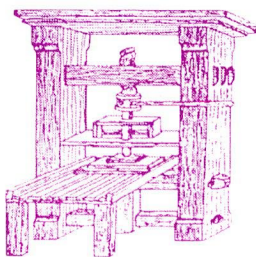

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMENYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

VÁROS – KULTÚRA – IRODALOM

4.
2005

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

**A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA
2005. XXXVI. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM XI. évf. 4. sz.**

VÁROS – KULTÚRA – IRODALOM

2005.

4.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

Kiadja a Magyar Tanszék
a Szerb Köztársaság Tudományügyi
és Technológiai Minisztériuma, valamint
az Illyés Közalapítvány támogatásával.

Felelős szerkesztő: Bányai János
Főszerkesztő: Harkai Vass Éva
Szerkesztőbizottság: Derék Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä), Láncz Irén,
Papp György, Gerold László és Utasi Csilla.

Szerkesztőségi titkár: Kovács Rác Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu
Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272
VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 505-103
Készült 2006-ban 200 példányban

TARTALOM

VÁROS – KULTÚRA – IRODALOM

BÁNYAI János: New Hont fényei és történetei (Grendel Lajos újabb regénytrilógiájáról)	7
GEROLD László: Város, (dráma)irodalom, (színház)kultúra	16
HARKAI VASS Éva: Városváltozatok, városszövegek. A városi tér reprezentációi a kortárs magyar lírában	26

NYELVÉSZETI KUTATÁSAINKBÓL

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: A proverbiumok ábrázolása a lexikai-funkcionális nyelvtan keretében	42
CSORBA Béla: Temerin népi növénynevei (Mutatvány egy készülő munkából)	57
CSEH Márta: A 2006. évi középiskolai anyanyelvi verseny döntőseinek eredményességéről	86

SADRŽAJ

GRAD – KULTURA – KNJIŽEVNOST

Janoš BANJAI: Svetlosti i događaji Nju Honta (O novijoj trilogiji Lajoša Grendela)	7
Laslo GEROLD: Grad, (dramska) književnost, (pozorišna) kultura	16
Eva HARKAI VAŠ: Varijacije i tekstovi o gradu. Reprezentacije gradskog prostora u savremenoj mađarskoj lirici	26

IZ JEZIČKIH ISTRAŽIVANJA

Eleonora KOVAČ-RAC: Prikaz proverbija u okviru leksičko-funkcionalne gramatike	42
Bela ČORBA: Narodna imena biljaka u Temerinu (Uzorak iz jednog rada u pripremi)	57
Marta ČEH: O uspešnosti učesnika na finalu takmičenja iz maternjeg jezika srednjoškolaca u 2006. godini	86

CONTENTS

CITY – CULTURE – LITERATURE

BÁNYAI, János: The Lights and Stories of New Hont (On the new trilogy by Lajos Grendel)	7
GEROLD, László: City, (dramatic) literature, (theatrical) culture	16
HARKAI VASS, Éva: City-variants, city-texts. Representations of urban space in contemporary Hungarian lyric Poetry	26

FROM OUR DEPARTMENTAL LINGUISTIC STUDIES

KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Representations of proverbs within the Frameworks of Lexical Functional Grammar	42
CSORBA, Béla: Folk-botanical terms in Temerin	57
CSEH, Márta: On the efficiency of the finalists of the Secondary School Student's Competition in Mother Tongue Competence	86

ÉTO: 821.511.141(497.1)-4:821.511.141(437.6).09(0.064)
821.511.141(437.6).09

BÁNYAI JÁNOS

NEW HONT FÉNYEI ÉS TÖRTÉNETEI

Grendel Lajos újabb regénytrilógiájáról

The lights and stories of New Hont. On the new trilogy by Lajos Grendel

Grendel Lajos szlovákiai magyar író újabb regénytrilógiájának helyszíne New Hont, az elképzelt város. Se történelme, se földrajza, de van mitológiája. Ennek a mitológiának forrása az elbeszélői szkepszis és a resignáció. New Hont ezért szorul inkább szóképi, semmint fogalmi interpretációra, anélkül hogy mitologikus titka ezzel egészében feltárható lenne. A trilógia a kortárs magyar irodalmi kánonnal, a „szövegirodalommal” szemben az etikai és történelmi érzékenység példaműve. Szövegközi kapcsolata a magyar prózairodalmi hagyomány anekdotikus vonulatával is ezen jellegéből következik.

Kulcsszavak: városnév, terek és idők, mitologikus források, elvesztett történet és történelmi célszerűség, intertextuális artistikum

New Hont város(ká)ról a *Tömegsír* (1999) utolsó lapjain esik szó. A regény első személyű történelemtanár-narrátora mondja ki a nevét, akinek feladata cikket írni a T.-i birtokán feltárt titokzatos leletről, valószínűleg tömegsírről. „T.-i házam a vasútállomáshoz esik közel. Az egy nyomtávú vonalon kizárólag személy- és tehervonatok közlekednek, azok is módjával. A vonatok vagy New Hont-ba mennek, vagy New Hont-ból jönnek. New Hont-ot azért nevezzük magunk között New Hont-nak, mert bár az is csak falu, ámde T.-hez képest szinte New York. A t.-iek ma is úgy tartják, hogy New Hont-on túl kezdődik a nagyvilág, ami New Hont-on innen van, az a

* A soron következő három dolgozat az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya és az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke rendezésében 2005. november 22-én és 23-án Budapesten megtartott, Város – kultúra – irodalom elnevezésű tanácskozáson hangzott el.

haza.”¹ New Hont neve ezután két következő Grendel-regény címében fordul majd ismét elő: a *Nálunk, New Hontban* (2001) és a *Mátyás király New Hontban* (2005) regények címében. Máskülönb New Hont egyetlen térképen sem található, többször esik szó a regényekben arról, hogy elfelejtették felrajzolni a térképekre, de nevét nem jegyzi se a történelem-, se a földrajz-könyvek. Mert New Hontot csakugyan elhanyagolja „nemcsak a nagypolitika, hanem a sajtó is, mintha nem is létezne, mintha New Hontban semmi említésre méltó esemény sem történhetne.”² New Hontot minden elkerüli: „emberemlékezet óta nem sújtotta árvíz, nem tizedelte meg lakosságát sem földrengés, sem járvány.”³ A történelem szele is csak érinti, birodalmak váltják itt egymást, hadseregek vonulnak be és vonulnak ki a városból szinte észrevétlenül. Az sem meglepetés, hogy a *Nálunk, New Hontban* polgármestere napi egy teljes órán át gondolkodik azon, hogyan lehetne megtalálni New Hont elvesztett eszméjét, majd a *Mátyás király New Hontban* lapjaiban kiderül, hogy a város elvesztette nemcsak eszméjét, hanem történetét is: Egykor „[A] városnak volt becsületes, történelmi neve is, amikor még város volt, amikor még volt történelme is, és erre a történelemre még emlékeznek a városiak. Aztán a város eltűnt, s a helyén üresség maradt, hiába voltak itt házak, parkok, terek, uszoda meg futballpálya, ez már nem az a város volt, amelynek hajdan történelme is volt. Egyszer csak valaki elkezdte New Hontnak nevezni a várost, s ez megtetszett másoknak is, s nem telt bele, csak néhány röpké esztendő, s már mindenki csak New Hontnak hívta a várost, egy kicsit lefitymálón, valami mélabús, ironikus lesajnálással, hogy hát nekünk ez jutott, ez a New Hont, valahol a világ hátsó felében. Mindenütt jó, de a legjobb New Hontban, ahol nincs semmi, de az legalább van.”⁴ A *Tömegsír* történelemtanár-narrátorának szavaiból az derül ki, hogy a t.-iek mondták maguk között a szomszéd várost New Hontnak, talán ők kezdték el New Hontnak is nevezni, s az elnevezés, az új név olyan gyorsan terjedt a régi név helyett, hogy neve és eszméje után történelmét, vagyis emlékeztét is elvesztette a város. Többé nincs mit tudni róla se földrajznak se történelemnek. Így aztán még Kálmán bácsi is, aki a New Hont-iak egybehangzó véleménye szerint „nagy ember volt”, bár senki sem tudja, mivel érdemelte ki a „mindenhonnan feléje sugárzó szeretetet és tiszteletet”, „hacsak azzal nem, hogy ezért – másokkal ellentétben – semmit sem tett”⁵ – még Kálmán bácsi is, aki innen sohasem kíváncszott el, „szíve mélyén lenézte egy kicsit New Hontot, ha nem is szívesen vallotta be még magának sem.”⁶

¹ Grendel Lajos: *Tömegsír*: Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999, 157. l.

² Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2001, 15. l.

³ *Nálunk, New Hontban*, 15. l.

⁴ Grendel Lajos: *Mátyás király New Hontban*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2005.

⁵ *Nálunk, New Hontban*

⁶ *Nálunk, New Hontban*, 85. l.

Évtizedek múltán Kálmán bácsi temetésére érkezik vissza a New Hontról szóló „egyetlen könyvecske szerzője”, a kiadói szerkesztő, aki már nem válthat jegyet a New Hont-i személyvonatra, mert megszüntették a vasúti szárnyvonalat. „Arrafelé a sínek már évek óta rozsdásodnak, a vágányt lassan mindenütt benövi a fű” – mondja „részvételi hangon a vasutas”⁷, és ezzel valóban a világ végére, a lét peremére került a város. A városról szóló „egyetlen könyvecske” szerzője Kálmán bácsi temetésére érkezve azt tapasztalja, hogy „[A] városka az állandóság megtevesztő képét vette föl, mintha lakosai birtokában lennének annak a ritka tudománynak, amellyel meg tudják állítani az idő múlását, s a más fortélyosan mindig másnapra halasztják.”⁸

New Hont tehát új nevet kapott, ahogyan a t.-iek egymás között lefitymálva elnevezték, azt a nevet viseli már, megfeledezett régi nevéből, aztán elvesztette eszméjét, elfelejtette történelmét, miközben évtizedeken át életében és szövegtereiben semmi sem változott meg, változatlanul az örökösen a holnapra elhalasztott ma és a vidékies állandóság uralja a városkát. Aligha okozhat hát meglepetést, hogy mindig lefelejtik a térképekről, hogy soha egyetlen hír sem kelt szárnyra a városból és a városról, hogy itt soha semmi említésre méltó nem történt emberemlékezet óta. Holott a városkának lakói vannak, és, miként Kálmán bácsi véli, itt sem bujdoshat el senki, mint a világ minden városában, a betegségek, a szerencsétlenségek, a halál elől. Szerinte lehet, hogy ezért „London, Párizs, Berlin vagy Bécs (is) csupán mítosz.”⁹ Az élet mindenütt egyforma. Mítosz tehát New Hont is. A megtapasztalt üresség, a változatlanság, az elzártság, a vidék és vidékiesség negatív mítosza.

Ezért nem érdektelen a város kitalált nevének nyomába eredni. Mert New Hont nem szokásos városnév. Minden városnak van neve, történelmi vagy új keletű, egyre megy. És minden város egybenőtt a saját nevével, hagyományaival és bűneivel, az utcák, a terek, a házak emlékezetével, a városi beszéd megkülönböztető jegyeivel. Mindennel, amiben létezése során része volt. Idők és terek érintkeznek a városlakók életében és emlékezetében, fontos és kevésbé fontos tapasztalatok, mint a világ minden táján. És ebben az általános tapasztalatvilágban van egy pillanat, amelyben minden általános tapasztalat átfordulhat mítoszba, egy küszöb, amelyet átlépve minden a mítosz világába torkollhat. Grendel Lajos Mészöly Miklós „időskori prózájáról” szólva jegyzi meg, hogy „Mészöly még a »legantiepusabb« pályaszakaszának idején sem tagadta meg vonzalmát egy olyan epikai beszéd-mód iránt, amely a valóságreferenciák összefüggései között a mitologikusan

⁷ *Nálunk, New Hontban*, 119. l.

⁸ *Nálunk, New Hontban*, 120. l.

⁹ *Nálunk, New Hontban*, 85. l.

általánosíthatót keresi.”¹⁰ New Hont ilyen „mitologikusan általánosítható” térben és időben felépült, mégpedig történetekből és történeteket mondó *nyelvből* felépült város vagy városka, ahol, miként a kapott városnév nem tulajdonnév, hanem mitologikus helyszíne az ürességnek, úgy a mítoszt alkotó történetek, meg a hozzájuk tartozó „valóságreferenciák” is tropologikus interpretációt hívnak elő, amely értelmezés nem elégedhet meg azzal, hogy a városnévben Grendel fiktívet és referenciálisat „úsztat” egymásba, mert azon kívül, hogy a név (New Hont) „olyan indukátorként működik, amelyben a település, megye, régió, vagy tájegység (Hont) áthelyeződik a fiktivitás kontinensére (az amerikai magyar telepek kaptak hasonló neveket): a fiktivitás »új«-ságának területére.”¹¹ New Hont fogalom is és metafora is. Fogalom, mert „a létről szóló beszéd” szava: „Az irodalmi műveket létre vonatkozásuk intenzitása emeli ki az idő fogságából.”¹² New Hont azzal, hogy nyoma sincs a térképeken, hogy nem tud róla a történelem, hogy valamikor mára elfeledett neve lehetett, hogy elvesztette eszméjét és történelmét, kiemelkedett az „idő fogságából”, fogalommá alakult, elvont fogalommá, amelynek nyelvi alakján kívül nincs létező valóságmegfelelője. Nem azonosítható saját nevén – a nyelven – kívül semmi mással. Lebegő fogalom tehát, és mint ilyen, szorul rá a tropikus értelmezésre. Metaforikusságával lép túl pusztá szövegszerúségén, amiben azonban egy különös paradoxon működik. New Hontnak mint metaforának ugyanis érzékelhető és megtapasztalható valóságvonatkozásai vannak. New Hont mint fogalom a maga képi elvontságában létezik, „szövegirodalmi” jelzés, ugyanakkor mint metafora önmagának mint szövegnek feloldása akár történelmi, akár földrajzi, akár ideológiai, de mindenképpen kulturális vonatkozásaiban. New Hont mint fogalom nem rejteget semmit: ürességében és semmisségében ami csak tudható róla, azt Grendel narrátorai: a *Tömegsír* történelemtanár-elbeszélője, a *Nálunk, New Hontban* könyvecskét író kiadói szerkesztője, a *Mátyás király New Hontban* harmadik személyű elbeszélője, mindent elmondanak. Amit pedig elmondanak, az csupa szkepszis és rezignáció. Néven nevezett szkepszis és rezignáció; a mondás, a nyelv kezelése, az irodalmi utalások, a szándékos szövegrontások mind az ironikus távolságtartás, a nyelvi eltávolítás eszközei, amelyek pontosan láthatóvá és érzékelhetővé teszik a városka nevét mint fogalmat. De a városnév mint metafora színültig van titkokkal. Jacques Derridától tudjuk, hogy „[V]an titok. Ám nem rejtőzködik. Más, mint az elrejtett, a sötét, az éjszakai, a láthatatlan, a leleplező, vagyis a meg nem nyilvánuló általában – nem leleplezhető. Sérthetetlen ma-

¹⁰ Grendel Lajos: *A tények mágiája*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2002, 58-59. l.

¹¹ Németh Zoltán: *A bevégezhetetlen feladat*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2005, 76. l.

¹² Grendel Lajos: Irodalom és kritika viszonyáról. *Somorjai disputa (1.)*. Forum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja-Dunaszerdahely, 2003, 21. l.

rad akkor is, amikor feltárni vélük.”¹³ Ugyancsak Derridától tudjuk, hogy „[A]z irodalomban, az irodalom *példaszerű* titkában lehetőség van arra, hogy mindent kimondjunk a titok érintése nélkül.”¹⁴ New Hont városnév mint fogalom úgy mond ki mindent a városkáról, hogy nem érinti, le sem leplezi a titkot, a város titkát. A titkot rábízza a regények szövegének tropikus elrendezésére. A titok elrejtőzött a regények mitologikus általánossága, allegorikus és metaforikus elrendezettsége mögött. A titok örökös elrejtettsége a regényeket ezzel átemeli az idő fogságából az egymást keresztező és átfedő diszkurzusterekbe.

Pedig Grendel Lajos prózaírása szándékosan vállalja az idő fogságát. Mindhárom regény a közép-európai rendszerváltozások és a változások utáni idő diszkurzív fogságában alapozódik. Grendelnek nincsenek illúziói a rendszerváltozások történelmi célszerűségéről. Szerzői (etikai) rezignáltságának első nyomai a három regényt megelőző, *Einstein harangjai* című „abszurdisztáni történet”-ben is felismerhetők voltak, a három New Hont-regényben azonban gúnnyal és szatírával felerősítve véglegessé váltak. Amíg a *Tömegsír* és a *Nálunk, New Hontban* azt mondja, hogy ha nem is lehetséges az idő megírása, hiszen a t.-i származású történelemtanárnak a feltárt tömegsírról szóló várva várt cikke nem készül el, helyette maga a regény kerül a helyi megbízók páncélszekrényébe, és a kiadói szerkesztő New Hontról szóló „könyvecskéje” sem ismerhető meg szövegszerűen, létezéséről csak hírből, magának az adatgyűjtő szerzőnek szavaiból tudhatunk, addig a *Mátyás király New Hontban* már az írhatóság illúzióját sem kelti, hiszen nincs „krónikása”, mint a két előzőnek, csak névtelen harmadik személyű (omnipotens?) elbeszélője van. Itt és ezzel fejeződik be tehát az idő – szerzői – vállalt fogsága. A két krónikás közül az egyik – a t.-i történelemtanár – visszatelepül T.-be, a tömegsír helyén, örökölt birtokán magántemetőt alapít, a másik – a kiadói szerkesztő – évtizedek múltán visszatér New Hontba Kálmán bácsi temetésére, és mindent ugyanúgy talál, ahogyan adatgyűjtése során megismert, csak sokkal romosabb és elhanyagoltabb, illúzió- és reményfosztott állapotban. Az írás e két regényben még lehetőség és esély, bár afelől sincs kétely, hogy sem a lehetőség, sem az esély nem valósul meg, a harmadik regényben az írásnak se esélye, se lehetősége. A harmadik regényben reményvesztetten csak a történetmondás, a leírás, ha úgy tetszik, a leképezés lehetőségével élhet a névtelen elbeszélő. És él is vele: elmondja New Hont történetének befejező fejezetét, amely fejezet akár bűnügyi krónikának is vehető. Hiszen, ami a két megelőző, de még az Einstein-történetben is értéknek látszott vagy az érték látszatát keltette, legalább a feljegyezhetőség, az írhatóság jegyében, a harmadik regényben összeomlott,

¹³ Jacques Derrida: *Esszé a névről*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993, 35. l.

¹⁴ Jacques Derrida: l. m., 39. l.

New Hont viszonylagos értéke helyett a városka bűnössége fogalmazódik meg, a visszarendeződés komédiája, a maffiózók vigassága, a szerelem árusítása, a gyilkosságra való felbujtás... Ami amott még az irónia, sőt akár a gúny és a szatíra távolságtartásával irodalomként mondható volt, ami amott „abszurdisztáni történet”-ként élhető volt, itt bűnügyi krónikává alakult, az ilyen krónikák pedig könnyen elvannak akár irónia, akár szatíra nélkül. Amíg a majd száz éves Ilonka néni, semmittevő tisztességben megöszült Kálmán bácsik népesítették be a New Honttal határos T.-t és magát New Hontot is, amíg a falu és a városka jogot formált az elbeszélhetőségre, mert ami létezik, az elbeszélhető, addig a Mátyás király-regény a bűnt ábrázolja, minthogy elfelejtve történelmét, a városka jogát is elveszítette az elbeszélhetőségre. Ezért nincs krónikása, nincs Mikszáth Kálmánja, nincs „égi patrónusa”, aki a *Nálunk, New Hontban* szövegtereit, diszkurzív világát pipázva és bölcsen még felügyelte McLaczi konyhájának söntése mögül, a falra függesztett, száznál is több évvel korábbi fényképről. A harmadik regényben Mikszáth Kálmán elhagyta New Hont színterét, visszavonult az ismeretlenségbe, vele együtt Grendel prózaírásából távozott az irónia és a szatíra, maradt a rezignált kétségbeesés, és maradt az, amit Tözsér Árpád így fogalmazott meg: a „felfokozott etikai érzékenység”.¹⁵ Grendel „etikai érzékenysége” egész prózaírását meghatározza, ennek következményei részint a „szövegirodalomtól”, ezzel együtt a „posztmodernről” való elhatárolódása, részint pedig a prózaírásával szembeni viszonylagos értelmezői és kritikai fenntartások. Kulcsár Szabó Ernő nevezetes irodalomtörténetében állapítja meg, a korai regénytrilógiát (*Éleslövészet*, 1981, *Galeri*, 1982, *Áttételek*, 1985) említve, hogy Grendel Lajos „epikája” „szervesen képes továbbépíteni a kisebbségi irodalom hagyományának beszédrendjéből”, majd burkoltan ugyan és Szirák Péter „kitűnő elemzésére” hivatkozva fogalmazza meg fenntartását, miszerint a regénytrilógia utáni művekben olyan kísérletbe kezdett az író, amelyekkel „gondolatilag nem teljesen uralt területeket próbált birtokba venni.”¹⁶ Szirák Péter szerint ugyanis a *Szakítások* (1989), majd a *Thészeusz és a fekete özvegy* (1991), „olyan visszalépésnek látszik a pályán, melynek során »e regények poétikája és az általuk demonstrált világlátás vált egyre inkább inkonzekvenssé.«”¹⁷ A kilencvenes évek elején, amikor Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete, Szirák Péter kritikája, valamint a „korai trilógia” utáni Grendel-prózák, a későbbinek mondható New

¹⁵ Idézi Elek Tibor. A felvidéki magyar polgárság Grendel Lajos korai regénytrilógiájában. *Somorjai disputa* (1.), 26. l.

¹⁶ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története, 1945-1991*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 167. l.

¹⁷ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története*, uo. Az idézetben belüli idézet: Szirák Péter: Ariadné fonala elszakadt, Alföld, 1992/11.

Hont-trilógiát megelőző művek születnek, a Grendel szavával „önreferenciális szövegirodalom” az uralkodó kánon és „beszédrend” a kortárs magyar irodalomban. Ezzel a kánonnal szemben mondható az akkori Grendel-regények poétikája és világlátása „inkonzekvensnek”, holott éppen a későbbi trilógia darabjai bizonyítják, hogy arról le nem választható, hiszen a *Tömegsír*, főként pedig a *Nálunk, New Hontban* szövegformáló diszkurzusrendje éppen ennek a kánonnak egyik lehetséges változata. E két regényben két szöveg feszül egymásnak: a várva várt és soha el nem készülő cikk a tömegsírról, valamint a csak hírből ismert „könyvecske” New Hontról, amit a New Hont-iakon kívül senki sem olvasott, talán nem is látott. E két szövegter egymásba építése alakítja e regények nyelvi architektúráját, mégpedig szorosan kötődve a magyar prózaírás kevésbé tisztelt mikszáthi hagyományához. A *Nálunk, New Hontban* szövegterébe Mikszáth Kálmán nemcsak tematikusan épül be, hanem a szövegköziség változataként is, hiszen Grendel szövege tisztelgés az anekdotikus tradíció előtt. „Grendel kezében az anekdota új, az évtizedes hagyományokkal ellentétes funkciót kap, nem-hogy a kiábrándító kép megszépítője, feloldója lenne, éppen ellenkezőleg, a leleplezőjévé válik.”¹⁸ Az anekdota Grendelnek nem az egyetlen kapcsolata Mikszáth és a magyar prózaírás többször elvitatott anekdotikus hagyományával. Mikszáth iróniájának és szatírájának jegyei jól láthatók és ismerhetők fel Grendel „etikai érzékenységének” szövegfelületein. Ugyanez az érzékenység és etikusság, de már Mikszáth és a mikszáthi retorika támogatása nélkül uralja a *Mátyás király New Hontban* egész szövegfelületét. Mint ha ebben a regényben számolta volna fel Grendel a korábbi két regényben még működtethető kötődését a szövegszerűséghez és fordult volna oda egészében a mindennapiság ideologikus nyelvezetéhez, vállalva az „idő rabságának” terhét, az időszerűséget, amit – úgy látszik, a hagyomány, például a mikszáthi hagyomány támogatása nélkül – nehéz olyan intenzív nyelviséggel uralni, ami a művet nem kordokumentumként, hanem irodalomként, vagyis – Grendel értelmezésében – létre vonatkozasként volna képes kommunikálni. Talán éppen a *Mátyás király*-regény bizonyítja legjobban, hogy az „intertextuális artisztikum”¹⁹ nem is annyira időhöz kötött kritériuma a szépirodalomnak, hogy – ironikusan – „az önreferenciális szövegirodalom paradicsomába” vezető „üdv történetként”²⁰ lehetne értelmezni, sokkal inkább azon „intenzitás” fokmérőjének lehet tekinteni, amely a létről való beszédet érvényesíti az esztétikai befogadás és értelmezés horizontján. Mint ha éppen akkor találta volna magát prózapoétikája inkonzisztenciájában Grendel Lajos, amikor elengedte Mikszáth Kálmán kezét. Bár New Hont-

¹⁸ Elek Tibor: A felvidéki magyar polgárság..., 35. l.

¹⁹ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története*, 121. l.

²⁰ Grendel Lajos: *A tények mágiaja*, 19. l.

nak a Mátyás király-regénybe sűrített, történelem nélküli, a történelemről megfélemezett történetei távolról felidézhetik még a visszájára fordított anekdota világát, de ezt a felidézett képet elhomályosítják a sorozatos szerzői beavatkozások a harmadik személyű narrátor illetékességébe, mert ebben a regényben Grendel – eltérően a *Nálunk, New Hontban* szövegvilágától – túl közvetlenül ítélkezik szerzőként elevenek és holtak felett. A „titok érintésével” igyekszik mindent kimondani, ami nem vezet el a titok felfedéséhez, mert „[M]indig besúlykolhatjuk a titkot, dolgokat mondathatunk vele, elhithetjük, hogy van ott, ahol nincs. Használhatjuk hazugságra, becsapásra, csábításra. Játshatunk a titokkal, mint egy szimulakrummal, egy csalival vagy fortélyal a sok közül. Mint egy »hatással«. Bevehetetlen erőforrásként hivatkozhatunk rá. Megpróbálhatunk így lidérces hatalmat biztosítani magunk számára a másik fölött.”²¹ A Mátyás király-regényben, ellentétben a későbbi trilógia második könyvével, Grendel mintha hatalmat akar na biztosítani magának a narrátor felett, mintha véresen komolyan játszana a titokkal, elhithetve, hogy „van ott, ahol nincs”. Grendel „etikai érzékenysége” akkor szólal meg teljes érvényességgel, amikor a titokkal nem mint „hatással” játszik, hanem – éppenséggel a szövegirodalom tapasztalatával gazdagodva – a szövegre bízva, nem a titok feltárását és leleplezését, hanem „szenvedélyünké” teszi a titkot.

Balassa Péter szavait idézi Grendel Mészöly Miklós időskori prózájáról szóló vallomásos tanulmányában, aki a *Filmről* szólván így írt: „Az addigi írói radikalizmus tehát éppen végigvitele pillanatában fordul át és változik meg. Mészöly – lehetőségként – *visszaadja az eseménynek a történetiségét* [kiemelés az eredetiben], miközben műve közvetlenül minden ponton ahistorikusnak mutatkozik.”²² Mészölyre hivatkozva, Mészölyt követve Grendel visszahódítja, bár ő maga talán soha nem is veszítette el a történetet, sohasem szakította el a történet Ariadné-fonalát, legfeljebb összekuszálta, több irányba vezette, hogy regényei minden ponton historikusnak mutatkozzanak, mert meggyőződése szerint „mitológia nem lehet »történet« nélkül, történetet elmondani viszont csak célelvűnek tételezett történelemfilozófiai háttérrel lehetséges.”²³

Grendel Lajos célelvű történelemfilozófiai díszletek között New Hont fényeit a történelem színpadán mozgatja, történeteinek meg eseményinek pedig historikus háttérrel biztosít. A múlt század bőven szállított anyagot ehhez az írónak. Színpadot is és háttereket is. A történetiség, valamint a historikus háttér viszont a kisebbségi létalakzatok és beszédrendek sokfélesé-

²¹ Jacques Derrida: *Esszé a névről*, 39. l.

²² Grendel Lajos: *A tények mágiája*, 18. l. (Balassa Péter: *Észjárások és formák*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 113. l.)

²³ Grendel Lajos: *A tények mágiája*, 63. l.

gében, fel nem oldható, le sem írható, titokként értelmezhető idegenségében ismerszik meg. Abban, amit Kulcsár Szabó Ernő, a kisebbségi irodalom minden újsütetű tagadása ellenére, a kisebbségi irodalmi hagyomány beszédrendjeként értelmez. New Hont tört és elhomályosuló fényeit meg abszurdisztáni történeteit látva, „bevehetetlen erőforrásként” és a titok hatásként éppen erre, a kisebbségi irodalom ezen tradíciójára hivatkozhatunk.

THE LIGHTS AND STORIES OF NEW HONT

On the new trilogy by Lajos Grendel

Lajos Grendel's new trilogy is set in New Hont, an imaginary city. The city has no history and no geography but it has a mythology. The source of this mythology is a narrative skepticism and resignation. This is the reason why New Hont requires an imagery rather than conceptual interpretation without the possibility of revealing at large its mythological secrecy. The trilogy is, as opposed to "textual literature", the contemporary Hungarian literary canon, an exemplary work of ethical and historical responsiveness. Its intertextual relatedness to the anecdotal trend of Hungarian prose tradition also stems from this character.

GEROLD LÁSZLÓ

VÁROS, (DRÁMA)IRODALOM, (SZÍNHÁZ)KULTÚRA

City, (dramatical) literature, (theatrical) culture

A dolgozat írója (elsősorban mai magyar drámák és ezek színházi előadásai alapján) azt az interaktív viszonyt vizsgálja, amely a város (a színház alapfokon városi, városhoz tartozó intézmény!) és a drámairodalom, valamint a színház között kialakulhat, illetve hogy a dráma és a színház milyen hatással van/lehet a városra, a városi életre, tágabban a kultúrára, nevezetesen ennek szegmenseire, mint amilyenek a viselkedés-, a szokás-, az ízlés-, a beszéd- és a nyelvi kultúra.

Kulcsszavak: város, színház, (magyar) dráma, előadás, kultúra

Ha kijelölt témánkon (város, kultúra, irodalom) belül a város és az irodalom, illetve a drámák színházi megjelenítésének kapcsolatát választjuk vizsgálódásunk tárgyául, akkor, szerintem, két pontból indulhatunk ki. Az egyik a színház helye a városban, az épület helye a városi térben, az urbanisztikus szerkezetben. A másik: miért és hogyan lehet/lesz része a város a drámának, illetve az előadásnak. Az elsőről az építészek és az urbanisták tudnak hivatottan beszélni, a másodikról pedig a színházzal mint művészi formával, a drámával és az előadással foglalkozó irodalmárok és színházi szakemberek. Ez utóbbi esetben is két vizsgálódási lehetőséget látok. Azt, amelyik a dráma felől közelít a kérdéshez, mert az érdekli, miért választja a drámaíró a várost helyszínül, miért városban játszatja, képzelel el a történetet, és azt, amelyik a dráma színpadi, előadásbeli megjelenítésével kapcsolatban vizsgálja, hogyan jelenik meg a város a színpadi térben, az előadás szcenikájában. Mind a drámai, mind pedig a színpadi tér – a kettő, szögezzük le azonnal, nem azonos, mert az előbbi absztrakció, az utóbbi pedig fizikai valóság – kapcsolatba hozható a tágan értelmezett kultúrával (ami hárompillérű vizsgálódásunk harmadik pólusa) vagy ennek egy szegmensével, mint amilyen például a viselkedés-, a szokás-, a viselet-, az ízlés-, a beszéd- vagy nyelvi kultúra.

Annak ellenére, hogy régen, például a középkorban, a passiójátékok vagy mirákulumok megjelenítésekor, az utóbbi évtizedekben pedig az ún.

ambientális színházat szorgalmazók tartottak előadásokat színházépületen kívül, a közelmúltban mi is láthattunk barlangban, mezőn, hajón, repülőn, parkban, utcán, téren vagy várban rendezett produkciókat, a színház alapfokon városi, a városhoz tartozó intézmény, városi létesítmény (P. MÜLLER, 2005), nem csak azért, mert a színházépület a város urbanisztikai rendszerébe tartozik, annak kiemelt pontján áll, hanem azért is, mert a színház a városi kultúra fontos színhelye. Ahogy a szociális, erkölcsi és kulturális kontextust jelentő város modellértékű, amint erre többek között Jurij Lotman Pétervárról írt, a várost színházként bemutató szövege (LOTMAN, 1994) vagy Richard Sennett könyvének (SENNETT, 1998) több részlete is utal, hasonlóképpen világmodellnek tekinthető a színház is, gondoljunk csak Shakespeare ismert szlogenjére, miszerint „színház az egész világ” és színész benne minden férfi és nő, vagy a világsszínház értelemben használt Theatrum Mundi szókapcsolatra. Ugyanakkor annak dacára, hogy mind a város, mind pedig a színház világot jelentő metaforikus értelemben használatos fogalmak, s így akár kiegyenlíthetők, azonosnak is tekinthetők, megkerülhetetlen megvizsgálni azt, hol áll a színház, nem mint épület, hanem mint szellemi tér, abban a kontextusmezőben, amelyhez a város ad keretet.

Ennek megismeréséhez segít bennünket, ha megvizsgáljuk azt az interaktív viszonyt, amely a város és a drámairodalom/színház között kialakul(hat), nevezetesen, hogy milyen formában s milyen szerepben van/lehet jelen a város a drámairodalomban és az előadásokban, illetve hogy a dráma és a színház milyen hatással lehet/van a városra, a városi életre.

Az alábbiakban ehhez a kérdéshez szeretnék némi adalékkal szolgálni, zömmel mai magyar drámákra hivatkozva és néhány újabb magyar színházi előadást idézve.

A dráma szereplőinek jegyzéke a történetben részt vevő személyek mellett többnyire utal a cselekmény idejére és helyére is, jelezve, hogy a drámában ezeknek a szereplőkkel azonos értékű funkciójuk van/lehet. Drámatörténeti áttekintést végezve látható, hogy színhelyként a város mikor, mely korszakokban írt, illetve mely korszakokba képzelt drámákban fordul leggyakrabban elő. Mindenekelőtt azokra az időszakokra kell figyelni, melyekben a városi lét meghatározóvá válik, s így módon a város jelentőségének növekedése egyenes arányban van a városban játszódó drámák számával. Az európai kultúrában elsősorban a reneszánszt, a XVIII. századi felvilágosodást, illetve a nagyfokú iparosodás időszakát, a XIX. század második felét kell említeni. Ettől némileg eltér a magyar valóság. Nálunk, igencsak feltételeken a reformkor, de elsősorban a XIX. század vége és a XX. század jöhet számításba (első városi vígjátékainkat – *A régi pénzeket* – Fáy András, majd – *A fátyol titkait* – Vörösmarty írta 1824-ben, illetve 1834-ben). Ha szerzőkben és konkrét drámai szövegekben gondolkodunk, akkor abban a

tekintetben, hogy a város helyszín is, de a városi lét reprezentánsaként a dráma szereplője is, illetve, hogy a történet szereplői városban élnek, mert ami velük történik, az csak városban történhet, irodalmunkból elsősorban (a teljesség igénye nélkül) Thury Zoltánra, Füst Milánra, Csáth Gézára, Lengyel Menyhértre, Molnár Ferencre, Heltai Jenőre, Szomory Dezsőre, Herczeg Ferencre, Szép Ernőre, illetve (ugyancsak a teljesség igénye nélkül) a *Katonák*, a *Boldogtalanok*, a *Janika*, a *Tájfű*, a *Liliom*, a *Tündérlaki lányok*, a *Hermelin*, a *Kék róka*, a *Lila akác* című színpadi művekre kell(ene) gondolni, a XIX. század végét, a XX. század elejét fürkészsze. Az utóbbi néhány évtizedből például Örkény Istvántól a *Pisti a vérzivatarban*, Nádas Pétertől a *Találkozás*, Háy Jánostól a *Pityu bácsi fia*, Hamvai Kornéltól a *Hóhérok hava*, Parti Nagy Lajostól a *Mauzóleum*, Gobby Fehér Gyulától a *nagy építés*, valamint Spiró Györgytől a *Csirkefej*, a *Kvartett*, a *Honderű* és a *Koccanás* című művek, illetve, részben, ezek megjelenítései juthatnak eszünkbe. Rájuk esett a választásom, mert bennük ismertem fel azokat a dráma/előadás-változatokat, amelyekben a város vagy egészében vagy olyan részleteiben, mint az utca, a tér, vagy pedig a városi lakás, a szereplőkkel azonos értékű dramatis persona.

Annak ellenére, hogy a város egy dráma egyetlen és kizárólagos helyszíneként, amely alapján nem csak kulisszának, hanem a drámai személyekkel azonos értékű szereplőnek tekinthetnénk, nem elképzelhetetlen, bár ismereteim szerint ilyen nemigen fordul elő, pontosabban csak a cselekmény egy-egy szakaszára jellemző, lévén, hogy a dráma, akkor is, ha benne a város meghatározó szereppel rendelkezik, alapfokon emberekről, emberek közötti viszonyokról szól, s nem a városról (P. MÜLLER, 1998).

Ilyenformán Örkény létabszurdja, a *Pisti a vérzivatarban* (ÖRKÉNY, 1982) nem pesti, Hamvai Kornél hóhértörténete (HAMVAI, 2000) nem párizsi dráma, jóllehet mindkettő esetében az adott város kiiktathatatlan(nak látszik). Örkény a szereplőlistán nem említi, hol játszódik a történet, de később nemcsak hogy elhangzik egy-egy pestbudai helyszín (Gellérthegy, Sas-hegy, Városliget, Opera), vagy arról értesülünk, hogy egy epizód a város pontosan megnevezett pontján játszódik (gondoljunk a Duna-parti kivégzési jelenetre!), hanem a darabot záró Pisti-monológ budapesti panorámautazásra visz bennünket („Itt állunk a Halászbástyán...Ez itt a Belváros...A Kálvin téren egy autóbusz nekirohan egy fának... az Operával épp átellenben, egy romház kövein megjelent egy cédula...”), amiből az következik, hogy a színhely mindvégig a magyar főváros volt. De mi történik akkor, ha Örkény művét nem Pesten, hanem másutt viszik színre? Vagy pesti történetként játsszák vagy – amint az Újvidéki Színházban történt – kihúzták a Pestet idéző színhelyeket, melyeket jó érzékkel nem helyettesítettek be újvidéki helyszínekkel, de az örkényi mondatok alapján („A város a

Duna két partján terül el [...] szíveskedjenek megkapaszkodni. Ez az ingás onnan származik, hogy éppen a Dunán kelünk át, egy pontonokból vert, úgynevezett [...] szükséghídon. Ez persze nem ideális megoldás, de megszoktuk, mert a stabil hidak néha fel vannak robbantva.”) a nézők számára nemcsak az volt egyértelmű, hogy újvidéki történetet látnak (az 1999. évi híd bombázások ezt egyértelművé tették!), hanem az is, hogy a túlélés bizonytalanságáról és reményéről szóló létgroteszk az itteni kilencvenes évekről szól.

Egészen másképpen jelenik meg a város Gobby Fehér Gyula parabola-drámájában, *A nagy építésben* (GOBBY FEHÉR, 1965), amelyben a város a befejezetlenség jelképeként válik drámai személlyé. A városba érkező fiatal építész meglepődve tapasztalja, hogy a korszerű technológiával és óriási ütemben épülő városban egyetlen épületet sem fejeztek/-nek be. Ennek oka, hogy az épületek nem lettek/lehetnek tökéletesek, nincs tehát értelme befejezni a házakat, de így a barakkokban, kényszerszállásokon nyomorgó városlakók vágyakozhatnak az örökké elérhetetlen szép, a tökéletes város iránt. A fiatal ember természetesen szembeszáll a befejezetlenséget ideológiává tett tévhitrel, a félrevezetett tömeget azonban nem tudja meggyőzni, aminek következménye a fiatal építész tragikus halála: rázuhan egy befejezetlenül maradt, omlásnak induló ház fal. Ez esetben a város nem csak jelkép, hanem cselekvő drámai személy is.

Míg a város egészként csak nagy ritkán válik a történet élő, cselekvő szereplőjévé, akkor is, ha döntő hatással van a dráma szereplői sorsának alakulására, mint Háy János *A Pityu bácsi fia* című darabjában (HÁY, 2004), melyben a vidékről Pestre történt felköltözés kap magatartást példázó szerepet, addig a város egyes részletei, a terek, az utcák, az udvarok és a lakások annál gyakrabban kerülnek városi jelleget hangsúlyozó szerephez.

A tér mint a városi élet jellegzetes színhelye a reneszánsztól kezdve feltűnik a drámákban. Gondoljunk csak a horvát Marin Držić Rómában játszó-dó, XVI. században írt *Dundo Maroje* című komédiájára vagy a XVIII századból Velencét gyakran színhelyül választó Carlo Goldoni darabjaira, közülük is mindenekelőtt talán a kisemberek zárt világát megjelenítő életképre, *A terecskére*, amely már címével is felkeltheti érdeklődésünket.

A legújabb magyar drámairodalomból számomra a városi tér drámai szerepét illetően Nádas Péter *Találkozás* című, 1979-ben írt, a szó, a beszéd drámájának is nevezhető (egyik jelenetét egy méltatója „vokális szeretkezésnek” nevezi) műve példázza legteljesebb mértékben, akkor is, ha a tér a maga valóságában meg sem jelenik, csak beszélnek róla. Drámai tér ez, amelyet nem szükséges látni, amely nem része a színpadi szcenikának, sőt, amit nem is „a színészek jelenléte, színpadi helyzetük és mozgásuk” terem meg, nem a „színész által és testszerűségével indukált” (PAVIS, 2003), ha-

nem amit „szellemi viszonyrendszer” hoz létre, s ezért jobban is illeszkedik a drámába, akárha „»szellemi térnek« nevezhetnénk” (BÉCSY, 1984).

Nádas művében (NÁDAS, 1996) többször esik szó erről a láthatatlan, de mégis drámai funkcióval rendelkező térről. Ez a tér kötötte össze Máriát, a dráma főszereplőjét szerelmével, a Fiatalember apjával. Ott találkoztak. Ezt a találkozást s folytatását, „a világ legszebb szerelmi történetét”, ahogy a nő mondja, idézi fel a Fiatalembernek. Az emlék felejthetetlen, ezért csak többszöri nekifutásra tudja elmondani, pedig számtalanszor felidéződött benne, ahogy minden reggel egymással szemben átlósan átmentek a téren a platánok alatt, sohasem álltak meg, de egyszer Mária megfordult, „látni akartam hátulról”, mondja, és ugyanakkor a férfi is megfordult, ekkor egy pillanatra megálltak, majd mindketten folytatták útjukat a téren át. Ezt a jelenetet két titkos találka követte. A tér drámabeli szerepe ezzel azonban nem ér véget. Mária és a Fiatalember apja évek múlva ismét szembetalálkoztak a téren. De addig sok minden történt. Máriát osztályellenségként többször börtönbe zárták, s itt egyszer, amikor kihallgatásra vitték, „ügyész elvtárs”-ként a férfi állt előtte, aki, amikor meglátta Máriát, csak ennyit tudott mondani: „Az ügyet természetesen nem vállalom”, és elrohant. Egy év múlva találkoztak. Ismét a téren. Megint jött a férfi, ugyanúgy, mint régen, átlósan szembe, s most mindketten megálltak, szóltanul. Ez a hallgatás volt Mária bosszúja. Majd néhány perc után folytatták útjukat. A találkozások néhányszor megismétlődtek, anélkül, hogy megálltak vagy szóltak volna egymáshoz. Egyyszer azonban megszólalt a férfi: „most az egyszer nézzen hátra, Mária, szeretnék magától elbúcsúzni, elmegyek”. A nő, bár nem értette, miért kell megfordulnia, nem válaszolt, de meghallgatta kérését: „hátra kellett néznem..., mondja. Ő ment egyenesen, át, nem nézett vissza, ő nem, csak láttam, valamit előhúzt. A zsebéből húzta elő. Ez volt a búcsúzás. Állítólag ez a legbiztonságosabb, a szájába lőtt”.

Bár a Mária említette tér a színen a maga valóságában nem látható, a Fiatalember és Mária beszélgetése egy szobában folyik, de azzal, hogy a szöveg virtuális színhelyként (UBERSFELD, 1996) a szavak megteremtik, a tér a *Találkozás* legfontosabb színhelye lesz.

Egykor a teret tekintették a várost jelképező urbanisztikus képződménynek – zárt jellege miatt különösképpen alkalmas volt a hasonlóan zárt színpadon történő megjelenítésre –, amely „a város növekedésével elvesztette” központi szerepét (SENNETT, 1998), amit – hasonló funkcióban – egyre inkább az utca, a sugár- vagy körút vesz át. Amikor Sennett arról ír, hogy: „[E]gy erőteljes közélettel rendelkező társadalomban a színpad és az utca világának valamiféle rokonságban kell állnia egymással”, akkor társadalomtudósként arra gondol, hogy „a közösség problémájára” a színház ad(hat) választ. De nemcsak az utca építi ki a színházhoz vezető hidat, hanem a

színház is keresi az utcával való kapcsolatot. Ez a szándék hívta életre a hatvanas évektől Nyugaton a különböző politikailag elkötelezett színházi csoportok (Living Theatre, Performance Group, Bread and Puppet Theatre, Théâtre du Soleil, The Squat Theatre) utcaszínházi előadásait, melyekben az utca társadalma a közönség, amely, gondolták, a szokatlan, de hozzá közeli színhely hatására jobban érdekeltté tehető, mint a hagyományos színházban. Másképpen aknázza ki az utca kínálta lehetőségeket az a változat, amely nem a színházat viszi ki az utcára, hanem az utcát viszi be a színházba. Ilyen az utóbbi évben nagy sikerű, *Koccanás* című előadás a pesti Katona József Színházban. Azzal, hogy Spiró György (SPIRÓ, 2004) „egy nagyvárosi főútvonal – pontosabban a Hungária körút és a Salgótarjáni út – kereszteződésében” történt koccanás ürügyén bemutatja a mai magyar, helyesebben talán pesti társadalom jellegzetes típusait, megteremti „a jelenkori, ismert magyar környezetben játszódó, komédiaformát mutató *világdrámát*” (MARGÓCSY, 2004), amelyben az autók koccanását az emberi koccanások láncolata követi (vitáznak, vádaskodnak és színre lépnek a darwini megmaradás törvényét alkalmazó üzletelők, kávé, virslit főznek, sört árulnak, lángost sütnek stb.), s ily módon „lejátszódik maga az egész társadalom” (MARGÓCSY, 2004).

Bármennyire is jellemző színhelyei a városi életnek a társadalom keresztmetszetét bemutató tér, utca, körút, a dráma és a színház inkább a kisebb, zárt színhelyeket, az udvarokat, a lakásokat kedveli, választja.

Spiró György ahhoz, hogy a nyolcvanas évek magyar társadalmának a perifériára szorult, anyagilag és szellemileg szinte csak vegetáló alakjait hitelesen bemutassa, *Csirkefej* (1985) című tragédiájának (SPIRÓ, 1985) színhelyét egy „külvárosi belső udvar”-t választ, középen porolóval s körben lakásajtókkal. Olyan nyomorúságos életteret képzel el, amely adekvát keretül szolgál a már lepusztult vagy menthetetlen emberi sorsokhoz, illetve a művet uraló romnyelvhez. Hasonló színhelyen, „egy átlagosan lepusztult bérház belső udvarán, körfolyosóin és kapualjában” játszódik Parti Nagy Lajos tíz évvel későbbi, ugyancsak az újnaturalista trend jegyében született színműve (PARTI NAGY, 1996), a *Mauzóleum*, mely nemcsak szerencsétlen kisemberekről szól, mint a *Csirkefej*, hanem már a megváltozott társadalmi lét új produktumait is bemutatja. A „szociografikus helyzetábrázolás” (DÉRCZY, 1996) ad lét- és mozgásteret a nagyvárost egyre inkább uraló, lényegében pitiáner, de célratorésében kíméletlen lumpenréteg számára.

Hogy a drámák szereplői a városi társadalom mely rétegét képviselik, hogyan gondolkodnak, éreznek, milyenek a szokásaik, hogyan beszélnek, ahhoz keretül leggyakrabban a lakás szolgál. Amikor Spiró György a *Honderűben* (SPIRÓ, 1997) a „magyar polgári középosztály nosztalgikus rekviemjé”-t (RADNÓTI, 2003) fogalmazza meg, „egy századfordulón épült bu-

dapesti belvárosi bérház leválasztott lakásának nagyszobájá"-t képzei el, pianínóval, virágmintás függönnyel, díszpárnákkal, fésülködő és dohányzóasztalkával, vedlett bőrfotellel, sokkarú csillárral. Amikor pedig, a *Kvartett*-ben (SPIRÓ, 1996), a városi proli, a Kádár-rendszer hűséges katonája, a lét peremére szorult, kifosztott, naphosszat csak az Eurosportot bámuló, kommunista Öreg világának, gondolkodásának szűkösségét mutatja meg, akkor a városra ugyancsak jellemző nyomorúságos panellakást választja színhelyül: az előszobában „fridzsider, amely nem fért el a konyhában”, a „konyhaasztalhoz három homokóra alakú, világoskék műanyag konyhaszék fér..., a negyedik az asztal alá van betolva”, az „asztal narancssárga műanyag borítású pozdorjából készült”.

Folytathatnám tovább a város drámabeli megjelenítésének példáit, arra nézvést, hogy a városi helyszínek nemcsak a cselekmény keretét szolgálják, hanem hogy a város dramatis persona is, ha a szereplők esetében döntő, hogy a városban élnek, ha a történet kizárólag városban játszódhat, de ezt talán a felhozott esetek is bizonyíthatják.

Annak ellenére, hogy a színjátszás térbeli művészeti forma, a város nem színpadi megjelenítése, hanem – amint a fenti példákban láthattuk – a szavak által kap drámai funkciót, lesz meghatározó szereplője a történetnek. Ennek magyarázatát az ábrázolás szűkös lehetőségeiben kell látni. A filmben, amelynek mások, gazdagabbak a technikai lehetőségei, ennek az ellenkezője történik: a várost szavak helyett a kép avatja a történet meghatározó szereplőjévé. Bár elképzelhető, hogy egy színházi előadást teljes mértékben a városkép vizuális megjelenítése ural, de ilyesmi inkább csak egy-egy jelenet esetében tapasztalható. Mint ahogyan a világhírű kaposvári Marat/Sade-előadás zárójelenetében történt: az elmegyógyintézet falai a magasba emelkednek, a szereplők, mint egy csatajelenet végén, halomban fekszenek, csak a Kikiáltó áll, kezében a barikádok macskaköve – sír, hosszan, rázkódva, siratja a forradalmat, miközben mögötte a fenékfalat beborító pesti Corvin-köz képe látható.

Hogy ezt a jelenetet az Aczél-cenzúra nem engedélyezte (Belgrádban a BITEF-en látható volt!), arra mutat, hogy a mindenkori politika nagyon is tisztában volt a színház tömegekre való hatásgyakorlásával.

Ez az interaktív viszony színház és város között is létezik.

Bármennyire megmosolyogni való is az a felfogás, ami a felvilágosodás korában terjedt el, miszerint a színház olyan iskola, ahol a néző, látva a káros emberi tulajdonságokat, igyekszik ezeket elkerülni, a példaadás azóta, ma is, a színházi hatás egyik formája. Még D’Alambert vallotta: „A viselkedés fortélyait, az érzelmek finomságát a színházi előadások segítségével nehéz elsajátítani”, vagyis, ahogyan a francia enciklopédistát idéző társadalomtudós fogalmaz: „a színház leckét ad a mindennapi életben való vi-

selkedésből” (SENNETT, 1998). Vagy ahogyan Erika Fischer-Lichte, a német színháztörténész, szemiotikus írja: a színház kulturális modell, amelyben „különböző kulturális rendszerek találkoznak össze és átfedik, illetve keresztezik egymást” (FISCHER-LICHTE, 1999). A színházi előadás jelekkel hat a nézőkre. Hogy ez lehető legyen, annak előfeltétele, hogy a közönség és a színház között megegyezés jöjjön létre. A konvenció szerint a közönség elfogadja, hogy a színész nyílt színen azt játssza, hogy ő másvalaki, mint aki, s ennek fejében viszonzásul a színész olyan színházi jelekre (gesztusokra, tárgyakra, öltözetre, nyelvre stb.) hívja fel a nézők figyelmét, amelyek hatással lehetnek gondolkodására, viselkedésére. Más szóval: a színház városi létesítmény (P. MÜLLER, 2005), s ily módon formálja a színházat, amely a nézők felé küldött jeleivel visszahat a városra, formálja azt. Hogy ez az interaktív folyamat lejátszódhat, az annak köszönhető, hogy a színház egyesíti magában az intim szférát és a közszférát. A színház a társasági élet színhelye, találkahely, ahol ugyanakkor a legszemélyesebb élményt kapjuk.

Molnár Gál Péter tette fel egy írásában a kérdést: „Mit szabad a színházban?” (MOLNÁR GÁL, 1976) Molnárt idézve válaszol: semmit, amit különben teszünk. Mert „a színház az a hely, ahol sem beszélgetni, sem dohányozni, sem felállni (...), sem aludni, enni nem lehet, csak csendben figyelni szabad”, de ennek „kárpoztulásaként olyan dolgokat kell bemutatni a nézőnek, amik kedvéért szívesen megfedkeznek sok kényelmetlenségéről”. A Vígyszínház egykoron közönségét „tanította öltözködni, lakberendezni, szépen enni, illedelmesen viselkedni, elmésen társalogni” (MOLNÁR GÁL, 1976). De arra is tanít(hat) a színház, még ha ez implicite történik is, hogy merjünk véleményt nyilvánítani olyan kérdésekben és akkor, amelyekben és amikor ezt különben nem tehetjük meg következmények nélkül. Ahogyan a Nemzeti Színház *III. Richárd* előadásán történt 1955-ben, amikor az Írnok 14 soros szövege után „leszakadt a mennyből” (MOLNÁR GÁL, 1976), mert Hastings kivégzésén, amiről az előadott részlet szól, az est közönsége (egyetlen szó hozzáadása nélkül) a Rajk-pert értette, és számára akkor Shakespeare a személyi kultuszról beszélt.

Hivatkozások

BÉCSY TAMÁS

(1984) *A dráma lételméletéről*. Bp.

DÉRCZY PÉTER

(1996) Mintamondatok a Mauzóleumról. *Élet és Irodalom* 44. , 14. l.

FISCEHER-LICHTE, ERIKA

(1999) A színház mint kulturális modell. *Theatron* 3. , 67-80. l.

GEROLD LÁSZLÓ

(2004) *Léthuzatban*. Újvidék

GOBBY FEHÉR GYULA

(1965) A nagy építés. *Híd* 7-8., 853-894. l.

HAMVAI KORNÉL

(2000) Hóhérok hava. *Színház* 5. sz. (melléklet)

HÁY JÁNOS

(2004) A Pityu bácsi fia = H. J.: *A Gézagyerek*. Bp., 115-191. l.

LOTMAN, JURIJ

(1994) Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái = *Kultúra, szöveg, narráció* (Ford.: Szabó Rita). Pécs, 186-210. l.

MARGÓCSY ISTVÁN

(2004) Világdráma – kicsiben. *Élet és Irodalom* 14. , 24. l.

MOLNÁR GÁL PÉTER

(1976) *Színházi holmi*. Bp.

P. MÜLLER PÉTER

(1998) Tér és dráma. *Theatron* 2., 28-30. l.

(2005) Város és teatralitás = *Terek és szövegek* (Szerk.: N. Kovács Tímea, Böhm Gábor és Mester Tibor). Bp., 117-130. l.

NÁDAS PÉTER

(1995) Találkozás = N. P.: *Drámák*. Pécs, 93-173. l.

ÖRKÉNY ISTVÁN

(1982) Pisti a vérzivatarban = Ö. I.: *Drámák II.*, 181-277. l.

PARTI NAGY LAJOS

(1996) Mauzóleum = P. N. L.: *Ibusár. Mauzóleum*. Pécs, 57-149. l.

PAVIS, PATRICE

(2003) *Előadáselemzés* (Ford.: Jákfalvi Magdolna). Bp.

RADNÓTI ZSUZSA

(2003) *Lázadó dramaturgiák*. Bp.

SENNETT, RICHARD

(1998) *A közéleti ember bukása* (Ford.: Boross Anna). Bp.

SPIRÓ GYÖRGY

(1985) Csirkefej = S. Gy.: *Csirkefej*. Bp., 293-381. l.

(1996) Kvartett = S. Gy.: *Három dráma*. Bp., 161-223. l.

(1997) Honderű = S. Gy.: *Honderű*. Bp., 161-229. l.

(2004) Koccanás = S. Gy.: *Koccanás*. Bp., 3-125. l.

UBERSFELD, ANNE

(1996) *Ključni termini pozorišne analize (Les termes clés de l'analyse du théâtre.*
Ford.: Mirjana Miočinović). Beograd

CITY, (DRAMATICAL) LITERATURE, (THEATRICAL) CULTURE

The author of this paper (basing his observations first of all on contemporary Hungarian plays and their staging) studies the interactive relations that can develop between city (the city is basically an urban institution, an institution that belongs to the city), dramatic literature and theatre, or rather, examines the influences that drama and theatre can or does have onto the city, the life of the city, in broader sense to culture, namely to its segments, like culture of behaviour, fashion, taste, speech and linguistic culture.

HARKAI VASS ÉVA

VÁROSVÁLTOZATOK, VÁROSSZÖVEGEK

A városi tér reprezentációi a kortárs magyar lírában

City-variants, city texts. Representations of urban space
in contemporary Hungarian lyric Poetry

A dolgozat tárgyát a városi tér költészetbeli reprezentációjának kérdése képezi. A 20. század eleji magyar líra ebbéli rövid áttekintését követően azt vizsgálja, miképpen tükröződik a város, milyen változatai vannak a városimaginációnak a kortárs magyar lírában (Kántor Péter, Tóth Krisztina, Szabó T. Anna, Kukorelly Endre, Rapai Ágnes, Balla Zsófia és Parti Nagy Lajos városverseiben). A városi tér a felsorolt szerzők idevágó költeményeiben nem egyneműen tematizálódik. A költemények a városélmények, -reprezentációk és -imaginációk változatainak sokszínűségét példázzák.

Kulcsszavak: a városi tér reprezentációja, városimagináció, városkép-változatok, kortárs magyar líra, plurális városkép

A 19. század második felének nagymértékű iparosodása és urbanizációja eredményeképpen létrejött nagyváros több területen és szinten, különféle megközelítések és megfogalmazások formájában hozta létre városszövegeit. Az európai rangú nagyvárossá növvő Budapest különféle tudományágakba írja be magát, történészek, várostörténészek, szociológusok, kultúrantropológusok és egyéb tudományágak kutatási témájává lesz, de a művészetek – a film-, a fotó-, a képzőművészetek és a szépirodalom műfajai – is létrehozzák a maguk városimaginációit. Mindkettőben – akár a modern lét ténykutató, tényfeltáró, tudományos, akár költői artikulációjában – megfogalmazódni látszik az a plurális összkép, amely a várost, a városképet, a városi létmódot összetettségében és ellentmondásosságában jeleníti meg. Oppozíciók során át alakul ki a tükörkép, amelynek kettős fénytörésében a város (a városkonstrukció, a városi tér, a városi létmód) pozitív és negatív, fényes és árnyas oldala verődik vissza.

Köztudott, ma már közhelyszámba menő tény, amit Németh G. Béla mintegy harminc évvel ezelőtt megfogalmazott, s az irodalomtörténet-írás számos szöveghelye is hangsúlyozza, hogy „[A] nyolcvanas években [a 19. század nyolcvanas éveiben – H. V. É.] a nagyváros világát, annyira-ameny-

nyire a líra tükrözte.”¹ Ezen időszak kiindulópontjaként Vajda János, Endrődi Sándor, Reviczky Gyula, Rudnyánszky Gyula lírája szolgál, majd Ady Endre, Szép Ernő, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Kassák Lajos, József Attila stb. lírájának különféle városimaginációi folytatják a sort – ideértve a publicisztika, a novella- és regényirodalom műfajainak képviselőit is (Ambrus Zoltántól, Thury Zoltántól, Papp Dánieltől Bródy Sándoron, Herczeg Ferencen, Molnár Ferencen, Szomory Dezsőn át Márai Sándorig, az epikus Kosztolányiig, Babitsig és Krúdy Gyuláig). Bár a példák sora jó hosszú, mégis szembeötlő az előbb idézett Németh G.-mondatban az „*annyyira, amennyire*” határozó. Annyira, amennyire a lírai beszédmód tükrözni képes a városélményt? Bednatics Gábor azzal a megjegyzéssel finomítja a századforduló magyar irodalmának (költészetének) a várostematikában betöltött szerepét, hogy „nem a líra a nagyváros-ábrázolás kitüntetett terepe, annak ellenére, hogy a 19. század folyamán először a költészetben jelent meg a nagyváros témája.”² Bednatics a narratív művek, a festészet, a film elsőbbségét hangsúlyozza, bár szövegében ő maga is a 19. század végi magyar líra nagyváros-olvasatait taglalja. Miközben pedig a városelméleti és várostörténeti kutatások kontextusán belül megfogalmazódnak a modern város leképezésének (leképezhetőségének) módzatai (városrács, mátrix, mintázat³), külső és belső tér-reprezentációi (kognitív, mentális térkép mint a környezet belső reprezentációja⁴), a modern város kulcsfontosságú terei (sugárút, körút, közterek, passzázs, áruház, kávéház, az emlékezet kultikus helyei), a modern magyar irodalom szépirodalmi alkotásainak kontextusán belül is megképződnek bizonyos gócpontok: Arany kései lírájának a fővároshoz kötődő idegenségélménye, Bródy Sándor városi karrier-témái, Krúdy lírizált prózájának emlékezés- és álom-attitűdjei, Ady Endre szimbolikus városkonstrukciója, József Attila későmodern városélménye⁵, Tandori Dezső urbánus műfajokat felölelő szövegei mint a városi kultúra textuális tükre⁶ stb.

¹ Németh G. Béla: Budapest az irodalomban = N. G. B.: Küllő és kerék. Tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1981, 435. l.

² Bednatics Gábor: Topográfia és mitológia között. A nagyváros olvasatai a 19. század végi magyar lírában = Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban. Szerk. N. Kovács Tímea, Böhm Gábor és Mester Tibor. Kijárat Kiadó, Bp., 2005, 266. l.

³ Fonyódi Mariann: L' esprit de géométrie. Az ortogonális városháló mint városi attribútum. = Terek és szövegek, 11. l.

⁴ Wilhelm Gábor: Kognitív térképek és városreprezentáció = Terek és szövegek, 36., 37. és 39. l.

⁵ L.: Bókay Antal: Vidék és város. Poétikai-episztemológiai tér-formák a késő-modern költészetben = Terek és szövegek, 294. és 295. l.

⁶ Havasréti József: Urbánus műfajok Hazai Attila, Tandori Dezső, Kömlődi Ferenc regényeiben. Szélgjegyzetek a nagyvárosi kultúra irodalmi megjelenítéséhez = Terek és szövegek, 186. és 195. l.

A 19. század végének és a 20. század elejének város iránti érdeklődését mindenképpen az motiválta, hogy a hirtelen felélénkült gazdasági fejlődés, a kapitalizálódás urbanizált formákat hozott létre. Nemcsak a város művelődési és egyéb intézményei (színházak, opera, egyetem) épülnek ki, hanem maga a város is, épületeivel, körutaival, tereivel, közlekedésével, népességnövekedésével stb., a nagyváros dimenzióit ölti magára. A századforduló hirtelen fejlődésének szinte leképezőjévé, emblémájává vált a nagyvárossá növvő Budapest. Egy évszázaddal később, a mostani ezredfordulón a város újra az érdeklődés középpontjába került: városkonferenciák szerveződnek⁷, városelméleti és -történeti kiadványok jelennek meg⁸, szépirodalmi folyóiratokban városrovatok és tematikus blokkok⁹ sorjáznak, Budapest 2-es és 3-as metrójáratain a *Titkos hely* témára két hónapon át kortárs költők városversei voltak olvashatóak stb. A rendszerváltás, a globalizáció kérdése, az uniós tagság olyan kérdésgócok, amelyek gazdasági, kulturális, kultúrantropológiai, lélektani és egyéb vetületei a város (különösen a főváros) terében és létmódjában mutatkoznak meg legkoncentráltabban – nem szólva az Európa Kulturális Fővárosa cím elnyeréséért szervezett akcióról. A kérdés a továbbiakban az, hogyan tükröződik mindez a kortárs magyar líra kontextusában. A bő szövegfolyamból néhány példát ragadtam ki, hogy szemléltessem az ezredvég sokféle városimaginációjának konkrét eseteit.

*

Bókay Antal David Harveyt idézve veti össze és differenciálja „a tervezés és a fejlesztés» ideáljára» épülő, »átfogó, (...) technológiailag racionális és hatékony tervezést» igénylő modern, valamint »a város szövedékét töredékesnek, egyfajta palimpszesztnek» felfogó posztmodern várost, »amelyben a múltbéli formák egymásra íródnak a jelen használat kollázsát adva«. „A posztmodern város – írja Bókay – belülről, a személyesből származik, véletlenszerű hangulatok, élmények, emlékek sokfélesége alkotja. Jelentéktelen tárgyai kiemelt fontosságot, középponti építő szerepet kaphatnak, fontos összefüggései értelmetlenné minősülnek.” A továbbiakban „a retorikai diskurzussal teremthető» »puha város«-t állítja szembe a „szigorú grammatikára, tervrajzra épülő» »kemény város«-sal,

⁷ L. az előbbieken említett kötetet, amely a 2004. május 7-én és 8-án megrendezett, Terek, képek és tér-képek: a modern város elnevezésű pécsi konferencia előadásainak anyagát tartalmazza.

⁸ A Terek és szövegeken kívül l. még: Sánta Gábor: „Minden nemzetnek van egy szent városa. Fejezetek a dualizmus korának Budapest-irodalmából. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, é. n., Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940. Új Mandátum Könyvkiadó, 1999 stb.

⁹ L. pl. a Holmi 2005. VII–X. vagy a Jelenkor 2005. 9. számát.

majd Michel de Certeau nyomán „mikroba-szerű, egyedi, sokféle gyakorlatok”-ról beszél, amelyek nem képeznek sorozatot, rendszert. Az ilyen város „figurája a »sétáló, gyalogló ember«, nem a flaneur, a sétáló ugyanis élmények, emlékek rendezetlen tömegével játszik, asszociál, nem átél. A sétáló olvassa, és egyben személyes döntéséből fakadó véletlenszerű vándorlásával írja is a várost.” Bókay József Attila *Szabad ötletek jegyzéke két ülésben* című kései művében talál rá Certeau, David Harvey és mások posztmodern városára, ahol „a város a személyes tárgyiasság, a privát traumák sorozatának, a vágyak és szorongások kényszereinek a produktuma, olyan, amely az álmokban, a tünetekben, a fantáziában jelenik meg és a pszichoanalitikus terápiában dolgozódik ki.”¹⁰

*

1. Kántor Péter *Kétezer, nagy fehér kutya* című versében¹¹ vershősként az előbb említett „sétáló, gyalogló ember”-t látjuk, aki „véletlenszerű vándorlásával írja” a várost:

Nem emlékszem, hogy mentünk át a hídon,
olyan sokszor mentünk már át a hídon,
ez nem számított eredetinek már,
csak egy valahányadik másolatnak,
át a hídon, vasárnap délután.

És máris a budai Dunakorzón
vonultunk, ismerős pár: te meg én,
otthon az ismétlések mezején,
alig néztünk egymásra,
vettük, ahogy egyszerre lép a lábunk,
jobbra kopár gesztenyefákra látunk,
ilyenkor bal felől van a Duna...

A városban-lét, a városélmény egyik formája az ismétlődő gyakorlattá vált séta mint személyes élmény. A „mentünk” ismétlődése a vers elején és végén (ott különösen: a verszárlatban az igealmozás vég nélküli sétára utal) a privát élet, a magánéletkör részét képező séta szokássá vált, folyton ismétlődő (s idézet)voltára utal. A Duna, a Dunakorzó és az utcanevek jelzik azokat a fix pontokat, amelyek között a séta zajlik. Maguk az aktőrök viszont nem szemlélődnek, jól elvannak a maguk választotta gyakorlatban

¹⁰ Bókay A.: l. m., 304-305. l.

¹¹ In: Kántor Péter: *Lóstafféta*. Magvető, Bp., 2002, 35. l.

(„ismerős pár: te meg én, / otthon az ismétlések mezején”). Az ismétlés, a „valahányadik másolat” itt nem unalomra vagy kópiára, hanem a meghitt séta ismétlődésére, a meghittség újbóli és újbóli előhívásának gyakorlatára utal, amelyen belül a vershősök egy, az ismétlődés garanciája által is biztosságnak hitt magánéletforma aktörjei, akik meghatározott időben (vasárnap délután) megszokott, szokásos útvonalakon, ismerős, maguk kijelölte térben mozognak szertartásszerűen. A vers közepén e megszokott otthonosságú séta zavartalan kellemességét a véletlen zavarja meg: egy nagy fehér kutya, amely a versszubjektumot egy pillanatra megállásra készíti. Ekkor kezd szemlélődni. A Duna (folyóvíz, a „folyó”, elkövetkező idő metaforája) egzisztenciális metaforává lesz, egy pillanatra felvillantva a „mi lesz ezután, hogy lesz ezután” kérdését „mint személyes vágyak, szorongások” forrását, de a folyó mozdulatlanságának (képzelt) látványa el is nyomja a(z el)múlás kérdését, még mielőtt hangsúlyosan textualizálna vagy mélyebb örvénykarikákat vetne a lélekben, a „mentünk” ismétlődése pedig a továbbfolytatódást, a folyamatosságot hangsúlyozza:

Megálltam elszívni egy cigarettát,
és a Duna felé fordultam, mint aki
most látja először, most látja csak,
a víz pedig olybá tűnt, mintha állna,
nem bontva zászlót, tippet sem kínálva,
hogy mi lesz ezután, hogy lesz ezután,
nem mozdult sehol semmi, elfogyott
a cigarettám is, csak ácsorogtunk
kétezerben, a nagy fehér kutya
nem messze tőlünk állt és várt, de szinte
ránk se nézett, csak úgy maga elé.
Ha bólintottam is, miféle tervre?
tartotta közben a folyót a medre,
már nem is délután volt, koraeste,
egy fára hirdetés volt kiszögezve,
na gyerünk, mondtam, gyerünk, mondtad akkor,
sietve átmentünk a túloldalra,
befordultunk az első keresztutcán,
még láttam, lassú tempóban megindult,
láttam, futott tovább a Dunakorzón,
hangtalanul, nem lassítva le többé,
nagy fehér kutya, vékony horpaszú,
és mi a Ganz utcán, a Medve utcán,
és a Donáti utcán véges-végig,

fel a Halászbástyaig, s újra, ismét
tovább valahányadik másolatban
mentünk, csak mentünk, el a mindig büszke
Szavojai Jenő lovas szobra előtt,
le a Várból, át a hídon, át Pestre,
mentünk, csak mentünk, csak mentünk.

A költeménynek szinte ikerpárja, ikerváltozata a *Közös sétánk* című, Tandorinak címzett vers¹², ahol az ismerősség és az otthonosság okán csupán jelzésszerűen kell megjelölni az útvonalat alkotó utcákat (a Holdban, a Láncig). A köznyelvi jelentéssel is rendelkező Hold révén a vers egy pillanatra megemelkedik (föl a Holdba?), s a szójáték végén vissza is ejtődik (a Láncra). A vers harmadik strófájában már úgy közös, hogy valójában már nem is közös a séta („Te reggel indulsz fél hét tájban / és fél hét tájban este én”), ám a közös tér(élmény) s a hasonló kialakult szokás (és öltözkék) az időbeli distancia ellenére is közösnek, a két versszubjektumot pedig együvé tartozónak tünteti fel. A strófák utolsó sorának refrénszerű ismétlődése („Te hümgetsz majd, én hümgetek.”) ezen összetartozásra, a világ dolgai feletti, szavak nélküli konszenzusra utal. Ez fokozódik fel az utolsó strófában, ahol már mondatot sem kell mondani: egyetlen szó ismétlése által is létrejön a kommunikáció, miközben az olvasói jelentéstulajdonítás révén a verebek egyszerre jelölik a séta terének verebeit, s utalnak Tandori magánmitológiájának közismert lényekre:

Közös sétánkra gondolok:
Rajt a Holdban. A Holdban kezdjük,
s a Láncig jóban-rosszban együtt.
Te hümgetsz majd, én hümgetek.

Elszívunk egypár cigarettát.
Iszunk pár felest, belefér.
A Margit hídon fúj a szél.
Te hümgetsz majd, én hümgetek.

Te reggel indulsz fél hét tájban
és fél hét tájban este én.
Sapka lesz mindkettőnk fején.
Te hümgetsz majd, én hümgetek.

¹² In: Kántor Péter: I. m., 52. l.

A verebek, a verebek.
A verebek, a verebek.
A verebek, a verebek.
Te hümgetsz majd, én hümgetek.

Kántor Péter két másik városverse a mitologizálódás példája. A *Szeretnél tovább menni* címűben¹³ a „hétrét görnyedt öregasszony” a városi térben folyton feltűnő kéregetők babonás-mitologikus emblémájává lényegül át:

Ha már elindultál szerencsét próbálni,
sőt, már úton is vagy, mondjuk éppen
a Margit híd budai hídfőjénél,
lent a bunkerszerű aluljáróban,
és villamossal szeretnél továbbmenni,
mehetsz Budára, de ott a lépcsőfeljáróban
egy hétrét görnyedt öregasszony nyújtja a kezét,
és ha nem adsz neki egy százast, rossz napod lesz.
Viszont ha Pestre akarsz menni, semmi akadálya,
mehetsz Pestre, de ott a lépcsőfeljáróban
egy hétrét görnyedt öregasszony nyújtja a kezét,
és ha nem adsz neki egy százast, rossz napod lesz.
(...)

Ráadásul ha mégis villamossal mész,
és eljutsz baj nélkül a megállódig,
ott már vár egy hétrét görnyedt öregasszony,
szakasztott mása az előbbieknél,
és ha nem adsz neki egy százast – de ezt már tudod.
Csak hogy honnan van ennyi egyforma öregasszony,
ennyi „szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottal”,
bár nem szólítottad őket sehogyan se,
azt nem tudod. Csak azt, hogy rossz napod lesz.

A *Pesti ősz*¹⁴ című költeményben az utca képe a lírai énben egy belső asszociatív imaginációt hoz létre, majd a költemény vége újra az „élő” keretbe tér vissza:

¹³ In: I. m., 51. l.

¹⁴ I. m., 59. l.

1997. november 15, szombat.
A szél befújta a Falk Miksa utcába
Richard Gerstl festő szellemét.

Véletlenül épp arra jártam,
láttam, ahogy tátott szájjal,
szomorúan és hősiezen nevet.

Tele volt az utca akáclevéllel.
A nedves zöld tapéta
beborította még a parkoló autókat is.

Mit keresel te itt?
Vigyázz, mert beleragadsz az úttestbe!
Holott tudtam, hogy már beleragadt.

A keresztutcában sárga juharlevelek
tömörültek a fal mellé,
élőbben minden élőnél.

A fenti példák a privát traumák, vágyak és szorongások, egyedi, önkényes asszociációk nyomán láttatnak kirajzolódni egy nagyon személyes, magánjellegű városimaginációt – oly módon, hogy a külső környezet, miközben megőrzi térbeli fogódzóit, a lírai én belső tér-reprezentációjává lényegül át.

2. **Tóth Krisztina** *Terézvárosi elégiájában*¹⁵ a Szív utca s a Lövölde tér „sebhelyes arcú” házai a „gyerekkor kulisszái”. Olyan toponimák, amelyek a múlt, egy másik élet víz alatti csendjébe való alámerülés helyét jelölik ki s szolgálnak ürügyül. A külső térelnevezések a belső alámerülés, egy szubjektív városimagináció ürügyeként és koordinátáiként funkcionálnak.

Szív utca és Lövölde tér,
sebhelyes arcú házak,
gyerekkor kulisszái,
szűk kapualjak suttogása.
(...)
Hol élted másik életed?
Indulj csak: víz alatti csönd fogad,
és mint egy kagylóformájú medált,

¹⁵ In: Tóth Krisztina: Porhó. Magvető, Bp., 2001, 98. l.

úgy látod elmerülni
egy láncon arcodat.
Mert hány hőseség a gyerekkor?
S egy élet: kezdettől a végig
hány zápor, lehullott levél?
Eszedbe jut ez minden évben,
valahányszor csak végignézel
a félig írt történet
kanyargós kezdetén.
(...)

A *Fogadkozás a Rottenbiller utcában*¹⁶ című költeményben a költözés (vagy csak távozás) nyomán derengnek fel sajátos képiség formájában visszahúzó, határozatlan emlékek („ki tudja, hogy mi”), vágyak, ígéretek. A város e mikrorészlete a magánéletkör emblematikus színhelyévé válik – szubjektivizálódik:

(...)
Ég áldjon, Rottenbiller utca.
Esőben futok taxit fogni,
zuhogni kezdett, el se áll majd,
visszasodor, ki tudja, hogy mi.”

3. Szabó T. Anna *Kamera*¹⁷ című városversében a város zajait, tárgyait, gépeit, dübörgő járműveit, villogó fényjeleit képezi le: a metró és az onnan kicsődülő tömeg, a dübörgő dőmperek, a betonkeverő, a daru alkotják ezeket az „életes” részleteket, ám a vers terének nagyobb hányadát a szem, a tekintet kamerája s a metaforikus értelemben így készült filmszalag nyújtotta látvány tölti be, miközben a változás, a városi dinamika nemcsak a képet dinamizálja és változtatja meg, hanem azt is, aki nézi, szemléli, filmezi azt. A szemlélődő vershős mégsem flaneur – annak esetleg egy későbbi, ezredvégi rokona, aki a szemlélt képbe önmagát is beleszerkeszti, s a kép szüntelen változásának folyamatából magát sem vonja ki: együtt változik vele:

(...)
mások a színek, a ruhák,
a sorrendek, az évszakok –
és én is, aki filmezek,
még én is mindig más vagyok.

¹⁶ In: I. m., 97. l.

¹⁷ In: Szabó T. Anna: Rögzített mozgás. Magvető, Bp., 2004., 44. l.

*Az ablakból*¹⁸ című költemény reflektor- és féklámpafényeinek, buszindexeinek, fényekkel jelző repülőinek, szirénák vörös, kék, sárga lidércfényeinek, a trolik villámszikráinak látványával párhuzamosan hasonló, de még összetettebb módon képződik meg a szemlélődő lírai én alakja is – benne egy belső, idegen szemmel, aki ugyanazt a képet nézi, ismeretlen és névtelen jelenvalóságként, ami mögött hiányoznak a viszonyítási pontok, miközben ő maga is olyan látványként jelenik meg, amelybe nincs beleírva semmi:

(...)

Mintha más nézné belőlem a képet:
az, aki nyolcvan éve itt lakott,
egy kontyos öregasszony, döbrent ámulattal
támasztja két kézzel az ablakot,
nézi, nem érti, káprázó szemében
a fénypöttyökhöz név nem tartozik,
én pedig az ő sötétjébe nézek
egy kimerevített pillanatig.

Szabó T. Anna költeményei között kitüntetett helyet foglalnak el a városversek. Városélményén belül a zajos, zsúfolt, fényjelektől hemzsegő, forgalmas, zajló, szüntelenül változó város részletei jelennek meg, szinte a részletek felsorolásaként, leltáraként. E városélményen, a városimagináción belül a fény-, hang- és mozgáseffektusok sűrítettsége által teremődik meg egy nagyon vizuális, zsúfolt városi közeg, ám a látvány mellett ott a látás kiemelt szerepe is.

4. **Kukorelly Endre** városverseiben is az önkényesen megválasztott, véletlen vagy épp a nagyon is bejáródott útvonalak rajzolnak meg egy imaginárius térképet. A naponta rótt vagy belakott utcák, városrészek a jelen vagy a gyerekkor színterei, a Kukorelly költészetéből ismerős járkálás, álldogálás, menés, vonulás helyszínei. A hol lényegtelennek, esetlegesen tűnő motívumokból szőtt, hol elnagyoltan odavetett városképet gyakran az egymásra rétegződő idők eltérő szeletei dinamizálják – helyenként nem kevés, korra vonatkoztatott iróniával:

¹⁸ In: I. m., 45. l.

SZONDY UTCAI HELYZET

Valami mindig világít az utcán,
egyfelől fénylik, másfelől zajos,
heába', ez már a huszadik század.

Régen jobban rohadt a zöldségáru
és nyári szaga volt a mi utcánkknak.
Most már a maszek jobban rendben tartja,
jól széjjelpakolja, hogy ne rohadjon,
heába', ez már a nyolcvanas évek.

Régen a részegek kiabáltak.
Most is van mindig, aki kiabál,
heába', van, amiben fejlődünk,
van pedig, amiben csak dermedten állunk.

Maga a menés, vonulás, járkálás, utazás gyakran gépiesen ismétlődő, nem célirányos mozgás – egyfajta lézengés a város kulisszái között, gyakran pedig huzavona, amely olykor akár idegesítő is lehet (*Ki nem gyanakszik*). Más esetekben a lírai én közömbösen sodortatja magát a város utcáin át (*Járás. Thomas Bernhardnak*) vagy szemléli önmagát egy kiválasztott térben (*Az nehéz súlyokat cipel*). Kukorelly lírájának és prózájának egyaránt egyik negatív és az ironia nyilainak állandóan kitett élménye az, amit ő maga legmarkánsabban a *szovjetónió* fogalmával határol be. A tevés-vevésnek, járkálásnak, álldogálásnak ugyanis van egy olyan jelentésvonulata, amely a diktatúra éveinek bezártság- és mozdulatlanság-élményére, a célirányosságtól (ideológiaiilag) megfosztott aktivitásokra utal. E költemények látszólagos impassibilitéjébe a tehetetlenség és hiábavalóság érzésének keserű mosolya és ironiája is bele van kódolva.

TIZENNÉGY BUDAPEST-SOR

Budapesten élni néha annyit
tesz, hogy a fősped szállítja ingóságaid.
Élsz, mintha csak szórakozott lennél.
Állandóan adják ezt a skála százforintos
utalványt, és keletről egy távolsági
busz bejön. Olyan lenne, mintha
az eget néznéd. Oly muszáj.

Budapesten élni annyi, hogy mintha szórakoznál.
Máshol lehetnél, amikor itt vagy, ezzel szórakozol.
Eleinte az ember röhög.
Röhincsélsz ezen eleinte.
Később lerázod
ezt, mint a lázmérőt,
lerázod.

5. A kortárs líra sokféle városreprezentációja között olyan példa is akad, amely a városi életmód egy szegmentumának versbe emelése által az életmód szociális különbségeket sem megkerülő bírálóba fut ki. **Rapai Ágnes** versében a *panel* és a *Rózsadomb* kétféle, egymással ellentétes életmód leképezője, toposza:

PANELVERS¹⁹

Panelben éltem Óbudán, sokáig,
mintha száz évig laktam volna ott!
S megtalált újabb száz év, merthogy másik
panelre cseréltük. Ott villamos
– szerencsénk volt! – nem járt, csak a hetes busz.
Mindkettő átok, ha már kérdezed,
ám akkor még nem esett le a tantusz.
Télen megfagytunk, nyáron égetett,
problémás volt a hőszigetelése.
A nyílászárókkal is sok bajunk
volt; s azzal, mit főzzünk aznap ebédre.
Nem lehetett kérdés: „Ki itt az úr?”,
és az sem, hogy vajon „Ki itt a szolga?”,
Csak álmunkban láttunk a Rózsadombra.

A kortárs lírában nem túl gyakori ez a nyílt, szociális dimenziókat is érintő diskurzus. A mindennapi, kisszerű élet, a hétköznapiak részleteinek gépies ismétlődése azonban esetenként kisszerűségükben is humoros városi jelenetek forrása lehet:

¹⁹ In: Holmi, 2005. okt., 1255. l.

Rövid kitérő jött kilencvenötben,
bérleményünk – a Horváth utca sok
bajjal járt. Például rossz volt a bojler,
s a villanyszámlától oly izgatott
lettem (nálunk mindig égett a lámpa,
fél dioptriát romlott a szemem).
S egész nap egy tisztaságmániásra
láttam. Ő ötpercenként megjelent
szemközt – fiatal nő, úgy harmincéves –
az ablakban, és kirázott ruhát,
csizmát, retikült, nyakláncot, A4-es
üres papírt... Vártam a délutánt.
Mert négy óra után alábbhagyott.
Jött a férj. S becsukta az ablakot.

6. **Balla Zsófia** két városversében kétféle élmény körvonalazódik. A *Mi volt jó Pécsen?*²¹ címűben a város a vendégség, az ünnep (a szilveszterezés, az új év, az új évtized eljövételének, várásának) színhelye, amibe délutáni rémálomként belenyilall az otthoni, kolozsvári helyszín. Kolozsvár (a lírai én álmában eltűnt útlevéllal) mint a szorongások imaginációja, mint tudatlatti szivárog be az ünnep, a vágyak léttérét képviselő Pécs-élménybe, majd az ébredés, a felriadás eloszlatja a szorongásokat, s utat nyit az ünnep eseményének.

Balla Zsófia *Ahogy él* című verseskötetének van egy *Budapest*²² című versciklusa, amelynek címadó verse a városimagináció azon eljárását idézi fel, amikor a város antropomorfizált módon, testként jelenik meg a szövegben. A századforduló lírahagyományából is ismert ez az eljárás (a város mint nő), de a kortárs prózában is van rá példa: Kőrösi Zoltán *Budapest nőváros* című regénye. Balla Zsófia verse – lévén, hogy költőné írta – ennek fordított példája, ahol a város férfi princípiumot kap:

Ha Budapestnek válla lenne,
szőrös melle,
odafűrnám a fejem: hja, de jó
itt lenni, – suttoznám.

²⁰ In: Holmi, 2005. okt., 1256. l.

²¹ In: Balla Zsófia: A harmadik történet. Jelenkor, Pécs, 2002, 23. l.

²² In: Uő: *Ahogy él*. Válogatott és új versek. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995, 241–268. l.

Pestikém, Budácskám! –
fészkelődnék
gesztenyefák és hullott eprek,
morzsás levegő közein.²³
(...)

7. Utolsó példaként a **Parti Nagy Lajos**-líra városimaginációinak változataiból álljon itt néhány. Az itt következő három költemény háromféle modellt képvisel.

A *Parapet*²⁴ című költeményben egy Szív utcai hétköznapi és naponta ismétlődő jelenetet láttat, amely a Parti Nagy-lírából ismerős groteszk és abszurd példaként előbb fonákjára fordul, majd metafizikai koordinátákba helyeződik. Városvers-e a *Parapet*? – tehetnénk fel a kérdést. Egy Szív utcai jelenetet tematizál, s bár a helyszínmegjelölés formálisként is felfogható, semmi okunk, hogy ne fogadjuk el „városi” jelenetként. Az imagináció során a részleteire hullott város ilyen mikrorészleteket is magában foglal, s a József Attila-verssort idéző zárlattal végződő tematizált jelenet analógiát mutat azokkal a szociális vonatkozásokkal, amelyek Parti Nagy Lajos lírájában is és drámáiban is jelen vannak.

PARAPET

A Szív utcában minden este
fát vág egy asszony, hitvány, tarka
pongyolájában semmi teste,
egy kés, egy bárd, egy tompa balta
végén sikong, se kora se neme,
csak ez a tűz, mi eluralta
és csak a házak parapet-szeme,
mintha az Isten nézne rajta,
nézné bárányát és fiát,
ahogy cibálja, hasogatja
a bárd, a kés, a tél, a balta
a tarka pongyolát s magát,
míg egy halom lesz asszony és fa
s így mindegyik determinált.

²³ In: I. m., 251. l.

²⁴ In: Parti Nagy Lajos: Grafitesz. Magvető, Bp., 2003, 101. l.

A *Lövölde tér*²⁵ című költeményben a tér őszi képébe a sok vészjósló névszót követően a halál ténye leng be, majd maga a név, a tér neve (re)sze-
mantizálódik: nyelvjátékként jelenik meg a Lövölde tér–lövölde–lövés–a
falhoz állított napok mint bábuk a lögyakorlaton jelentésfolyamatának logi-
kai végigvezetése által, minek következtében a halál(tudat) terévé lesz:

Üres a luggadt, szélsepert ég,
Lövölde tér, ősz, szürkület,
a bős platánok mind leverték
már mérgüket és enyvüket,
a lombjuk tarlott és süket,
csak lóbázzák a koraestét,
keserű, elhányt terhüket,
Baka Pistát ma eltemették,
a vers segít kimondanom,
holnap temetik Csorba Győzöt,
fekszik majd a ravatalon,
Lövölde tér, minden napom
falhoz állítja az előzőt,
bábut egy lögyakorlaton.

Az utolsó példa paradoxona, hogy a szöveg sem városnevet, sem a városi
tér bármiféle megnevezését nem tartalmazza. A *Löncsölő kislány*²⁶ mégis
tagadhatatlanul városvers, hiszen szövege a globalizálódó „városi kultúra
közegét bemutató nyelv” „textuális tükre”.²⁷ A fogyasztói kultúra, a stá-
tusszimbólumok, a globalizáció, az amerikanizmus, az utcai szleng, a nyelvi
sznobizmus bírálata a vers, s hatását még inkább fokozza, hogy idézet,
palimpszeszt: egy szubkulturális műfaj, a sláger (a *Pancsoló kislány*) újra-
írása. A populáris referenciák és idézetek itt valóban a városi kultúra szub-
kulturális rétegének textuális tükrévé válnak. Parti Nagy Lajos költemé-
nyének intertextuális terében a város egyszerre jelenik meg az urbánus
szubkultúra műfajaként és nyelveként. A *Löncsölő kislány* mint város-
szöveg változásnarratíváján belül ugyanakkor az önfeledtnek tűnő játékos-
ság burkába rejtett (ironikus) értékképlet, bírálat is megfogalmazódik:

²⁵ Uő: I. m., 100. l.

²⁶ In: I. m., 86. l.

²⁷ Havasréti József: I. m., 195. l.

Ha végre itt a Vasz és rügyre rügy tapos,
s az ajkunk föl-le jár, mint Barbie-villamos,
ne légy oly bambi már, ma light a Pep, szívem,
a filingemre nincs szavam, csak fújom és megszívem...

Jajj, úgy élvezem én az élet,
ottan annyira wash and go,
annyi fitneszet látok-hallok,
és még hambi is kapható.
(...)

*

A példák sora még folytatható lenne, ám egyazon felismeréshez vezetne: annak felismeréséhez, hogy az ezredforduló lírájának városrepresentációi személyes terek és városimaginációk változataiból képződnek meg, egy plurális városképet eredményezve.

CITY-VARIANTS, CITY TEXTS

Representations of urban space in contemporary Hungarian lyric poetry

This paper concerns itself with representations of urban space in poetry. Following a brief survey of Hungarian lyric poetry relating to this topic, the author studies how the city is reflected, what kinds of variants of city images there are in contemporary Hungarian lyric poetry. (city poems by Péter Kántor, Krisztina Tóth, Anna Szabó T., Endre Kukorelly, Ágnes Rapai, Zsófia Balla, Lajos Parti Nagy). Urban space is not thematised in the same homogeneous way in the poems of the afore-mentioned poets. Their poems give a rich variation of city experiences, representations and images.

KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

A PROVERBIUMOK ÁBRÁZOLÁSA A LEXIKAI-FUNKCIONÁLIS NYELVTAN KERETÉBEN

Representations of proverbs within the Frameworks of Lexical
Functional Grammar

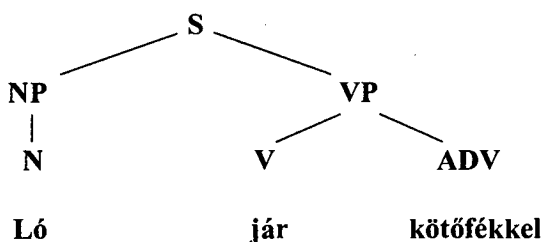
Az LFG nem tartalmaz ugyan a proverbiumokra vonatkozóan semminemű meghatározást és csoportosítást, csupán az idiómák lexikai és részben jelentésükre utaló ábrázolását szemlélteti. Mivel a proverbium az idiómák egyik altípusa, ezért az elkövetkezőkben az idiómák lexikai ábrázolását – saját megfontolás alapján – átvetítem a proverbiumok ezen jellemzőinek szemléltetésére. A proverbiumok közvetlen összetevőit, azaz a szavakat, azok alakját, elrendeződését, mondatban betöltött funkcióikat az LFG általános szabályrendszere által ismertetem.

Kulcsszavak: lexikai szerkezet (a-struktúra, azaz a szóalakok), kategoriális vagy összetevős szerkezet (c-struktúra), funkcionális szerkezet (f-struktúra), annotáció, AVS, funkcionális jegy v. attribútum, tematikus szerep, logikai argumentumok, nem-logikai vonzatok

1. A proverbiumok lehetséges szintaktikai szerkezete az LFG-ben

A konfigurációs modellek (pl. a Chomsky-féle modellek) a grammatikai funkciókat lineáris (sorrend szerinti) és hierarchikus helyzetük által vizsgálják. A mondatrészeket és a közöttük fennálló viszonyokat frázisszerkezet ábrázolja, mondatrészszerépüket pedig az dönti el, hogy mely csomópont-hoz tartoznak az ágrajzban. Pl. a mondat alanyi szerepű összetevője főnévi fejtű, NP címkéjű, és az ágrajz bal oldalán foglal helyet, az igei állítmány pedig VP címkéjű, és az NP jobb oldali testvércsomópontja. Íme:

Ló kötőfékkal jár.

Láthatjuk, hogy az ilyen típusú modell a VP címkén belül az igei állítmányt annak bővítménye elé helyezi, s ezzel megbontja a közmondást alkotó összetevők lineáris sorrendjét. Ezzel a proverbium elveszíti jelentését, mivel az a frazeológiai egység kötött szórendjének egészéhez kapcsolódik. A frázisstruktúra szabályok csak akkor adnak megfelelő elemzést, amennyiben az ige megelőzi bővítményeit a mondat szerkezetben.

A relációs alapú LFG az iméntiektől elvontabb módszert választott a mondatrésztviszonyok ábrázolásában, mivel az ezeket szemléltető funkcionális szerkezetet a belső szerkezet modelljeként jeleníti meg. A grammatikai funkciók, azaz a mondatrészszerkezetek pedig a mondat külső szerkezetét (expression structure) és az argumentumstruktúrát kapcsolják össze.

A mondatelemek három különböző rendszer elemei: részt vesznek az elemek lehetséges elrendezésének rendszerében, a grammatikai viszonyok rendszerének elemei, valamint a jelentés alapját képező – predikátum argumentum – hálózat elemei egyaránt. Mindezen rendszerek különböző reprezentációs szinteket alkotnak, melyek a nyelvi információ különböző aspektusait képezik: a predikátum argumentum-viszonyok ún. argumentumszerkezetet vagy **lexikai szerkezetet (a-struktúra, azaz a szóalakok)**, az elemek elrendeződései ún. kategoriális vagy **összetevős szerkezetet (c-struktúra, azaz a szavak elrendezése)**, az elemek közötti grammatikai viszonyok pedig **funkcionális szerkezetet (f-struktúra)**, melyek a belső szerkezetet modellálják.

A lexikonban produktív szabályok segítségével végbemegy a szavak inflexiók toldalékokkal való „pótlása”, s így a mondat szerkezetbe illeszkedő inflektált szóalakok képezik a lexikon kimenetét. A lexikai integritás követelményeként ezek az inflektált szóalakok épülnek be a c-struktúrába. A lexikai szerkezet annotációs szabály úgy alakul ki, hogy a szemantikai argumentumhelyekhez vonzatviszonyt kifejező annotációs formulát csatolunk. Pl. az ír igehez alany és tárgy kapcsolható, emellett ezen főnevek szintaktikai tulajdonságait (szám, személy) is tartalmazza az annotált lexikai szerkezet.

Az ún. csupasz c-struktúra nem tartalmazza a lexikont, tartalmaz viszont kategoriális szerkezeteket, vagyis szintaktikai kategóriákat, melyek kontextustól függetlenül rendeződnek csomópontokba. Mindehhez társulnak ún.

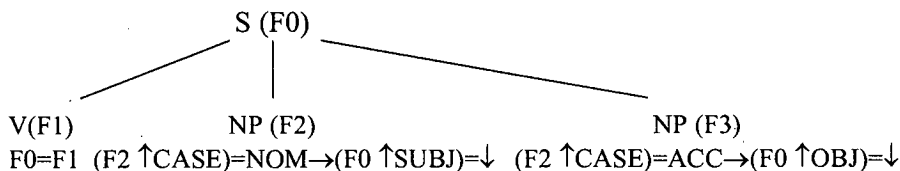
annotációs formák. Amennyiben a c-struktúrához szavakat csatolunk, megkapjuk a mondat felszíni szerkezetét (surface structure). A lexikai behelyettesítés során az egyes kategóriák és az őket domináló csomópontok nem ütközhetnek egymással. A c-struktúra tulajdonképpen a szófajokat (szintaktikai kategória), azok sorrendjét (precedencia), valamint a közöttük lévő dominanciaviszonyokat (csomópontok) tartalmazza a mondaton belül, melyek – a generatív grammatikához hasonlóan – kontextusfüggetlen újraírászabályok által frázisstruktúra-fákká rendeződnek. Az annotált c-struktúra az említettek mellett további információt tartalmaz arra vonatkozóan, hogy az egyes szófajok milyen funkciót töltenek be a mondatban.

Véleményem szerint az LFG főként grammatikai, funkcionális információkat közöl a nyelvi szerkezetek vonatkozásában, a jelentés tekintetében csupán a tematikus szerepekre terjed ki a figyelme. Márpedig a proverbiumok jelentése nem szűrhető ki sem a szóalakokból, sem a szavak elrendeződéséből, sem a szavak közötti grammatikai viszonyok alapján.

A proverbiumok ábrázolása a következőképpen történik az iménti struktúrák segítségével:

Hozzáköötötte Laci a lovát.

1.1 Kategoriális struktúra, mely funkcionális egyenlőségekkel annotált

A proverbium kategoriális struktúrája a teljes mondatkategóriából kiindulva annak minden egyes NP összetevőjét esete és szófaja alapján tünteti fel. A mondat alapkategóriája eszerint az ige, az NP-k pedig mind szófajuk, mind esetük tekintetében kihathatnak a fölöttük vagy alattuk álló összetevőkre. A proverbiumok esetében mindez azonban csak lehetőség, mivel az iménti proverbiumszerkezet nem bővíthető újabb kategóriákkal. Azonban számos olyan proverbiummal találkozunk, melyek szöveggörnyezetbe kerülve újabb argumentummal bővíthetők, melyeknek meghatározott tematikus szerepeik is lehetnek.

Lóra ültet valakit.

Rossz lóra tesz.

Minderre azonban a szövegkörnyezetbe való illeszkedés után kaphatunk magyarázatot. Mivel azonban jelen dolgozat a proverbiumok szótári formával foglalkozik, ezért az említettek egy következő tanulmány tárgyát képezhetnék.

1.2 A proverbiumok lexikális struktúrája, mely funkcionális egyenlőségekkel annotált

1. Hozzáköttötte (AG, PAT) (F4) (?)

(↑ PRED)= 'HOZZÁKÖTÖTTTE(x,y) <(F3 SUBJ), (F3 OBJ)>'

(↑ MODE)= KIJELENTŐ

(↑ SUBJ PER)= 3

(↑ SUBJ NUM)= SG

(↑ OBJ PER)= 3

(↑ OBJ DEF)= +

2.

Laci (F5)

(↑ PRED)= 'Laci'

(↑ CASE)= NOM

(↑ NUM)= SG

(↑ PER)= 3

3.

a lovát (F6)

(↑ PRED)= 'a lovát'

(↑ CASE)= ACC

(↑ NUM)= SG

(↑ PER)= 3

Azt, hogy az egyes szavak milyen funkciót töltenek be a mondatban, a szavak alakja és egymás közötti viszonya dönti el. Igék esetében az említett alakot csupán az ige módja, NP-knél pedig azok száma és személye is jelöli az NP funkcionális információinak attribútumait. A közöttük fennálló viszonyokat véleményem szerint az ige feltüntetett vonzatai valamint az NP-k esetei szemléltetik. Ezt azért kell kitüntetett figyelemmel kísérnünk, mert a proverbiumokban nem minden esetben jelennek meg az igei állítmányok

„általános” vonzatai a megfelelő thematikus szerepekkel. Az iménti proverbium szótári formájának igei VP-je nem tartalmazza például a hozzáköt valamihez vonzatát, csupán alanyi és tárgyi vonzatokat jelöl. Ez az észrevétel azért válhat fontossá a proverbiumkutatásban, mert az általa felvázolt, a proverbiumokban előforduló vonzatkonstrukció és más, nem kötött szerkezetek között különbségek vonhatók. Más-más vonzatai lehetnek egy igei predikátumnak a proverbiumokban és egyéb, nem kötött szerkezetekben.

A proverbiumok funkcionális információit közlő f-struktúra, azaz az ún. belső szerkezet (alany, jelzők, tárgy stb.) ezen információk ismeretében a következőképpen szemléltethető:

F0=F1=F4 (↑ PRED)= 'HOZZÁKÖTÖTTÉ < (F4 SUBJ), (F4 OBJ)>'
(↑ MODE)= KIJELENTŐ

SUBJ F5 (↑ PRED)= 'Laci'
(↑ CASE)= NOM
(↑ NUM)= SG
(↑ PER)= 3

OBJ F6 (↑ PRED)= 'a lovát'
(↑ CASE)= ACC
(↑ NUM)= SG
(↑ PER)= 3

A funkcionális információk nem csupán egy szinten reprezentálódnak. „A funkcionális viszonyokat a nyelvek ténylegesen a lexikai struktúrában és a kategoriális struktúrában kódolják. Ennek belátásához elég arra gondolnunk, hogy a beszédproduktumokban a közvetlen észlelés számára csak a szavak alakja és ezeknek a szóalakoknak a mondatbeli elrendezése adott – alanyokkal, tárgyakkal, jelzőkkel és egyéb funkcionális szerepekkel mint objektumokkal nem találkozunk. Azt tehát, hogy melyik mondatrészlet milyen funkciót tölt be, a szavak alakjából és a szavak egymás közötti elrendezéséből „találja ki” a hallgató. Más szóval: a nyelv használói – nyelvtani tudásuk részeként – tisztában vannak azzal, hogy a lexikai és kategoriális struktúrák egyes részei milyen funkcionális „információdarabokat” hordozhatnak, és ezeknek a nyelvtani ismereteiknek a mozgósításával az éppen aktuális mondat külső szerkezetének burka alól hiánytalanul ki tudják bontani a „láthatatlan” belső szerkezetet.¹ Az annotációk olyan megszorítások, melyek általános elvekkel egyetemben jól formált nyelvi elemeket eredmé-

¹ Komlósy András: A lexikalista-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2001, 15. l.

nyeznek. Az annotáció ebben az esetben azt jelöli, hogy a proverbium f-struktúrájára vonatkozó állításokat az összetevő alakjából és szerkezeten belüli pozíciójából következtethetjük ki. Az $F(0,1,2)$ jelzés az f-struktúrákat jelölő összetevők formai eltéréseire utal, tehát a kategoriális szerkezet jelenlétére, miközben lexikai szerkezet mellett áll. A PRED grammatikai jegy az adott lexikai egység jelentését és vonzatait ábrázolja. A felfelé és lefelé mutató nyilak annotációformát jelölnek, vagyis azt, hogy az adott összetevő annotált formája kihat a fölötte vagy alatta levő szintaktikai összetevőkre vagy frázisokra. Amennyiben az ige személyragja utal csupán a névmási alanyra, a PRED jegy 'pro' jelölése tartalmazza mindezt. Mindezt névmásinkorporáció néven ismerteti a szakirodalom. Az egyenlőség a nyelvi egységeken belüli és az azok közötti szintaktikai viszonyokat jelöli. Az egyenlőség bal oldalán a funkcionális jegy v. attribútum, az egyenlőség jobb oldalán pedig értékjelölő (value marker) által jelzett attribútum érték áll. Ez utóbbiak maximum két értéket tartalmazhatnak, melyek egyszerű grammatikai funkciókra (SUBJ, OBJ), grammatikai jegyekre (NUM), alárendelt elem funkciójára (XCOMP ACC) vagy az alárendelt elem jegyeire (ACC NUM) vonatkoznak. Mindezek a funkcionális egyenlőségek tartalmazzák az f-struktúrát felépítő szükséges információkat. A nyilak metaváltozóként (metavariable) utalnak az f-struktúrára. A $\uparrow$ angol neve up vagy mother (anyacsomópont), a $\downarrow$ angol neve pedig down vagy ego. Az előbbi arra a csomópontra utal, amely az annotáció helyét dominálja, azaz uralja, az utóbbi pedig annak a csomópontnak az f-struktúráját jelöli, melyet annotációval látunk el.

Az igénél található $\uparrow=\downarrow$ séma a funkcionális fejet jelöli, amelyhez tartozik egy, az anyacsomóponttal megyegyező f-struktúra. Egy anyacsomópont alatt több funkcionális fej is megjelenhet, melyek lehetnek akár testvércsomópontok is. Az említett sémát tartalmazó összetevő „tartalma az anyacsomópont által képviselt f-struktúrával unifikálandó.”²

Az f-struktúra (functional structure, f-structure) „a belső struktúra formális modellje. Nagyjából egy mondatrészek szerinti elemzés eredményeit rögzíti, de ezen túlmenően tartalmazza a mondatrésztviszonyok kódolásában (egyeztetés, rekció stb.) szerepet játszó morfoszintaktikai információkat is. Mivel ezek függetlenek a megjelenítés (kategória, sorrend) tulajdonságaitól, az f-struktúra nem tartalmaz sem az elemek kategoriális jellegére, sem lineáris elhelyezkedésükre vonatkozó információt.”³ Az f-struktúrát attribútum-érték-párok reprezentálják – eset, szám, személy –, melyek funkcionális információt tartalmaznak. Az f-struktúra szintaktikai objektumként a szemantikai elemek bemenete. Az f-struktúra unifikációval jön létre az a-struktúra és a c-struktúra segítségével.

² Komlósy András: I. m., 65. l.

³ Komlósy András: I. m., 31. l.

2. A proverbiumok lexikai szerkezete és jelentése az LFG-ben

A lexikai szerkezetet az angol szakirodalom *lexical structure*, *argument structure*, *a-structure* néven említi. A lexikai szerkezet tartalmazza a lexikális egységek jelentésére vonatkozó információkat, valamint azt, hogy az adott elemhez mely vonzatok kapcsolódhatnak a mondatban. Ez utóbbi miatt nevezhetjük *argumentumstruktúrának* ezt a szerkezetet, mivel tulajdonképpen a predikátum által kijelölt *argumentumok* (szemantikai objektum, mely a predikátumhoz kapcsolódik) és az előbbiekről van szó. Azonban az *argumentumstruktúra* az iméntiek mellett a régensek (vonzatokat kívánó szavak) és azok vonzatait (szintaktikai objektum) is szemlélteti.

Az ún. csupasz lexikai szerkezet a hagyományos nyelvészetből már jól ismert tematikus szerepet jelöli, melyek a következők: a Cselekvő v. Ágens (AG) személye, a cselekvés Haszonélvezője ill. Kárvallotja v. Beneficiense (BEN), Kapója v. Recipiense (RECIP), Átéltje v. Experiense (EXP), Eszköze v. Instrumentuma (INST), Jellemzettje v. Témája (TH), Elszenvedője v. Patiense (PAT), Helye v. Lokálisa (LOC). Mindezek képezik az *argumentumok* szemantikai minőségét. Ahhoz azonban, hogy a predikátum és *argumentumai* mondatot alkossanak, szükséges azok grammatikai funkcióinak annotáció útján történő jellemzése. Az *argumentumok* tematikus minőségét tehát tárolja ugyan a lexikai szerkezet, de nem alkalmazza a mondatalkotásban.

Amennyiben a lexikai elem (?PRED) jegyet tartalmaz, a tétel szemantikai formáját tartalmazza. A régensek esetében a jelentés mellett megtalálhatóak a vonzatok is a lexikai elem szemantikai jellemzésekor. A szemantikai forma a lexikonban keletkezik és tárolódik, s innen a szintaktikai komponensbe kerül majd más szimbólumokhoz hasonlóan. A PRED jegyről több helyről is kapunk információt, melyek a szemantikai predikátumra és a régensek esetében a régens vonzataira vonatkoznak. „A szemantikai predikátum tulajdonképpen a tétel jelentésének definíciója, dekompozíciója.”⁴ „A szemantikai forma a kifejezés jelentését és ebből származó egyedi szintaktikai tulajdonságait kódolja.”⁵ A szemantikai forma tartalmazza tehát a szemantikai predikátumot és a régensek esetében a vonzatokat. Ezen elvek kidolgozásának hiányában a következő ábrázolást alkalmazhatjuk:

A jó lovat az istállóban is megkeresik.

⁴ Komlósy András: I. m., 81. l.

⁵ Kálmán László: A lexikon az LFG-ben = Lexikalista elméletek a nyelvészetben. Szerk. Kálmán László, Trón Viktor, Varasdi Károly. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2002, 140. l.

A: Det 'A'
 Jó: ADJ 'JÓ'
 Lovat: N 'LOVAT'
 Az: Det 'AZ'
 Istállóban: N 'ISTÁLLÓBAN'
 Is:
 Megkeresik: V 'MEGKERESIK'

A szemantikai forma ilyen ábrázolása proverbiumok esetében csak akkor képzelhető el, amikor a közmondás szó szerinti jelentésében fejez ki életbölcességet. Érdekes továbbá, hogy az LFG a GG-vel szemben nem tesz említést a kvantorokról. Ezért amíg az is módosító elem a GG-ben, az *istállóban is* szerkezet része, addig az LFG-ben nem nyer elemzést.

Csakúgy, mint az idiómákban, a proverbiumok jelentésének többsége sem vezethető le a szóalakok egyenkénti jelentésének összességéből. Az *idiómák* esetében az LFG a teljes „sémásor összesített jelentését”⁶ jelöli, mivel külön-külön az egyes nyelvi elemek mást jelentenek. Íme: A *fehér lovon elad* szólás azt jelenti, hogy valaki elkótyavetyéli, elherdálja, eltékozolja anyagi javait. Mindez a következő lexikai tétellel ábrázolható:

elad: V, (↑PRED)= ELAD'ELTÉKOZOL (vki, vmit)'
 (↑ADV FORM)= LOVON
 (↑ADJ FORM)= FEHÉR

Az eltékozol szemantikai predikátumként ebben az esetben nem az elad szó jelentését tartalmazza tehát, hanem a teljes idióma jelentését, mivel az eltér a lexikai tételek egyenkénti jelentésétől.

Az iméntiek mellett arra is felfigyelhetünk, hogy az említett szólás szó-tári formája nem fejt ki a zárójelben megadott vonzatkeret minden elemét. A jelentésfüggvény szabad argumentumhelyei azért maradhatnak kitöltetlenül, mert az idióma jelentésszerkezete sajátos vonzatkeretet, azaz jelentésfüggvényt kíván, s ezzel lényegesen eltér a köznyelvi lexikai tételek szemantikai ábrázolásától. Tulajdonképpen egy adott szövegkörnyezetbe kerülve pótolhatók a hiányzó argumentumok. A vonzatok bizonyos kontextusban történő elhagyását vonzatellipszis néven említi a szakirodalom. Ilyenkor a szemantikai argumentumhelyet nem tölti ki a megfelelő argumentum, mert az adott kontextusban nincs rá szükség. Ez nagyon fontos jellemzője a proverbiumoknak.

⁶ Kálmán László: I. m., 140. l.

Az iméntiekben említett tematikus szerepek az ismertetett sorrendben rendeződnek hierarchikus struktúrává. A lexikai tételek tematikus ábrázolásában a legmagasabb rangú összetevőt főszereplőnek (angolul: top role) nevezzük.

„Az LFG az idiómákat a predikátum és argumentumai lexikalizálódási hajlamából vezeti le. Megkülönböztet *Patiens* vagy *Téma* alapú, *Természeti erő* és *Ágens* alapú valamint *direkcionális* és *lokális* alapú idiómákat.”⁷ Az idiómák predikátum-argumentum jelentésviszonya alulról felfelé alakul, vagyis az alacsonyabb rangú tematikus csoportok szerveződnek egésszé. Ilyenkor a predikátumhoz közvetlenül kapcsolódó argumentum tematikus szerepéből adódóan következtethetjük ki az alábbi kategóriákat:

a Cselekvő v. Ágens (AG) személye, a cselekvés Hasznélvezője, ill. Kárvallotja v. Beneficiense (BEN), Kapója v. Recipiense (RECIP), Átélője v. Experiense (EXP), Eszköze v. Instrumentuma (INST), Jellemzettje v. Témája (TH), Elszenvedője v. Patiense (PAT), Helye v. Lokálisa (LOC).

Patiens és Téma alapú proverbiumok:

Látni fogjuk, hogy a predikátum által kifejtett cselekvés jellemzettje maga ló vagy pedig vele kapcsolatos, ill. általa kifejtett valamely jellemző.

Hányja fejét, mint a ló augusztusban. (a hányás elszenvedője a fej)

Egy lovat nyergelnek. (a nyergelés elszenvedője a ló)

Ágyúlövést hallott, leesett a lóról. (az ágyúlövés a hallás jellemzettje)

Ha lónak pénze volna, abrakot fordítana rajta (a létezés jellemzettje a pénz)

A lovat nem ostorral, hanem abrakkal lehet megindítani. (a megindítás az igei predikátum jellemzettje, témája)

A ló farkát is lehet felfelé szoktatni. (a predikátum jellemzettje a szoktatás)

Döglött lovat kár patkolni. (a patkolás a predikátum jellemzettje)

Fehér lónak, világos felhőnek nem kell hinni. (a hinni a predikátum jellemzettje)

Herélt lovat talpáról szokták fejni. (a fejés a szokik ige témája)

Idegen lóról út közepén is le kell szállni. (a predikátum jellemzettje a szállni főnévi igenév)

Igen tud varga lovat patkolni. (a predikátum témája a patkolás)

⁷ Komlósy András: I. m., 89. l.

Jobb a lovat az ellenség sövényéhez, mint a maga karójához kötni. (a melléknévi predikátum jellemzettje a kötni igenév)

Késő akkor a lovat hizlalni, mikor harcra kell menni. (a melléknévi predikátum jellemzettje a hizlalni főnévi igenév, az igei predikátum pedig a menni igenevet jelöli ki témaként)

Könnyű ló után szekeret tolni. (a melléknévi predikátum jellemzettje a tolni igenév)

Késő hegy alatt abrakolni a lovat. (a főnévi predikátum jellemzettje az abrakolni igenév)

Késő bánat, sánta ló, mindig hátul járnak. (a járás jellemzettje a ló és a bánat)

Könnyebb a ló mellett gyalogolni, mint a szavakat fontolni. (a melléknévi predikátum jellemzettje a gyalogolni igenév, a második tagmondat igenévi predikátuma pedig a szavakat témát tartalmazza)

Könnyű a billeges lovat megismerni, de nehéz megtalálni. (a melléknévi predikátum jellemzettje mindkét tagmondatban főnévi igenév)

Mindezekből az tűnik ki a számunkra, hogy az iménti téma alapú proverbiumok főként főnévi igenévi témát tartalmaznak, melyek melléknévi és igei predikátumhoz kapcsolódnak a mondatban. Figyelemre méltó továbbá, hogy a melléknévi predikátumok nem csak alapfokban fordulnak elő, hanem középfokú alakjuk is megtalálható.

Természeti erő és Ágens alapú proverbiumok:

Lefagyott a lónak a szarva.

Szél lesz, asszony hajtja a lovat.

Fut a lóva.

Elragadták a lovak.

Búsuljon a ló, elég nagy a feje.

Valószínűleg azzal magyarázható ezen proverbiumok kis száma, hogy a lóval kapcsolatos proverbiumok cselekvője nem maga a ló, hanem a predikátum cselekvője legtöbbször maga az ember, a cselekvés pedig jellembeli tulajdonságokra vonatkozik.

Direkcionális (irány) és Lokális alapú proverbiumok:

Cigánylovon szánt.

Fenn van a lován...

**Vén lóra cifra szerszám.
Lóra ültet.
Lóhalálba siet.
Leszáll a lóról.
Bújj a lóba, jársz hintóba.
Lopott lóról tenger közepén is leszállítanak.**

Az irány és hely alapú proverbiumok kis száma annak tudható talán, hogy a vizsgált szólások és közmondások a predikátum jellemzettjére, elszenvedőjére utalnak inkább.

Úgy vélem, szükséges a proverbiumok tematikus szerepek szerinti felosztásának újabb kategóriákkal való kibővítése, mivel az előzőek nem adnak kimerítő elemzést. Az alábbi kategóriák saját megfontolás alapján születtek, mivel a tanulmányozott proverbiumanyag egyéb tematikus szerepeket is tartalmaz, melyek a predikátummal szoros összefüggésben állnak.

Eszköz vagy Instrumentum alapú proverbiumok:

**Nyakas lónak nyakába hányják a kötelet. (a hányás eszköze a kötél)
A lovát keresi, pedig rajta ül. (a keresés eszköze a ló)
Fehér ló megrúgta. (a megrúgás a fehér ló eszközlésével történt)
Elragadták a lovak. (a cselekvés a lovak eszközlésével történt)**

A predikátum eszközeül többnyire a ló vagy a felnyergelésre szolgáló valamely szerszám áll. Azonban az előzőek ismeretében láthatjuk, hogy amennyiben a predikátum cselekvést tartalmaz, annyiban többnyire téma alapú proverbiummal találkozunk.

Elszenvedő vagy Patiens alapú proverbiumok:

**Herélt ló is megcsikózik néha. (a cselekvés elszenvedője a herélt ló)
Jó ló télben is kapál magának. (a kapálásnak a ló az elszenvedője)
Egy lovat nyergelnek. (a ló a nyergelés elszenvedője)
Felvágta az orrát, mint a tatár lónak. (a felvágást a tatár ló szenvedte el)**

Gyakorta agg lovon verik a farkast agyon. (a cselekvést a farkas szenvedte el)

Ketten hajtanak egy lovat. (a hajtás elszenvedője a ló)

Lábáról fejk a lovat, hátáról a birkát (a fejés elszenvedői a ló és a birka)

Az iménti predikátumok kivétel nélkül cselekvést jelölnek, a cselekvés elszenvetője pedig csaknem minden esetben maga a ló. A predikátumok pedig egyes vagy többes szám második személyűek.

Haszonélvező, ill. Kárvallott alapú proverbiumok:

Barátot bor közt, bort sajt után, lovat istállóban, leányt bálban ne válassz (a választás haszonélvezői vagy kárvallottjai a barát, a bor és a sajt)

Ha csak egy lovad van, ne tarts neki szolgát. (a létezésnek a ló a haszonélvezője vagy a kárvallottja)

Jelen esetben a cselekvést jelölő predikátumok egyes szám második személyű, felszólító módú igét tartalmaznak. Mindeközben intelmet fejeznek ki.

Ugyanakkor az LFG szerint az argumentumok lehetnek logikaiak és nem-logikaiak. A logikai argumentumok a predikátum által megkívánt vonzatok, meghatározott tematikus szerepekkel. A nem-logikai vonzatok „nem kapnak tematikus szerepet, azaz vagy nincs jelentésük, vagy egy másik régens argumentumát fejezik ki. Csaknem korlátozott funkciót (SUBJ, OBJ) viselhetnek.”⁸ A nem-logikai argumentumok esetében egyes argumentumokhoz nem rendelődik közvetlenül fizikai, nyelvi objektum. Ilyenek a magyarban az időjárást kifejező igék: esik (az eső); havazik (a hó) stb. Az emelt és az említett expletív alanyon kívül ide tartoznak a különböző idiomatikus vonzatok is. Az ún. alanyi emelő igéknek (pl. látszik, tűnik, hajlamos stb.) nem-logikai argumentuma az alany, ezért „beemeljük” az ige bővítményei közé. A tanulmányozott anyagban csupán néhány példát találtam a nem-logikai vonzatok szemléltetésére. Ezek az argumentumok alárendelő összetett mondatok utalószavai, melyeket mellékmondat fejt ki, s ezért talán inkább átmenetként tekinthetők az említett két argumentumtípus között.

Esik, mint a ló dereka.

Alkuszik, mint cigány a lóra.

Nem látszik, ha a ló fut.

Amint látjuk, a predikátumhoz nem kapcsolódik szövegszerűen alanyi vonzat, ezért ha PRO-ként is, de be kell emelnünk az igei argumentumok sorába, mert a mellékmondat ezt az alanyi szerepű utalószót fejt ki. Ugyanakkor az utalószók sem jelennek meg szövegszerűen.

A másik igen érdekes eset az, amikor a vonzatok nem az adott predikátum argumentumai, hanem egy másik régens argumentumlistájának elemei. Lássunk minderre néhány példát:

⁸ Kálmán László: I. m., 141. l.

Herélt lovat talpáról szokták fejni.

A talpáról nem a szoktak ige logikai argumentuma, ezért tematikus szereppel sem rendelkezik.

Idegen lóról út közepén is le kell szállni.

A kell predikátum nem feltétlenül kívánja maga mellé a valahonnan és valahol irányt jelölő argumentumokat, sem pedig a valaminek argumentumot.

Fehér lónak, világos felhőnek nem kell hinni.

Az argumentumok tekintetében a proverbiumok predikátumai főként logikai argumentumokat tartalmaznak, de egyes logikai argumentumok a nem kötött szerkezetekben más predikátum vonzatai.

3. A proverbiumfrázisok és az LFG

A frázisokat az LFG a c-struktúra felől közelíti meg, és a következőképpen definiálja: „olyan összefüggő szósorok, amelyek

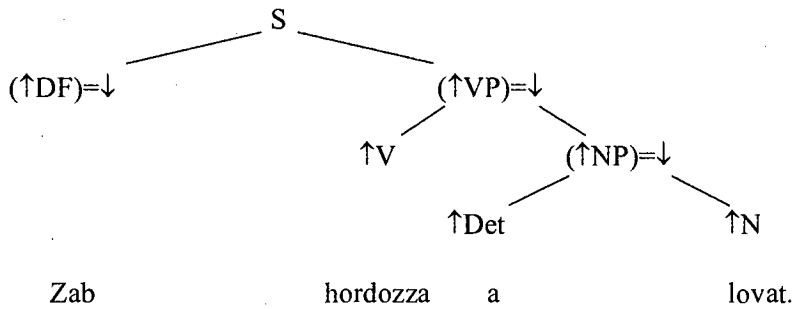
- helyettesítési egységek,
- egyben maradnak a mondat stiláris változataiban és parafrázisaiban
- korlátozzák a mondat kiejtési mintáit
- más frázisokkal való viszonyukban elrendezési korlátokat mutatnak.”⁹

A frázisok kategoriális fejei az ún. formaszók (C, I, D). A frázisok tartalmazhatnak ún. diskurzusfunkciót is, melyet „a frázisok (a vonzatok vagy adjunktumok közé való besorolásuktól függetlenül, vagyis e mellett) a mondatnak a kommunikációs szituációhoz való illesztése céljából kaphatnak (...) a diskurzusfunkciót hordozó frázisnak mindig rendelkeznie kell fej-, vonzat- vagy szabad határozói funkcióval is.”¹⁰ Ezen felfogás az ún. tiszta diskurzus-funkciók közé csupán a topikot és a fókuszot sorolja. Az alanyt jelölő SUBJ argumentumfunkció topikként tehát diskurzusfunkciót is betölt. A topik és fókusz funkciók a c-struktúra annotálásával jönnek létre, és DF jelöléssel látjuk el őket. Lássuk mindezt a kategoriális szerkezet szemléltetésével:

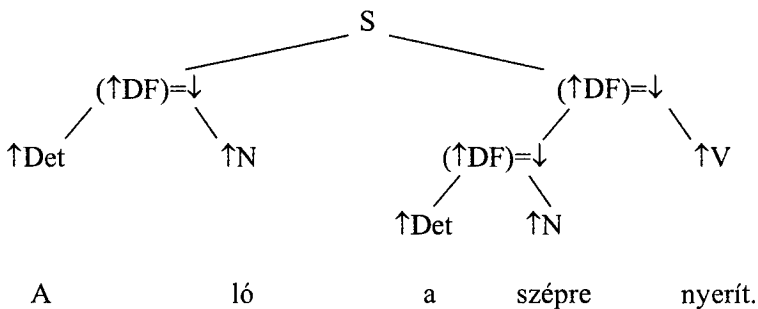
Zab hordozza a lovat.

⁹ Komlósy András: I. m., 42. l.

¹⁰ Komlósy András: I. m., 53. l.

A ló a szépre nyerít.

Az ismertetett ágrajz fókuszát az LFG nem szemlélteti, ezért a leírások alapján megpróbáltam kikövetkeztetni a fókusz diskurzusfunkcióként történő ábrázolását.

4. Összegzés és tanulságok az LFG kapcsán

A proverbiumok ezen nyelvtan keretében a következőképpen nyernek elemzést:

Az LFG a proverbiumok és az egyes szóalakok szintaktikai és funkcionális szerveződését tanulmányozza a mondatstruktúrák szerkezetében. A GG csupán a kategoriális struktúra felszíni és mélyszerkezetét ábrázolta. Az LFG viszont megszünteti a mélyszerkezetet, és egyszerre három reprezentációs szintet is bemutat: az említettek mellett feltünteti a lexikai struktúrát annak tematikus szerepeivel együtt, valamint ismerteti a frázis szavainak funkcionális információit is, mivel véleménye szerint a hallgató mindezt egyidejűleg ki tudja következtetni a szavak alakjából és elrendeződéséből. A funkcionális információk a GG-hez képest számos új grammatikai jegyet mutatnak: az igei állítmány módját, vonzatainak esetét, számát, személyét valamint mondattani megnevezését (alany, tárgy, állítmány).

A proverbiumok teljes jelentését az LFG a kategoriális szerkezet igei predikátumához csatolja, miközben feltünteti a predikátumvonzatait is. A jelentést tulajdonképpen egyszerre kapcsolja mindhárom reprezentációs szinthez: a kategóriaszimbólumok feltüntetésével a kategoriális struktúrához, a szóalakok által a lexikai struktúrához, a frázison belüli predikátumvonzatok ismertetésével pedig a funkcionális struktúrát is szemlélteti. Túl lépi ezzel a GG frázisstruktúra-nyelvtanát, mely csupán a szó szerinti jelentéseket tudta modellálni.

A szavak alakja bizonyos nyelvtani kategóriákat rejt magában, ugyanakkor a szavak alakjukból és kategóriájukból kifolyólag bizonyos funkciót töltenek be a frázisban. Ez utóbbihoz tartoznak az igék vonzatai, módja a frázisban, valamint a főnévi vonzatok száma, személye, esete.

Az említettek mellett az LFG-elemzések arra is rámutatnak, hogy egyes predikátumhoz kapcsolódó argumentumok csak az adott proverbiumban alkotnak mondatkonstrukciót, más, nem kötött szerkezetekben ez nem fordul elő. Ugyanakkor a predikátum nem minden vonzatigénye töltődik ki a proverbiumokban, mely a nem kötött szerkezetekben úgyszintén telítődne.

Források

Bárdosi Vilmos (főszerk.): Magyar szólástár. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2003.

Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Kiadja

Kókai Lajos, Bp., 1993, 508–513. l.

O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Bp., 1966.

Irodalom

Komlósy András: A lexikalista-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2001.

Kálmán László: A lexikon az LFG-ben. = Lexikalista elméletek a nyelvészetben. Szerk. Kálmán László, Trón Viktor, Varasdi Károly. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2002.

REPRESENTATIONS OF PROVERBS WITHIN THE FRAMEWORKS OF LEXICAL FUNCTIONAL GRAMMAR

LFG does not give any kinds of definitions or groupings concerning proverbs, it only illustrates the lexical and, to some extent, semantic description of idioms. Considering that proverbs are a subtype of idioms I have extended – basing it on my own reasoning – the lexical description of idioms to the illustration of the related features of proverbs by presenting the immediate constituents of proverbs, that is, words, their forms, order and the function of words within these structures according to the general rules of LFG.

CSORBA BÉLA

TEMERIN NÉPI NÖVÉNYNEVEI*Mutatvány egy készülő munkából*

Folk-botanical terms in Temerin

Megjegyzés: A szokásoktól eltérően először a nyelvjárási változatot, azután a köz-, ill. szaknyelvit, majd pedig a latin nevet közlöm. Ezt követi – ha szükséges – a magyarázat, valamint a helyi hiedelmekkel, szokásokkal, népi gyógyászattal kapcsolatos rész, majd esetenként közlöm azon helyi család-, ragadvány- és földrajzi neveket és proverbiákat, amelyekben tovább él, illetve előfordul a növény elnevezése.

acat/aszat – *mezei aszat* *Cirsium arvense*

ágáca/ágác(fa)/ágácka(fa) – *fehér akác* *Robinia pseudacacia*

L. még: *bagrëna(fa)*

Mézes nedvekkel teli virága máig gyermekek kedvenc csemegéje. Szárítva teának is elteszik. Azt tartják, ha májusban dús fürtökben virágzik, akkor bőven fog teremni a kukorica.

águsztusi lilijom – *nagy árnyéklilium* *Hosta plantaginea*

Úgy tartják, augusztus 18-ára, Szent Ilona napjára mindig kinyílik.

alma(fa) – *almafa* *Malus domestica*

Termését a legkülönbébb mágikus cselekményekre használták. Karácsony böjtjén a család minden tagja kapott egy falatot a családfő által felszeletelt almából, egyik magyarázat szerint, hogy egészségesek legyenek, a másik szerint, hogy mindig összetartsanak. Egy másik almát ugyanaznap a kútba dobtak, s csak vízkeresztkor (január 6-án) vették ki, ezzel biztosítva a kút vizének tisztaságát. A násznagyok többsége a lakodalmi rozmaringát még napjainkban is almába szúrva viszi magával az esküvőre és az azt követő mulatságra.

Hagyományos fajtái: árpaérlelő v. péterpáli, lánycsecsű, szentiványi, masánszki, jonatán, fontos, kalácsbavaló, husvéti rozmaring, bőr- és pogácsalma.

Prov. Nem esik messze az alma a fájától.

amarillisz – *amarillisz* *Hyppastrum hortorum*

ánizs – *ánizs* *Pimpinella anisum*

Gyakran összetévesztik az édesköménnyel.

Csecsemőknek görcsoldó, felnőtteknek szélhajtó, szoptató anyáknak tejnevelő.

anyarozs – *anyarozs* *Laviceps purpurea*

anyósnyelv – *anyósnyelv* *Haemanthus albiflos*

aranka – *aranka* *Cuscuta europaea*

A herét, lucernát megtámadó, aranysárga színű élősködő növény.

aranyesső – *aranyvessző* *Solidago serotina*

árpa – *árpa* *Hordeum sativum* v. *Hordeum vulgare*

Szalmáját mágikus gyógyításra használták. A tyúksegg (*verricae vulgares*) ellen pl. így: „Árpszalmából csomót csinálni, a tyúksegget megkeresztezni háromszó, mire elrohad, elmúlik a tyúksegg. (...) A csomót el köll ásni.” (Badó Jánosné László Margit sz. 1920.) A tallóvarat, amit aratáskor kaptak a ganonaföldeken, mert a tarló fölhasdogatta a lábukat pedig árpa-, búza- és zabtarló keverékének főzetével mosták le, gyógyították.

árpaérlelő alma – *alma* *Malus domestica*

L. még: péterpáli alma

A legkorábban (már júniusban) beérő apró, halványsárga gyümölcsű almafajta.

Tilos belőle enni azoknak az édesanyáknak, akiknek „kishalottjuk” (csecsemő vagy pici korban elhunyt gyermekük) van, mert akkor a gyermekük sír a másvilágon, vagy a kishalottjának nem lesz a kezében alma, amikor megy az angyalokkal.

árpaérlelő körte – *körte* *Pirus communis*

A legkorábban (már júniusban) beérő, zöldessárga színű körte.

árvacsanya – *bárszonyos árvacsalán* *Lamium amplexicaule*

árvácska – *kerti árvácska* *Viola x wittrockiana*

Kedvelt kiskerti és temetői virág.

árvalánhaj – *árvalányhaj* Stipa

aszparát(usz) – *aszparágusz* Asparagus officinalis

Lásd még: nyúlárnyík

bab – *bab* Phaseolus vulgaris

Fajtái: kakastökö, szentannaji, tarka, sárga, fehér, kumanovó(j)i, valamint a zödbab.

Karácsony böjtjén még napjainkban is szinte minden házban bablevest főznek.

Mágikus gyógyítás: /Tyúksegg/: „Aszonták, hogy babot rakjak rá, vessem be a tűzbe, oszt szaladjak ki, hogy ne halljam, ahogy pattog. Ahány vót, annyi babszem, oszt mind csak egyhő nyomni oda.” (Lukács Mihályné Pálinkás Mária sz. 1906.) „B. Istvány vett egy csikót, s tele vót az egész orra ijen tyúkseggē. Vött egy fémarek babot, háromszó körükerítette a pofáját, utánna háromszó körükerítette vele a kutat, és akkó émút.” (Salamon Antalné sz. 1924.)

Prov. Nem babra mén a játék!; Sok babot mēg kő mēg ahho ēnni.

babarózsa – *babarózsa* Rosa polyantha

babéllevél – *babérlevél* Laurus nobilis

Teája jó a magas vérnyomás ellen. A kásás hurka alapanyagát, mely újabban rizs, régebben kukoricakása vagy köles volt, néhány babérlevéllel együtt főzik és párolják, a levél nem kerül a töltelékbe.

bagrēna(fa) – *fehér akác* Robinia pseudacacia

A szóösszetétel előtagja szerbhorvát kölcsönszó (bagrem)

L. ágác(fa) / ágácka(fa) / ágáca

ballangó/barlangó – *ballagófü* Salsola keli ssp. ruthenica

„A barlangó? Az a barlangó termēt a kukorica szélin, az ugar szélin. Valamikő azt szēdték össze a népek, oszt avval fūtöttek Némejik udvar úgy tele vót vele! Mer csutka nemigēn vót mindēnkinek. Hát én is vót, hogy barlangóval fūtöttem. Ojan tudott lēnni, mind ez a konyha, területbe. Ojan nagy! A szél kicsavarta, oszt vitte, mink mēg, gyērēkēk, rākötöttünk ēgy madzagot, osz hūztuk. Boronátunk vele.” (Badó János sz. 1920.)

Prov. Nē daj barlangó! (Értsd: Isten ments; olyat mēg nem láttál; ne adj isten!)

baltacim – *baltacim* Onobrychis sativa

bálvánfa – *bálványfa* Ailanthus glandulosa

Lásd még: ecetfa

bambusznád – *bambusz* Bambuseae

L. tengerinád

banán(t) – *banán* Musa paradisiaca

barack(fa) – *kajszibarack* Armeniaca vulgaris

Hagyományosan megkülönböztetett fajtái: kajszí-, rózsá-, lekvár- és vadbarack

(Ez utóbbi magról kelt, termése igen apró.)

bársonka – *bársonyka* (kis és nagy) Tagetes patula ill. erecta

L. még: bűdöske

Udvari kiskertek kedvelt szegélyvirága.

bazsalika – *bazsalikom* Ocimum basilicum

bazsarózsa – *bazsarózsa* Paeonia officinalis

L. még: pünkösdi rózsá

bégónia – *begónia* Begonia x semperflorens

békalencse – *apró békalencse* Lemna minor

A környező mocsarak, barák, patakok gyakori vízínövénye. Néhány évtizeddel ezelőtt még kukoricadarával vagy korpával keverve a libák, kacsák nyári eledeleként használták.

bikice – *mezei iringó* Eryngium campestre

L. még: dikica

Szúrós gyomnövény.

Bikice: Hajdúszék Zoltán gyermekkorában szerzett ragadványneve.

bilindék – 1. *bolondító beléndék* Hyoscyamus niger

2. *csattanó maszlag* Datura stramonium

birkabógáncs – *bojtortján* Lappa maior

Bogáncsféleség. Másfél-két méter magasra is megnő, apró tövisekkel borított, ovális alakú termése nyolc-tíz mm hosszú, télen a cinegék kedvenc eledele.

L. még: csicskara

birsalma – *birsalma* Cydonia oblonga

Ha a birsalma virágzásakor zörög az ég, akkor abban az évben nem lesz termése.

birskörte – *birsalma* Cydonia oblonga

Körte formájú termést hozó birsalma.

bodza(fa) – *fekete bodza* Sambucus nigra

Tréfásan pikulafának is hívják, mivel igen könnyen készíthető belőle pikula (furulya).

A 20. sz. elején még szokás volt pünkösdkor bodzavirággal feldíszíteni a kapubejáratokat, hogy távol tartsa a boszorkányokat. (Még a kulcslyukba is tettek!) A virágját egyébként a bolhák elűzésére is használták/használják, régebben nem csak az állatok vackára, de az emberek derékaljára is raktak bodzavirágot. Terméséből lekvárt főztek, ez volt az a l k a. Újabban pálinkát főznek belőle, „orvosságnak”. Virágjából cukorszirup hozzáadásával üdítő készül. Egykor a bogyója levével bort is festettek.

Prov. Ördöge van bodzábul. (= Nagyon szerencsés.)

bógáncs – 1. *bókoló bogáncs* Carduus nutans

2. *útszéli bogáncs* Carduus acanthoides

Általában azonban a *bojtorjánok* különféle fajait, így pl. az *Arctium* lap-pá-t is ezzel a névvel illetik.

bóhafű – *bolhafű* Pulicaria dysenterica v. Pulicaria vulgaris

Fészkes virágú, hosszúkás levelű réti, ill. gyomnövény.

Bolhaűzőnek hiszik átható, kellemetlen szaga miatt.

bóhavirág – erősen mézes illatú, apró, fehér virágú hagyományos szegélynövény, a nyár második felétől egészen a fagyok beálltáig díszíti a kiskertet.

bokrétafa – *fehér vadgesztenye* Aesculus hippocatanum

L. még: geszkényefa/gesztenyefa

Főzetét hasmenés ellen, valamint vérnyomáscsökkentőnek használják. Ruhamoly ellen termését a szekrénybe rakják.

bolondasszonbogyója – *fekete csucsor* Solanum nigrum

„Tele vót a szója bolondasszonbogyójává. Akkó azt csinátam, hogy beletettem vízbe, oszt a zösszeaszalodott magok föntmaradtak, a szója még alú.”

Mérgező.

borostyán – *borostyán* *Hedera helix*
Felfutó örökzöld, bogyója mérgező.

bors – *bors* *Piper*

Fűszer. A különféle hurkaféleségek elengedhetetlen tartozéka. Télen a forralt bor ízesítésére is használják, mert azt tartják, hogy elúzi a náthát.

Megkülönböztetik a fekete- és fehérborsot. Utóbbit tkp. a feketebors héjának eltávolításával nyerik.

borsó – *borsó* *Pisum*

borsika – *csombor* *Satureja hortensis*

Fűszerként használják, régebben bors helyett hurkába is tették. Levelét nyersen is fogyasztják, állítólag növeli a férfierőt, talán erre utal tréfás elnevezése is (baszirka).

borsmenta – *borsos menta* *Mentha piperita*
Idegnyugtató teát főznek belőle.

búza – *búza* *Triticum aestivum*

A búza egykor maga volt az élet szinonimája. Mindegyik szemén (akár csak a jégeső minden darabkáján) látni Jézus arcát. Temerinben is ismerik az eredetmagyarázó mondát, miszerint az Úristen eredetileg ágas-bogas búzát teremtett, olyat, mint a konkoly, de mivel az egyik asszony lepénnyel törölte ki a gyermeke fenekét, büntetésből az Úr csak egyetlen kalászt hagyott meg. Később megkönyörült valamelyest az embereken, s azóta sarjűkalászkok is nőnek. Valamikor a búza vetése idején általános volt a szexuális önmeztartóztatás. Még a 20. század elején is előfordult, hogy a nyakba akasztott karácsonyi ünnepi asztalterítőtől vetettek a nagyobb terméshez reményében. Szent Márk (április 25.) napján az egyházi földeken, a kálvária vagy a temető melletti búzavetésben vagy a határ bármely részében körmenetet tartottak, és a pap megszentelte a zsendülő növényt, amiből ki-ki hazavitt néhány szálát, mivel azt tartották, hogy az ereszt alá dugva véd a jégveréstől. Ugyanaznap néhány marokra valót a templomban is megszenteltek, amiből haza lehetett vinni az állatoknak, hogy ne legyenek betegek.

Még napjainkban is általános a Luca-búza ültetése december 13-án. Akik még tartják a régi szokást, azok vízkeresztkor (január 6-án) megetetik az állatokkal, egészségvédő célzattal. Egykor a karácsonyi ünnepi asztal alá egy szakajtóba rendszerint került búza is, egyéb terményekkel (kukorica, köles, árpa, zab) együtt.

Régi búzafajták: székácsi, bánkúti, mezőhegyesi, dakota, piros és fekete prolif, valamint az ún. tokatlan.

Vezetéknévként: Búza Ilka stb.

buzavirág – *búzavirág* Centaurea

Szürke színű, élénk kék fészekvirágzatú növény, gabonatablákban fordul elő.

büdösfű – *poloskaszagú pakilincs* Bifora radians

L. büdöskővirág

büdöske – *bársonyka*

L. bársonka

büdöskővirág – *poloskaszagú pakilincs* Bifora radians

Időjárásjelző. Ha jellegzetes, erős szagát hozza a szél, akkor már igen közel az eső, a vihar.

Ótvar gyógyítására használták úgy, hogy a virággal bekenték a fejbőrt.

bükk(fa) – *bükkfa* Fagus silvatica

Skrabány Endre, a falu kádára bükkből készítette a dézsákat. De a szövészék egyes alkatrészeit is bükkből faragták. Vö. cser(fa).

bükköny – *bükköny* Vicia sativa, *vadbükköny* Vicia sepium

L. még: vadborsó

bürök – *foltos bürök* Conium maculatum

Ernyős virágú, másfél méterre is megnövő fehér virágú, hullaszagot árasztó növény. Mérgező.

büszke – *egres* Ribes uva-crispa

L. piszke

céklarépa – *cékla* Beta vulgaris var. Rubra

Általában gyökerét fogyasztják – a hosszú, sötét színűt jobban kedvelik, mint a gömbölydedet –, de van, aki a levelét is el tudja készíteni a spenóthoz hasonló módon. Ez utóbbit főleg az epebántalmaktól szenvedők használják, mivel azt tartják, hogy a spenót epekövet termel. A cékláról úgy vélik, lassítja az érlelmeszesedést, gátolja a rákos sejtek terjedését.

céllér – *zeller* Apium graveolens

Levesbe főzik, jó vetetisztítónak tartják

Családnévként: Czeller Szilveszter stb.

L. zöllér

cickafarka – *cickafark* Achillea millefolium

Teáját megfázás, nátha ellen használják.

cigánbuza – *franciaperje* Avena elatior

Keserű ízű fűfélése, az állatok nem szívesen fogyasztják.

cigánymeggy(fa) – *vadmeggy* Cerasus vulgaris

Nr. Szárából cukorbetegeknek főznek teát.

cimet – *fahéj* Cinnamoni cortex

Egy délkelet-ázsiai fafajta jellegzetes ízű és illatú kérge. Népszerű fűszer, kalácsok, italok ízesítője.

Ragadványnév: Cimet-nek nevezték az ötvenes-hatvanas években az egyik szatócsbolt főnökét, aki egyébként a Mrkút vezetéknévre hallgatott.

cirok – *cirok* Sorghum

Régen ipari növényként termelték. Ma elvétve látni kukoricatáblák vagy szántóföldi veteményeskertek szegélynövényeként. Söprűkötők alapanyaga. Összeszeccskázott, majd megerjesztett szárából egykoron pálinkát is főztek.

citrom/fa)/citrony(fa) – *citrom* Citrus limonum

Feketekávéba facsart citromlé hatásosan gyógyítja a fejfájást.

citromfű – *citromfű* Melissa officinalis

Idegnyugtató teának használják.

cukorborsó/cúkorborsó – *cukorborsó* Pisum saccharatum

cukordinnye/cúkordinnye – *cukordinnye* Cucumis melo

Valamikor pálinkát is főztek belőle, de nem tartották különösebben finomnak.

cukorrépa/cúkorrépa – *cukorrépa* Beta vulgaris

A céklához hasonlóan, gyakran azzal keverve, szeletelt formában befőttesüvegekben savanyítják télire.

Ragadványnév: Répakiráj = Varga Somogyi Mátyás, egykor ismert cukorrépatermelő volt.

csana/csanya – *csalán* *Urtica dioica*

Zsenge leveleiből valamikor levest főztek. Teáját vértisztítónak tartják, napjainkban is használják, akárcsak főzetét, hajhullás ellen. A reumás testrészek fájdalmit csípős csalánlevelekkel veresve enyhítették.

Prov. Csanyába nem üt a ménkü.

Csanyára hugyozott vki. (= Rosszkedvű, kelletlen.)

csērēsnye(fa)/csērēsznye(fa) – *cseresznye* *Cerasus avium*

A Szent Borbála napján szobában vázába tett cseresznyeág karácsonyra kivirágzik.

A régiek azt tartották, akkor lesz világvége, ha minden ház előtt cseresznyefa nő.

csērfa – *cserfa* *Quercus cerris*

A tímárok a cserfa gubójából és kérgéből készítették a bőrcserzésre alkalmas folyadékot, amiben aztán a nyersbőrt áztatták, vagyis csereztek.

Találós kérdés: Csērfa zëndül, bükkfa bög, / Száz madár száll, / Ha egynek eltörik a lábát, / A többi mind megáll. (Szövőszék) Ti. a szövőszék cserés bükkfából készült.

csicsēriborsó – *csicseriborsó* *Cicer arietinum*

csicskara – *bojtorján* *Lippa maior*

L. birkabógáncs

csicsóka – *csicsóka* *Helianthus tuberosus*

Fészkes virágú, a napraforgóval rokon, burgonyaszerű gumóit föld alatt érlelő növény

A 20. század elején még szegénygyerekek kedvelt csemegéje volt, később feledésbe merült. Újabban a biokonyha hatására ismét felfedezték, s a napraforgóéhoz hasonló virágjáért dísnövényként is egyre többen ültetik.

csikandi – *csikandi* *Zea mays*

Apró, fehér vagy sárga (olykor sötétszürke) szemű, pattogásra is alkalmas csemegekukorica. Neve minden bizonnyal az olasz cinquantino-ból származik, amely Itáliában egy apró szemű, mindössze ötven nap alatt érő (cinquantina = ötvenes) kukoricafajtát jelöl.

csomorika – *csomorika* *Cicuta virosa*

A bürökre emlékeztető, de hosszúkás levelű mocsári növény. Mérgező.

- csorbóka** – 1. *mezei csorbóka* *Sonchus arvensis*
 2. *szúrós csorbóka* *Sonchus asper*
 3. *szelíd csorbóka* *Sonchus oleraceus*

A mezei csorbóka lágy levelei miatt emberi táplálkozásra is alkalmas. Idősebbek tejes leveleiből salátát is készítettek, de főzeléknek is használták.

dália – *dália* *Dahlia*

L. még: gyorgyëna

A fészkesek családjába tartozó kerti virágnak több fajtája és típusa alakult ki, azonban általában a fenti elnevezéseket használják. Gumóikat, hajtásdugványait a temeriniek – analógia alapján – csicsókának nevezik, akár a *Helianthus tuberosus*, ill. annak termését.

Kelésre (kilís) a növény levelét kötik, de előzőleg annak alsó oldaláról a „bört” lehúzzák.

dijó(fa) – *dió* *Juglans regia*

Nagy ínségek idején a dohányosok szárított diófalevelet csavartak cigarettának, vagy összetörve azt tömték a pipába. Termését szíverősítőnek, a férfierő növelőjének tartják. (Idősödő férfiaknak szánt élc szerint “már a dió sem a régi”.) Körömgomba gyógyítására diófalevél főzetében áztatták a lábukat. Kiveszőfélben levő szokás, hogy karácsony böjtjén minden családtag eszik a mézes dióból. A karácsonyfára ezüst- vagy aranyfestékkel bevont vagy sztaniolpapírba burkolt diót aggattak. Karácsony böjtjétől (dec. 24.) eltérően karácsony napján (december 25.) nem tisztíthattak diót, mert úgy tartották, hogy akkor sok pohár fog törni a következő esztendőben.

Méhészek varázscselekménye, hogy enyhe telek alkalmával üres dióhéjba élő legyet vagy dongót zártak, s úgy akasztották a karácsonyfára, hogy a méhrajok a következő esztendőben ne kószáljanak el.

A régiek azt tartották, hogy jó megverni botokkal a diófát, mert akkor „megihed, oszt jobban terem”. Hasonló céllal a törzsét baltával meghasogatják. (Ezt az eljárást más fáknál is alkalmazzák.) A régiek úgy vélték, ha Szent Márk napja (április 25.) előtt kuruttyol a béka, akkor sok dió lesz.

Akárcsak a cseresznyefáról, a dióról is azt tartották, ha minden ház előtt diófa nő, akkor következik el a világvége.

„Ha világvége lesz, akkó mi diófánk marad még, mer a csízióba úgy vót megírva, hogy a világvégén nem marad még, csak egy diófa, s az alatt amennyi ember elfér. De egyetlenegy férfi lesz alatta, a többi gyerek még asszony, és akkó az asszonyok azt az egy férfit széttépik, mer mind magának akarja. És aztán a gyerekékbü lesz az új világ. A mi diófánk akkora, hogy biztosan az lesz az.” (Varga Ilona sz. 1928.)

dikica – *mezei iringó* v. *kék ördögszekér* *Eryngium canpestre*
Szerb kölcsönszó.
L. bikice

disznóparé – *szőrös disznóparéj* *Amaranthus retroflexus*
Sertések kedvenc csemegéje.

disznótök – *disznótök* *Cucurbita pepo convar. pepo*
Az év századik napján kell ültetni, hogy nagy és kerek legyen.
Ősszel tökmaszkot készítettek a suttyó legénykék, gyertyát tettek a ki-belezzett tökbé, és azzal ijesztgették a késő esti járókelőket, főleg az asszonyokat.

Takarmánynövény, főleg sertésekkel etetik fel. Magja, melyből egykor olajat sajtoltak, manapság megsütve kedvelt csemege, újabb időkben a prosztatata ellenszerének és a férfierő növelőjének tartják.

dohány – *dohány* *Nicot. tabacum*

A dohány levét őszibarackfák permetezésére használják. Torokfájástól szenvedő lovakat gyógyítottak úgy, hogy orrukba dohányfüstöt fújtak. Molyok ellen dohányleveleket tesznek a ruhák közé. Zöld dohánylevet sebre is raktak.

Helyi eredetmonda szerint a meztelen terhes nőtől megijedő ördög árulta el a növény nevét.

Ragadványnévben továbbképzett alakban: Dohányos Varga Károly, Dohányos Ilka stb.

ecetfa – *ecetfa* *Ailantus altissima*
L. bálvánfa

Olykor a japánakáczra (*Sophora japonica*) is a fenti nevet használják, de ez inkább kivétel, mintsem szabály.

édéskemény – *édéskömény* *Foeniculum vulgare*

Teát főznek belőle. Szélhajtó, csecsemők hasgörcsének gyógyítására alkalmas. Szoptató anyáknak tejnevelő. Zöldtakarmányként ugyanilyen célból kecskéknak, teheneknek is adják mérsékelt mennyiségben.

epër(fa) – *eper(fa)* *Morus*

Fajtái a termés színe alapján: fehér, fekete, piros, rózsaszín. Megkülönböztetik még az ótott (ojtott) és az ótatlan eperfát, ti. a nagyobb szemű, édeesebb termésű növényt ojtással is szaporították, valamint a bak és a nyőstíny eperfákat. Csak az utóbbiak teremnek gyümölcsöt.

1961-ig szinte minden ház előtt volt eperfa, az egykori fejlett selyemhernyó-tenyésztés eleven emlékeként. Ekkor szinte valamennyit kivágták, s hársakat, kanadai nyárfákat és cseresznyemeggyfákat („marella”) telepítettek a helyükre egy nagyszabású fásítási akció során. Korábban az eperfák gondozásának megszervezését és bérbeadását az ún. bogárkirály végezte. A fák terméséből, amit valamikor tréfásan kúdústöpörtyűnek is neveztek, pálinkát főztek, illetve főznek. A jó eperpálinka egykor szegények italának, ma egyre megbecsültebb árucikknek számít.

Helynév: Epréskert – az I. L. Ribar utca nyugati része.

estike – görög *viola Matthiola longipetula bicornis*
A virágjából főzött teát tüdőbetegekkel itatták.

fagyöngy – *fehér fagyöngy* *Viscum album*

farkasalma – *farkasalma* *Aristolochia clematitis*
Főzetével állatok – főként lovak – sebeit mosták.

farkasbogyó – *farkas boroszlán* *Daphne mezereum*
Hosszúkás levelű, alacsonyra növő gyom. Apró, élénkpiros bogyója mérgező.

fehér here – *fehér lóhere* vagy *gyökerező here* *Trifolium repens*
A négylevelű lóherét szerencsehozónak tartják.

fehér lilijom – *fehér lilium* *Lilium candidum*
Kedvelt virág, de szobában nem tartják erős illata miatt. Idősebbek meséje szerint a lilium bódító illatától reggelre megfulladt egy leány.

fehér májva – *fehér mályva* *Althea officinalis*

fehér nárcisz – *fehér nárcisz* *Narcissus poeticus*
Az utóbbi tíz évben vált kedvelt díszévé a kiskerteknek.

fehérparé – *amaránt* *Amaranthus*
Manapság háziállatok kiegészítő tápláléka, egykor azonban emberi eledül is szolgált. Zsenge leveleit tojásba mártva kirántották.

fejes saláta – *fejes saláta* *Lactuca sativa* var. *Capitata*
Keresztelő Szent János fejevétele napján (augusztus 29-én) kell elszórni a magját, hogy jó nagyra nőjön.

fekete otelló – *fekete Othello* Vitis vinifera

Direktermő, egykor nagyon népszerű szőlőfajta.

Gyümölcsét, borát vérnevelő hatásának tartják, vérszegényeknek ajánlják.

fenyőfa – *fenyőfa* Pinus sp.

filodendron – *filodendron* Monstera deliciosa

fodrosménta – *fodamenta* Mentha aquatica var. Crispa

fojófű – 1. *apró szulák* Convolvulus arvensis

2. *felfutó sövényszulák* Calistegia sepium

„Hol jártál, báránycám? / Kertek alatt, asszonycám. / Mit ettél, báránycám? / Fojófűvet, asszonycám.”

(Felelgetős gyerekdal részlete, Mészáros József sz. 1906.)

fokhagyma/fokhajma – *fokhagyma* Allium sativum

Magas vérnyomás, szívgyengeség, nátha, bélférgesség, hasmenés ellen fogyasztják. Van, aki pálinkába vagy vörösbomba áztatja, s oldatát issza. Rovarsípés enyhítésére a sérült testrészt fokhagymával bedörzsölik. Körömgombásodás ellen fokhagymás ecettel kell a lábat lemosni. A zsérlésnek vagy zsébré-nek nevezett gyermekbetegség gyógyításának egyik formája volt a következő: „Vitem a Pisti fiamat, mer zsébrés vót, ki vót pattogva a nyelve, évitem egy öregasszonho. Késhégygye megvakarta a nyelvit, oszt avva a késse köröszöt vágott az udvaron álló eperfába. Akkó imádkozott. A gyerek közbe az eperfa felé vót fordúva. A fokhajmáva megkente a nyelvit, és azt kaparta a késsel.” (Óvári Marcella sz. 1908.)

Karácsony böjtjén egy-egy „gírizd” mézes foghagymát ettek, hogy ne csípje meg őket a „kíjó”.

A gonosz szellemek, boszorkányok elűzésére az istállóajtóra foghagymával rajzoltak keresztet.

földi bodza – *földi bodza* Sambucus ebulus

Mivel sűrűnővő és alacsony, ezért könnyű a szüretelése. Leginkább pálinkát főznek belőle.

földieper – *földieper* Fragaria vesca vagy Fragaria moschata

földimogyorú – *gumós lednek* Lathyrus tuberosus

Gumója egykor a határban dolgozók – mindenekelőtt a gyerekek – kedvenc csemegéje volt.

főditök – *fekete földitök* Brionis alba
Méregző.

francija – közelebbről meg nem határozott szőlőfajta Vitis vinifera
Apró, feketeszemű szőlő, kizárólag borfestésre használják.

futórózsa – *futórózsa* Rosa multiflora

füge(fa) – *fügefa* Ficus carica

A temeriniek napos, szélvédett helyeken már évtizedek óta kísérleteznek a meghonosításával, a zordabb telek miatt csupán átmeneti, időszakos sikerrel.

A boltban kapható fügét az ötvenes-hatvanas években még szokás volt cérnára fűzve a karácsonyfára aggatni.

fülbecsepegtető – *kövirózsa* Sempervivum tectum

L. fülrózsa, jeruzsálemi rózsza, kövirózsa

Valamikor minden házban megtalálható volt a kiskonyha, a pincegádor vagy a disznóól nád- vagy cseréptetején, esetleg a kőfalon.

Vastag, húsos levelét összepréselték, és a levét a fájós fülbe csöppentették

fülrózsa

L. az előbbi

fűzfa – *fűzfa* Salix

Barkáját virágvásárnap a templomba viszik. Gonoszelhárító, gyógyító erejében az idősebbek ma is hisznek. A villámcsapás elhárítására vagy az eresz alá vagy a tetőszerkezet valamelyik gerendájára teszik. A szobából kiűzi a legyeket. Torokfájás ellen néhány szemet kell vízzel lenyelni.

Karácsony böjtjén a pásztrok fűzfavessző kötegekkel járták a falut, hogy – begyűjtve a részüket – mágikus cselekményeket végezzenek a jövő évi állatszaporulat biztosítása érdekében. A gazdasszony (ritkább esetben a gazda) kihúzott egy szálát a fűzfakötegből. (A vesszőt meztelen kézzel nem volt szabad érinteni.) Minél ágasabb volt a vessző, annál több jószágra számíthatott a következő esztendőben. Ezzel a vesszővel azután a gazdasszony vagy a házigazda jól elverte a pásztort és/vagy a bojtárját, miközben az(ok) a disznók vagy a szarvasmarhák hangját utánózták, attól függően, hogy a házban milyen állatot tartottak, háromszor egymás után.

Aprószentek (december 28.) napján a családfő szintén fűzfavesszővel (nemegyszer ugyanazzal, amit a pásztortól kapott) porolta ki a gyerekek írháját, egészen addig, míg csak meg nem mondták, hogy hányan vannak az aprószentek. „Száznegyvennégyezren, /Apostolok tizenketten, /Mindén sarokba egy szakajtóval!”

galagonya(fa) – *ostorfa* Celtis australis és Celtis occidentalis

Botanikailag semmi köze a tulajdonképpeni galagonyához, mely Temerin környékén ritkaság számba menő cserjének számít.

A C. australis bogyszerű termése sötétbarna, a C. occidentalisé sárga. Temerinben az egykori grófi parkban igen elterjedt faféleség, mindenekelőtt az előbbi. Termése ősszel a gyerekek kedvenc csemegéje.

geszkénye(fa) – *vadgesztenye* Aesculus hippocastanum

L. bokrétafa

görögdinnye – *görögdinnye* Citrullus lanatus

Egy termésvarázsló hiedelem szerint, ha azt akarjuk, hogy jó nagy görögdinnyék teremjenek, a magot a derékaljunk alá kell tenni, hogy testünk melegtől csírázzon ki a mag, és hogy akkora dinnyék teremjenek, mint a gazda vagy a gazdasszony tompora.

Az év századik napján ültetik, akár a tököt és az uborkát, ugyancsak mágius céllal.

gyertyafa – *gyertyánfa* Carpinus betulus

gyíkin – *keskenylevelű gyékény* Typha angustifolia és *bodnárzó v. széleslevelű gyékény* Typha latifolia

Szőnyegetek szöttek a leveléből. Kifőzött és megszáritott buzogányából nyerték a tűzgújtáskor nélkülözhetetlen taplót.

Prov. Gyíkinyt húznak vkinek a seggibe = Megbüntetik, rosszat tesznek vele.

Egy gyíkinen árulnak (= Egy a céljuk.)

L. pintérlő gyíkin

gyorgyëna – *dália* Dahlia

Az elnevezést Temerinben a virág valamennyi típusára alkalmazzák, a dália szinonimájaként, noha eredetileg csupán egyetlen fajtának, a Dahlia pinnatának a neve.

L. dália

gyöngyvirág – *gyöngyvirág* Convallaria majalis

harangvirág – *kereklevelű harangvirág* Campanula rotundifolia

hárs(fa) – *hárs(fa)* Tilia

Virágjából teát főznek nátha, köhögés ellen. Forralt fehérborral vegyítve igen hatásosnak tartják.

here – Különféle herefajták és lucernák gyűjtőneve.

Földrajzi név: Heréskert vagy Herefődek = Temerin Telep nevű városrészének északnyugati része.

Ragadványnév: Here Imre.

hólabda/hólapta – *labdarózsa* Viburnum opulus Roseum

iboja – *illatos ibolya* Viola odorata

iborka – *uborka* Cucumis sativus

L. uborka

japánakác – *japánakác* Sophora japonica

Hüvelyforma zöld termésének nedvével kislányok fényesítik a körmüket.

jeruzsálemi rózsza

L. fülbecsepegtető

jézuskamorzsája – *nyári krinzentén* Chrysanthemum balsamita

Régi, ma már kiveszőfélben levő, jellegzetes illatú alacsony kerti dísznövény, virága emlékeztet a kamilláéra. Egy eredetmonda szerint nevét onnan kapta, hogy a Jézuska által elszórt morzsából keletkezett.

káké – *káka* Scirpus

A sásfélékhez tartozó vízparti növény.

Korbácsot, valamint csigavonalban összetekert szálaiból kis játéktutajokat készítettek a gyerekek még az 1960-as években is.

kakukkfű – *kakukkfű* Thymus sp.

Gyógyító, szerencsehozó növénynek tartották.

kamilla – *kamilla, székfű* Mathricharia camomilla

Teáját gyomorbántalmakra, torokfájásra, székrekedés ellenszereként egyaránt használják. A szemén nőtt árpát ezzel párolják, foghúzás utáni sebeket ezzel öblögetik. Hajuk szokítására lányok kamillás főzetben mosták a fejüket.

kanalas – *pásztortáska* Capsella bursa pastoris

Nevét talán piciny, kanálra emlékeztető terméséről kaphatta, mely gyermekek kedvenc csemegéjének számított.

kapadohány – *kapadohány* *Nicotiana rustica*
Nemegyszer vadon hajtó, silányabb minőségű dohány.

káposzta – *káposzta* *Brassica oleracea*
Pokolvarra tették, azt kifakasztotta, kiszívta.

katángkóré – *katángkóró* *Cichorium intybus*
Égészínkék fészkes virágzatú, kemény ágazatú, igénytelen növény.
Meggörkölt gyökeréből örlik a pótkávék alapanyagául szolgáló cikóriát.

kemínymag – *kömény* *Carrum carvi*
Hatékony ellenszer a fölfúvódásra, gyorsan megindítja a szeleket.

kender – *kender* *Cannabis sativa*
Azt tartották, ha farsangkor jó nagyokat ugranak a táncosok, akkor magra nő a kender.

Helynevekben: Kendérfődek, Kendéráztató-bara, Kendérgyár, Kendérgyári-árok, Kendérgyári-döllő.

kifferkörte – *Kiffer körte* *Pirus communis* L.
Nagyobb fajta, édes húsu, féléretten enyhén fanyar héjú, bőven termő sárga téli körte, mely a kínai vagy homoki körte és a nyári Vilmos körte keresztezéséből jött létre az Amerikai Egyesült Államokban. Temerinben igen népszerű. A padláson tárolt gabonába rakták/rakják érlelni. Pálinkát is főznek belőle.

kiskinyér – *papsajt(mályva)* *Malva neglecta* Wall
Piciny, korong alakú termése még az 1960-70-es években is kisgyermek kedvelt nyári csemegéjének számított. A korábban közönséges növény az utóbbi években eltűnőben van.

kispízvirág – 1. *kamilla*
2. *nyári krizantén*
L. jézuskamorzsája

komló – *komló* *Humulus lupulus*
Tobozszerű virágjának pikkelyeiből készítik a sörfőzéshez nélkülözhetetlen komlólisztet.

Főzetét a kenyérsütéshez szükséges pár előállításánál használták egykoron.

Helyi földrajzi név: Komló = Temerintől délkeletre a földműves-szövetkezet egykori komlóföldje.

konkó/konkol – *vetési konkoly* Agrostemma githago

Búzában, bükkönyben egykor gyakori gyomnövény. Eltűnő félben van. Azt tartották róla, hogy a lisztet megbarnítja, rossz ízűvé teszi.

A búzakalászközből font aratási díszbe konkolyt is tettek annak emlékére, hogy az Úr eredetileg a búzát is olyanra teremtette, mint a konkoly, de mivel az ember nem becsülte meg, csak a szára hegyén hagyott egy kicsiny kalászt. L. a búzánál mondottakat.

kóré – *söprűkóró*

körömvirág – *körömvirág* Calendula officinalis

Disznózsírban elkeverik és kisütik narancssárga virágját, s hatásos bőrápoló szerként használják.

körte(fa) – *körte(fa)* Pirus communis L.

Ismertebb fajtái: Vilmos-, császár-, citrom-, bőr-, Kiffer-, cukor-, téli és péterpáli körte.

kővirózsa

L. fülbecsepegtető

kőrös(fa) – *kőrösfá* Fraxinus

Szerszámnyelek kedvelt anyaga.

krisztustövis – *cseregalagonya* Cratageus oxyachanta

Fehér, illatos virágú tövises bokor.

krókusz – *sáfrány* Croci stigmata

L. sáfrány

krumpli – *burgonya* Solanum tuberosum

Tréfás ételnévként: kubikoszárma.

kúdústetyű – *ragadós galaj* Galium aparine

kukorica – *kukorica* Zea mays L.

Termésjóslás: ha télen hosszú jégcsapok lógnak az ereszettről, sok kukorica lesz. Ugyanezt mondják, ha májusban megázik a széna.

Régi fajták: lófogú, főznivaló, csikandi.

kukoricaüszök – *kukoricaüszög* Ustilago maydis

kutyatej – *farkaskutyatej* Euphorbia cyparissias

lapú - *lapu* Petasites hybridus

Tehenek, kecskék, birkák jó tejre hozójának tartották. A népi gyógyászatban is szerepet kapott: pokolvarra kötötték, ugyanazzal a céllal, mint a káposztalevelet.

leándor – *leander* Nerium oleander

Levele mérgező.

„Patkány irtására alkalmas a leándor levele. Kihasználva a patkányoknak azt a tulajdonságát, hogy amihöz hozzáfér, azt össze is rág, tehát a patkánylukba leándorlevelet tömünk és betapasztjuk.” (Ferketics Ferenc sz. 1912.)

légyfa – *szilfa* Ulmus campestris

Nevét onnan kapta, hogy bizonyos légyfajta előszeretettel petézik a leveleire.

len – *évelő len* Linum perenne

levendula – *levendula* Lavandula spica

lókamilla – *lókamilla* Matricaria inodora

lósóska – *murvás lórom* Rumex conglomeratus

Nyersen állatoknak hasmenés ellen adják. Hasonló célból az emberek a főzetét isszák.

mák – *kerti mák* Papaver somniferum

Egykor síró, nyugtalan csecsemőket bódítottak „mákhajtéjjá”-val.

májvarózsa – *festőmályva* Althaea rosea var. Atropurpurea Cav.

mandarín – *mandarin* Citrus bigaradia sinensis

marélla(fa) – a közönségesnél édesebb, nagy szemű meggy, ill. a cseresznyemeggy neve.

A fa mind törzsét, mind ágainak szerkezetét, mind pedig leveleinek alakját tekintve közelebb áll a cseresznyéhez, mint a rendszerint jóval vékonyabb törzsű, alacsonyabb növésű meggy bármely fajtájához. A moniliával szemben jóval ellenállóbb amazoknál.

Igen kedvelt gyümölcs, befőttnek, pálinkának egyaránt kiváló.

Elnevezése a német Amarelle-re, illetve az olasz amarellá-ra vezethető vissza.

marharépa – *marharépa* Beta vulgaris var. crassa
L. tehénrépa

maszlag – *maszlag* Datura stramonium
Nagy, sárgásfehér tölcséres virágú, tüskés termésű szántóföldi gyom.
Méregző.

Prov. Ez maszlag! – mondják, ha valaki hazudozik.

medvetalp – *fügekaktusz*

méggy – *meggy* Cerasum apronianum

A vadmeggy csillapítja a reumatikus fájdalmakat. Idősebbek ezt tartják a pálinkájáról is, amit nem csak fogyasztanak, de fájós tagjaikat is kenegetik vele. Gyümölcsének szárából cukorbetegeknek teát főznek, mert állítólag serkenti a szervezet inzulintermelését.

mirabolán – egy ringlófajta Prunus domestica ssp. italica

mirha – *fehér üröm* Artemisia absinthium

„Valamikor a szalmazsákba raktuk, mer elűzte a böhákat. Erős szaga van, és ott a bóha még nem marad. Eménekül. Én éccé bődörgöttem vele a macskát, oszt lehetőtt látni, hogy csak úgy ugrátak ki belüle a böhák! Még a templomba is evvő szottak füstöni. Még szárítsák, összetörrik, oszt füstönek vele, mer ojan jó szaga van.” (Hornyik István, sz. 1937.) (Megjegyzés: Az egyházi szertartások mirhája nem azonos a miénkkel, ezt az adatközlő nem jól tudta.)

misakinja – *közönséges tyúkhúr* Stellaria media
L. tyúkhúr

nád – *nád* Phragmites communis

Tyúkség (Verricae vulgares) mágikus gyógyítása: „Évittek egy öregasszonyho. Fogott egy körülbelül két méter hosszú nádat. A náddá megtűrte. Hazamentem. Két-három napra levettem a harisnyát, nézem a lábom, csak a helevót.” (Kohanecz György sz. 1909.)

nadárgyökér – *fekete nadálytő* Symphytum officinale

Mocsári gyógynövény, a Nagybara (Jegricska) környékén gyakori.

Különböző bélbetegségek ellenszereként fogyasztják a gyökeréből vízzel kiáztatott hatóanyagot, a gyökér főzetét aranyér ellen ülőfürdőként alkalmazzák. Újabban egy-két kiskertben is előfordul.

napraforgó – *napraforgó* Helianthus annuus
L. tányírrózsa

narancs(fa) – *narancs(fa)* Citrus aurantium

naspoja – *naspolya* Mespilus germanica

nyárfa – *nyárfa* Populus
L. topojfa

nyírfa – *nyírfa* Betula pendula

něfelejcs – *něfelejcs* Myosotis
Egyre kedveltebb, kék színű kiskerti és temetői virág.

ökörfarkkóró – *fekete ökörfarkkóró* Verbascum nigrum
Időjárásjósító növény: ha sok rajta a virág, nagy tél várható.
Szárított virágját különféle teakeverékekhez használták.

Az egyik hiedelemmondában egy Kutya Pista nevű gulyásnak úgy lehet megszereznie a mindentudás és mindenlátás képességét, ha fölmászik egy nagy tölgyfa tetejébe, és az egyik orrlyukán beszív, a másikon pedig kienget egy dongót. A próbát nem állja ki, lezuhan, összetöri kezét-lábát, s amikor magához tér, meglepődve tapasztalja, hogy nem a tölgyfáról, hanem csupán egy ökörfarkkóró tetejéről esett le.

ördögbocskor – *nagy ördögbocskor* Caulis atifolia
Helyi földrajzi név: Ördögbocskor-major (Károlyháza), egykori uradalmi majorság Temerintől délkeletre, ma már csak emléke él.

ördögeköröm – *sulyom* Trapa natans
Vízinövény. Négyágú, szúrós tövisű termését, melynek íze a dióra emlékeztet, megtörik, pörkölve fogyasztják Valamikor liszté őrölték.

paprika – *paprika* Capsicum annum
Fajtái: baburapaprika, lajbipaprika, cseresznyepaprika, kutyapecsepaprika, kosszarvú paprika, paradicsompaprika, tóteni való, feferóni.

pastërna – *vad pasztinák* Pastinaca sativa
Húsos gyökerét levesbe főzik, kiskertekben is termesztették.

paradicska/paradicsom – *paradicsom* Solanum lycopersicum

Fekélyek kiszívására, sebek fertőtlenítésére mind zöld, mind érett formában használják. A főtt paradicsomlevet vérnyomáscsökkentőnek tartják.

patiszon – *csillagtök* Cucurbita pepo var. patissoniana

L. ufótök

pérnyefű – többféle fű neve: *angolperje* Lolium perenne, *olaszperje*

Lolium multiflorum, *réti perje* Pra pratensis

Értéktelen növénynek tartják.

pétörpáli alma – Pirus malus

L. ápaérlelő alma

petrezellem – *petrezselyem*, *zöltség* Petroselinum

A leveléből nyert teát jó vesekő- és homokhajtónak tartják

A baknyulak nemzőképességét petrezselyemlevéllel növelik.

pikulafa – a bodzafa tréfás elnevezése

pintérlő gyíkiny – *bodnárzó* v. *széleslevelű gyékény* Typha latifolia

Levelét kádárok használták hordók, dézsák tömitésére.

L. gyíkiny

pipacs – *pipacs* Papaver rhoeas

Egykor a gyerekek kedvelt játéka volt. Ha még szíromleveleit ki nem bontott, gumós pipacsra leltek, hogy megkérdezzék: „Sör-ë, bor-ë, pálinka-ë, / Rózsaszínű pántlika-ë?” A sör sárgát, a bor pirosat, a pálinka fehéret jelentett. Ezután kibontották a pipacsbimbót, s azé lett, aki eltalálta. A virágot rendszerint meg is ették.

Idősebbek magyarázata szerint, ahol sok a piros pipacs, ott valamikor nagy csata lehetett, sok vér folyt.

repce – *repce* Brassica napus ssp. Oleifera

reték – *kerti retek* Raphanus sativus

ringló(fa) – *ringló(fa)* Prunus domestica ssp. italica

Fajtái: vadringló, mirabolán, mézringló, zödringló (befőttnek való).

Tréfásan: pálinkafa.

sáfrány – *sáfrány* Croci stigmata

L. krókusz

Egykor virágszirmait levesbe főzték.

sárga here – *mezei here* Trifolium campestra

sás – *sás* Carex

Magas szárú mocsári növény, levelét olykor-olykor még ma is használják szőlőt kötözni.

sëmfüsëmf – *semfüsemfa* Lycium sp.

Elhanyagolt kertrészek, temetőárkok gyakori sövényszerű növénye.

szalmavirág – *homoki szalmagyopár* Helichrysum arenarium

szamóca – *erdei szamóca* Fragaria vesca

szarkaláb – *mezei szarkaláb* Consolida regalis

szákszorszép – *vad szákszorszép* Bellis perennis

szëkfü – *szegfü* Dianthus

szëkfübors – *szegfübors* Piementae fructus

Hurkák ízesítésére használt délszaki fűszernövény.

szëkfűszëg – *szegfűszeg* Caryophylli flos

Fűszer: hurkaféleségek és italok ízesítője.

szentjánoskinyér – *szentjánoskenyér* Ceratoniae fructus

Termését mind natúr, mind őrölt formában a mediterráneumból szereztek be. Dalmáciából egyik változata az 1970-es évekig „Karaba Szent János kenjér” magyar nyelvű címkézéssel is ellátott papírzacskókban érkezett. Örleménye cukorral vegyítve kelt kalácsok kedvelt tölteléke.

Hasmenés elleni igen hatásos szernek tartják, különösen lisztte őrölt kemény magját.

szilfa – *szilfa* Ulmus campestris

Az idősebbek légyfának nevezik. L. ott.

szilva – *szilva* Prunus sp.

Fajtái: beszterceji, csácsaki, sztenli, lekvár-, bosnyák-, vadszilva, fószilva.

Terméséből lekvárt és pálinkát főznek, vagy elteszik befőttnek. Régebben aszalták is, ma már az aszalt szilvát a piacról vagy a boltból szerzik be.

Hasmenés megállításának hagyományos szere az aszalt szilva.

szőlő/ szőlő – *szőlő* Vitis vinifera

Hagyományos fajtái: vörösszlanka (maig igen népszerű). kiskislanka, fehírszlanka, otélló (Othello), fehírotélló, portagízer (korán érő, apró, fekete szemű, tkp. az oportó), hamburg, kecskecsűcsű (fehér, piros és lila változatban), téli szőlő (vastag héjú, télen is elálló, piros, nagyszemű), mazsola, gyöngyöscsaba vagy csabagyöngye, szőlőskertek kirájnija, mézesfehér, rizling, plēmēnka, sasza (Chasla), kosút (Kossuth), ezérjő, lē(j)ánya, ezéres Magyarország emléke, kadarka v. kádárka, kövidinka, matijás (rózsaszínű, hosszúkas, kemény szemű), kardinál (fehér és piros), muskát (tkp. fehér muskotályos), afuszali (Afuz Ali), krokány, hárslevelű, franci(j)a (kizárólag borfesterésre használják, majdnem olyan aprók a bogyói, mint a vadszőlőnek), ólomszőlő (fehér, hosszúkas bogyójú, a kecskecsűcsűhöz hasonló régi fajta).

Helynév: Szőlősdombok (Temerintől délkeletre).

Családnév: Szőlősi. Ragadvénynév: Szőlő.

Proverbium: A szőlő ojan, mind a menyasszony, azt szereti, ha mindig benne vannak.

szudánifű – *szudánifű* Sorghum sudanense

Takarmánynövény. Tévesen olykor a vadcirokkal (fenyércirok) azonosítják.

tátogó – *kerti oroszlánszáj* Antirrhinum majus

tányírrózsa – *napraforgó* Helianthus annuus

Ipari növény. Szárából szegényebb helyeken kerítést készítettek, vagy, akár csak a földből kiszedett tusáját (gyökerét), kemencékben tüzelték el egészen a kilencszázhatvanas évekig.

tarack – *tarack* Tricium repens

„Ott nyöl, ahová a gazdasszony lētēszi a picsáját.” Ti. ahol leül a földre. (Varga Ilona sz. 1928.)

tehénrépa – *marharépa* Beta vulgaris var. crassa

L. marharépa

tengerinád – *bambusz* Bambuseae
L. bambusznád

tisztésfű – *tarlóvirág* Stachys annua

topojfa – *nyárfa* Populus

torma – *torma* Armoracia laphifiolia

Úgy vélték, hasznos a torokfájás ellen. Gennyes sebekre kötötték fertőtlenítés végett, fejfájás ellen reszelékének szagát kellett mélyen beszívni. „Angyalcsináló” asszonyok a torma gyökerének feldugásával is elhajthatták a magzatot. A reszelt torma erős szagát fejfájás ellen tartották jónak.

tök – *tök* Cucurbita

Fajtái: disznótök (Cucurbita pepo convar, pepo), sütőtök (Cucurbita maxima), főzni való tök (úri tök, Cucurbita pepo), sáritök (Cucurbita pepo convar, microcarpina), lopótök (Lagenaria siceraria provar, clavata), kóbasztök, ufótök (Cucurbita pepo var. patissoniana f. radiata)

tömény – *tömjén* Olibanum

Különféle délszaki fák mézgyantája.

Hajdanában a fog odvába tömték, fájdalomcsillapító gyanánt.

törökszékfű – *török szegfű* Dianthus barbatus

tulipánt – *pompás tulipán* Tulipa gesneriana

Egyik alfajaként megkülönböztetik a dupla szirmú, erős illatú **török tulipánt**-ot.

tündérrózsa – *fehér tündérrózsa* Nymphaea alba

tyúkhúr – *közönséges tyúkhúr* Stellaria media

Kora tavasszal a baromfi kedvelt csemegéje. Azt tartják, hogy ízesebb tőle a tojás.

uborka – *uborka* Cucumis sativus

Az év századik napján ültetik a magját, akárcsak a tökfélésegeket. Pénteken azonban nem szabad vetni, mert akkor megkeseredik. De keserű lesz akkor is, ha kútvízzel locsolják, ezért, ha lehetséges, ciszternákban, hordókban tárolt esővizet használtak erre a célra.

Fajtái: csemegeuborka, lófaszuborka, kijőuborka.

ufótök – *csillagtök* *Curculita pepo* var. *patissoniana*
L. patiszon

útilapú – *útilapu* *Plantago media* vagy *Plantago lanceolata*
Temerinben és környékén a szélesebb, kerekesebb levelű *Plantago media* jóval elterjedtebb a másiknál.

Levelét friss sérülésekre, vágásokra, feltört lábra rakják, mivel sok tim-sót tartalmaz, összehúzza, fertőtleníti a sebet.

ürgefarkfű – *árva* v. *magyar rozsnok* *Bromus inermis*

Értéktelennek tartott fűféléesség. Kalászát különféle gyerekjátékok során használták, pl. két tenyerük élén hajtották (Kocázás), vagy a kettétépett kalász összeillesztése után beugratták tájékozatlan cimborájukat, öklükbe szorított kezükben tartva társuk orra alá tartva a növényt : – Vót apád katona? – Vót. – Így út a lovára? – Így. Ekkor szabadon hagyott kezükkel rácsaptak a csuklójukra: – Így esett le. Az ütés hatására a kalász visszaillesztett vége lepottyant.

vadcirok – *fenyércirok* *Sorghum halepense*

Gyomnövény, amely a monokulturális kukoricatermesztéssel párhuzamosan szaporodott el az 1970-es években. Korábban a vetésforgó lehetlenné tette elszaporodását, ugyanis a gabonafélék nem teszik lehetővé szaporodását. Nem azonos a szudánifűvel (*Sorghum sudanense*), mely utóbbi takarmánynövényként kb. a vadcirok elterjedésével jelent meg vidékünkön.

vadkörte(fa) – *vadkörte(fa)* *Pirus piraster*

vadmuhar – *ragadós muhar* *Setaria verticillata*

vadnarancs – *narancseperfa* *Maclura aurantica*

Temerinben a Szécsen-kastély parkja az egyetlen lelőhelye. Termése gyerekek kedvelt játékszere.

vadrépa – *vadmurok* *Daucus carota*

vadrepce – *vadrepce* *Sinapis arvensis*

vadrózsa – *gyepűrózsa* *Rosa canina*

Piros bogyós terméséből (hécsédli) lekvárt főznek, vagy szárítva teát főznek belőle.

vadszőllő – 1. *vadon nőtt szőlő* Vitis vinifera

2. *borostyánszőllő* Parthenocissus

Utóbbi kedvelt felfutó díszcserje.

vadzöccsig – *földitömjén* Pimpinella saxifraga

Ernyős virágzatú, vastag szárú, petrezselyem szagú és ízű, vadon termő gyógynövény.

vajkörte – *vajkörte* Pirus communis L.

Nagyobb fajta, sárga színű téli körte.

vajvirág – a *nárcisz* egyik fajtája Narcissus pseudosorocissus

vasrózsa – *közönséges vafű* Verbena officinalis

vérehulló fecskefű – *vérehulló fecskefű* Chelidonium majus

vízibab – *díszbab, törökbab* Phaseolus coccineus

Díszes virágja miatt teraszok, gangok kedvelt futónövénye.

vízi mēnta – *vízi menta* Menta aquatica

vízitök – *vízitök* Nuphar lutea

vöröshagyma/vöröshajma – *vöröshagyma* Allium cepa

Azt tartják, ha ültetéskor a gazda vagy a gazdasszony fingik, nagyon erős lesz a vöröshagyma.

Sebekre a gyors összeforrás elősegítésére nyers vöröshagymát kötöttek, a fekélyeket pedig főtt vöröshagymalével mosogatták. A hagyma termésének leveléből köhögés elleni főzetet – hagymatéjját – készítettek oly módon, hogy leforrázták égetett cukorból főtt „teával”.

E növény eredetét a következőképpen mondja el egy aetlogikus monda: „Az egygyik szērint az isten teremtette a világot, a másik szērint a természet. Valamikó, mikó az isten a fölön járt, az ördög is a földön járt. Csak aztán az isten erősebb lett, és eltávolította. De az ördög is teremtett. A vöröshagyma az ördög pēcsibű van. Egy asszony fokhagymát ütetett. Ara mēnt az ördög: – Mit ütet maga? – Fokhagymát. Kirántotta az ördög a pēcsit, oszt bēgyugta a földbe: – No, akkó légyēn vöröshagyma is!” (Pásztor Pál sz. 1888.)

vörös here – *vörös here* Trifolium pratense

vörösnadrág — *vörös csenkesz* Festuca rubra

zöllér – *zeller* Apium graviolens
L. cölér

zöccsig – *zöltség, petrezselyem* Petroselinum
L. petrezselem
Ragadványnévben: Öccsig Marcel.

Egyéb, a növények részeivel kapcsolatos kifejezések

buga – a nád virága

buzogány – a gyékény virága

bajúsz/bajsza – a kukorica cernája

cëlla – nád és a gyékény friss hajtása, a gyerekek szerették rágcsálni

címër(e) – a kukorica virága

csicsóka – növények (pl. dália) föld alatti gumós gyökérzete

csipa – mézga, macskaméz: gyümölcsfák (cseresznye, meggy, barack, szilva) gumiszerű váladéka, amit egykor a textiliparban hasznosítottak – még az ötvenes években is gyűjtötték

csomor – a fák törzsén olykor látható csomószerű kinövés

csömbök – kis kukoricacső v. szőlőfürt

doboz/toboz – a fenyőfa termése

egres – apró, zöld vagy félérett szőlőfürt, amit szüretkor a vesszőn hagynak

fatty – a kukorica fattyúhajtása

gordó – a hagyma szárának végén kialakuló termés

gubacs – *Galla turcica*

a levélgubacsdarázs által megcsípett tölgyfaleveleken keletkező rücskös termés; a cserzővargák, timárok által bőrcserzéskor használt egyik alapanyag

gubó – mákfej

gumiarábli – gumiarabikum (arabmézga) *Gummi arabicum*; afrikai fa mézgája; szabók és cipészek által kedvelt ragasztószer, de a gyógyszeriparban is használják

gumó – egyes növények megvastagodott földalatti gyökere

hecsedli – csipkebogyó, a vadrózsa termése

hével/hível – hüvely

kacs/kaccs – a szőlő hónaljajtása

tusa – a kukorica, a cirok és a napraforgó gyökérrésze, amit a szár kivágása után szedtek föl, fűtésre használták

tusatalló – a kivágott kukorica, cirok vagy napraforgó gyökerének földből kiálló szárrésze

Irodalom

Benary, Ernst: *Die Anzucht der Pflanzen aus Samen im Gartenbau. Dritte, neubearbeitete Auflage.* Verlagsbuchhandlung Paul Parey, Berlin, 1924.

Čajkanović, Veselin: *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama.* Srpska književna zadruža – Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1985.

Cseh Márta: *Gyógynövények magyarul és szerbül.* Óbecse, 2005.

Csorba Béla: *Temerini néphagyományok.* Forum, Újvidék, 1988.

Uő.: *Tájszó- és szőlásmagyarázatok Temerinből.* Hungarológiai Közlemények XXXI. évf. 1-2. sz.

Dorner Béla: *Kertek és legelők művelése és termésfokozása.* Második kiadás. Athenaeum, Budapest, 1928.

Münker, Bertram: *Közép-Európa vadvirágai.* Mérték Kiadó, Budapest, 1998.

Penavin Olga: *Bácskai és bánáti (népi) növénynevek.* Forum, Újvidék, 2002.

Rápóti Jenő – Romváry Vilmos: *Gyógyító növények.* Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Simon András: „Hát nem mese körte ez?” A Kieffer körte Halas gyümölcskultúrájában. = Bárh Dániel és Laczkó János szerk.: *Halmok és havasok.* Kecskemét, 2004.

Dr. Xántus János: *A természet kalendáriuma.* Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

CSEH MÁRTA

A 2006. ÉVI KÖZÉPISKOLAI ANYANYELVI VERSENY DÖNTŐSEINEK EREDMÉNYESSÉGÉRŐL

On the efficiency of the finalists of the Secondary School Student's
Competition in Mother Tongue Competence

1. A középiskolások 2006. évi magyar nyelvi versenyének döntőjére május 20-án került sor. A döntő házigazdája ezúttal is a szabadkai Svetozar Marković Gimnázium volt, amely most is jeleskedett ebben a szerepében: a versenyzőket, a kísérő tanárokat és a verseny minden további közreműködőjét (az Oktatási és Sportminisztérium és az újvidéki Magyar Tanszék munkatársait) meleg szeretettel fogadta, minden vonatkozásban segítőkészen támogatta a vendéglátók lelkes csapata. A korábbi évek jó (és esetenként kevésbé jó) tapasztalataiból okulva a gimnázium idei fölkészültsége erre a jeles eseményre minden dicséretet megérdemel. Ennek köszönhető, hogy a versenyzőket, amely természetes velejárója minden ilyen jellegű eseménynek, nem színezték további bonyodalmak: minden olajozottan működött, ideális körülményeket teremtve ezáltal a versenyzéshez diáknak, tanárnak egyaránt.

2. Megmutatkozik mindez az eredményeken is, természetesen. Az alábbiakban, mint már korábban is tettem (l. *Hungarológiai Közlemények*, 2003/1, 47–57. l.) az elsős és a másodikos tanulók eredményeivel foglalkozom bővebben; ezúttal az ő számukra állítottam össze a versenykérdéseket (nemcsak a köztársasági verseny tesztjeit, hanem az alacsonyabb szintekre készületeket is, tehát a községi és a körzeti versenyek feladatlapjait). Ide kívánczok egy megjegyzés: idén rigorózus feltételek között vívták ki maguknak a versenyzők a továbbjutást; a versenyszabályzat értelmében a községi versenyen 80–100%-os teljesítményre, a körzetin pedig 90–100%-osra volt ehhez szükség. Aki tehát eljutott a döntőre, annak már bőségesen volt alkalma bizonyítani tudását. A köztársasági versenyen már nem %-ra kellett teljesíteni: azok lettek a verseny győztesei, akik jobbak voltak a többiekénél, akárhány pontot gyűjtöttek is össze az elérhető 20-ból.

A következő eredmények születtek:

I. o.	1	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
ZR	1	1	1	1	1	1,2	0,8	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0,5	1	1
SZ1	1	1	1	1	1	1,2	0,8	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0,5	1	1
T	1	1	1	1	1	1,2	0,8	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1	1
SZ1	1	1	1	1	1	1,2	0,6	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1	0	1	1
ZR	1	1	1	1	0,8	1,2	0,8	1	0,5	1	1	1	0	1	0	0,5	0	1	0,7	1
ZE3	1	1	1	0,8	1	1,2	0,6	1	1	1	0	1	0	1	1	1	0	0	0,9	1
SZ3	1	1	1	1	0,8	1,2	0,8	1	1	1	0	1	0	0	1	0,5	0	0	1	1
ZO	1	1	0	1	0,6	1,2	0,6	1	0,5	1	1	1	0	1	0	1	0	0,5	0,8	1
ZR	1	0,5	1	0,8	0,6	0	0,6	1	0,5	1	0	0	0	0,5	0,5	1	0	0,5	0,9	1
	100	94	88	95	97	96	80	100	83	100	22	77	0	83	72	88	44	33	92	100

II. o.	1.	2.	3	4.	5.	6.	7.	8	9	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
ZE1	1	1	1	1	1	1	0,5	1	1	1	1	1	1	1	1	0,8	1	1	1	1
T	0,5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,5	1	1	1	0,8	1	1
SZ1	0,5	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SZ2	0,5	1	1	0	1	0,5	0,5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SZ3	1	1	1	0	0,5	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	0,8	1	1	1	0,6
ZE2	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,5	1	1	1	0	1	0,6
ZE3	0	1	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	1	0,5	1	1	1	1	1	0,6
Ü	0	1	1	0	1	1	0,5	0	1	0	1	1	1	1	1	1	0,5	0,6	1	0,8
ZO	1	1	0	0	0	1	0,5	0	1	1	0,5	1	1	0,5	1	1	1	1	1	1
ZE3	0	1	1	0	0	1	1	0	1	1	1	1	1	0,5	1	1	0,5	0,8	0,2	0,2
ZR	0	0,5	1	0	0	0,5	0,5	1	1	0	1	1	1	0,5	1	1	0,5	1	0,8	0,6
	41	95	91	18	63	91	72	72	100	63	95	100	100	72	100	96	86	83	91	76

A versenyzők nevét a táblázatban nem tüntettem föl, az iskolájukra szimbólumokkal utalok. A szimbólumok földoldása (betűrend szerinti sorrendben): SZ1: Svetozar Marković Gimnázium (Szabadka); SZ2: Bosa Miličević Közgazdasági Szakközépiskola (Szabadka); SZ3: Kosztolányi Dezső Filológiai Gimnázium (Zenta); T: Dositelj Obradović Gimnázium (Topolya); Ú: Svetozar Marković Gimnázium (Újvidék); ZE1: Bolyai Gimnázium (Zenta); ZE2: Egészségügyi Szakközépiskola (Zenta); ZE3: Zentai Gimnázium; ZO: Veljko Petrović Gimnázium (Zombor); ZR: Zrenjanini Gimnázium.

3. A 20-20 feladatból alig volt ún. „könnyű”, tehát olyan, amelyet mindenki maradéktalanul megoldott. Ilyenek voltak az elsősök feladatlapján az 1., a 8., a 10. és a 20. feladatok, a másodikosokén pedig a 9., a 12., a 13. és a 15. (A feladatlapokat l. a Mellékletben!) Ezekről a feladatokról ezúttal csak annyit, hogy túlnyomórészt a tananyaghoz szorosan kötődő tárgyi tudást föltételezett a megoldásuk. (Talán csak az elsősök 1. és a másodikosok 12. feladata mutat túl ezen a szinten.)

A többi feladat esetében az eredményességi mutató nem érte el a 100%-ot. Ezeket a feladatokat két típusba sorolhatjuk: az egyik a nyelvtantudást méri, a másik a nyelvtani ismeretek mellett a nyelvi kompetenciát is.

3.1. Lássuk először a tananyaghoz közvetlenül kapcsolódó feladatokat!

A tanárok hatékony munkájának jele, mint a válaszok mutatják, hogy a legtöbb versenyző jól ismeri a beszédhangokat, a hangtörvényeket. 90% fölötti volt az eredményessége szinte mindegyik hangtani jellegű feladatnak. Az első osztályosok feladatlapján ilyenek a 4., az 5., a 8. és a 9. Ilyen jellegű feladatokat (kettőt: a 8.-at és a 14.-et) a másodikosok is kaptak, s bár érzékelhető, hogy egy év alatt felejtettek is – elsős tananyagról lévén szó –, mégis 70% fölötti az eredményességi szint.

Közvetettebben kapcsolódik a hangtani ismeretekhez az elsősök 15., 17. és 18. feladata. Különösen az utóbbi kettő eredményessége elég alacsony, ami arra vezethető vissza, hogy a beszédjelenségekre viszonylag kevesebb figyelmet fordítunk; ha az ejtés- és az írásmód között nincs is meg az összhang az egy szó esetében, nemigen tévedünk sem kiejtésékor, sem az írásmódját illetően. (Legfeljebb nem tudatosulnak bennünk a szabályszerűségek.) Ha viszont tudatosul a kettő közötti különbség, mert ez összefügg a helyesírási/nyelvhelyességi szabályok betartásával, az azonnal meglátszik az eredményen is: az elsősök 15. feladata a hangrendi illeszkedés törvényszerűségét részben keresztező morfológiai alakok létrehozására irányult. A hangtani, illetve az alaktani szabályok ezen „ütközését” a nákozás okaként tartjuk számon. Ennek a feladatnak az eredményessége csupán 72% ugyan, de csak azért, mert több versenyző nem a megfelelő igetőhöz kapcsolta a helyesen kiválasztott módjelvariánst.

A *j* fonéma kétféle írásmódjával függ össze az elsősök 19. és a másodikosok 9. feladata. Ez sokat gyakorolt helyesírási kérdés, korán sem váratlan, hogy a versenyzők eredményessége itt kifejezetten magas volt (92, ill. 100%).

Földrajzi nevek *-i* képzős származékának írásmódjára vonatkozott a másodikosok feladatlapján a 20. kérdés. Korábbi vizsgálataim azt mutatták, hogy nem is olyan könnyű a helyesírási szabályok alkalmazása. A 76%-os eredményesség a korábbiakhoz képest jónak mondható.

Megdöbbenő ugyanakkor azt látni, hogy az elsősöktől hiába kérdeztünk rá a *fonéma* szó magyar szinonimájára, senkinek sem „jött össze” igazán a helyes válasz (13. feladat, 0% eredményesség.) Volt több jó próbálkozás is (pl.: „A fonéma a legkisebb, a szó értelmét változtatni tudó nyelvi egység”; „jelentésmegkülönböztető hang”; „jelelem”; „hang” stb.), s az látszik ezekből a válaszból, hogy diákjaink ismerik a *fonéma* szó jelentését, viszont arra, hogy szaknyelvi megfelelője, szinonimája a *beszédhang* terminus, a jelek szerint senki nem gondolt.

Az elsős tananyagban a hangtani mellett kommunikációelméleti és lexikológiai ismeretanyag is szerepel. Az előbbihez az 1. (100) és a 2. (94), az utóbbihoz a 12. (77), a már bemutatott 13. és a 14. (83) feladat kapcsolódik. (A feladatjelző sorszám utáni zárójelben az eredményesség-mutatót adtam meg %-okban.) A 12. feladat eredményét fokozott érdeklődéssel vártam, hiszen eleve nem látszott valószínűnek, hogy a *koffer* szó eredetéről konkrét ismereteik vannak a tanulóknak. Inkább azt feltételeztem, hogy történelmi és irodalomtörténeti tudásuk fogja elvezetni őket a jó megoldáshoz. A legtöbb esetben valóban ez történt, s inkább nyelvünk mai, mintsem XVII–XIX. századi állapotára vet fény az, hogy ketten arra gondoltak, hogy a kérdéses szó az angolból került a magyar nyelvbe.

A szófajtani ismeretek kibővítése a középiskolában a 2. év során történik. A másodikosok feladatai között ilyen jellegűből volt a legtöbb: az 1. (41), a 2. (95), a 4. (18), a 6. (91), a 7. (72), a 10. (63) és a 13. (100). Az 1. és a 4. feladat gyöngébb eredményének vélhetőleg az az oka, hogy a melléknévi igenév → melléknév, ill. a melléknév → főnév irányú szófajváltás olyan (nyelvi, ill. beszéd)jelenség a szóban forgó esetekben (a megadott szövegkörnyezetben), ami ugyan járulékos tartalma a versenyeknek ezen a szinten, de a tananyagban alig található rá utalás. (Vö.: többszófajúság, szófaji határkérdések.)

Szófajtani feladatokat az elsősök is kaptak. Ilyenek a 3. (88) és a 6. (96). Egyik sem okozott különösebb gondot, ami azt jelzi, hogy az általános iskolából hozott ismereteikre lehet alapozni. Ahogy az alaktani ismereteikre is, ami ugyancsak másodikos tananyag, viszont az elsősök is viszonylag jól elboldogultak az ilyen típusú feladatokkal; a 7. (80), a 15. (72), részben a 16. (88) és a 20. (100) feladatokról van itt szó.

A másodikosok morfológiai vonatkozású tudását a 11. (95), a 12. (100), a 16. (96), a 17. (86), a 18. (83) és a 19. (91) feladatokkal mértük. (Az utóbbi kettő „kompetencia-feladatnak” is tekinthető, s így a 3.2. pont alatt még lesz róluk szó.)

Mondattant még sem az elsősök, sem a másodikosok nem tanulnak a középiskolában, viszont a fontosabb kérdésekben eligazodnak, mint látjuk, az általános iskolában szerzett tudásuk segítségével. Meglátszik ez az elsősöknél a 3. (88), a másodikosoknál ugyancsak a 3. (91) és az 5. (63) feladatokra adott válaszokon.

3.2. „Kompetencia-feladatoknak” azokat a feladatokat nevezem, amelyekre a helyes válasz ismerete nem csupán *tananyagként* szerzett tudást feltételez, hanem aktív, közvetlen (anya)nyelvhasználatot, a mindennapok változatos, sokrétű beszédhelyzeteiben való jártasságot; nem csak nyelvtan-, hanem *nyelvismeretet*. Az elsősök feladatlapján ilyen értelemben kompetencia-feladatnak (is) tekinthető az 1. (100), a 2. (94), a 11. (22), a 13. (0), a 14. (83), a 16. (88) és a 19. (91), a másodikosokén pedig az 5. (63), a 12. (100), a 18. (83) és a 19. (91) feladatok.

A *fonéma* = *beszédhang* szinonim viszonyra való sikertelen rákérdezésről már esett szó fentebb. Középiskolásainktól, középiskolásaink legjobbjaitól, azt hiszem, elvárható, hogy a nyelvészet fogalmainak, ha már tudnak róluk, ismerjék a magyar megnevezéseit is (ne csak a nemzetköziet). (Sajnálhatjuk ugyanakkor, hogy azt a versenyzőt, aki ugyan nem a *fonéma* szó magyar „megfelelőjét” adta meg válaszában, hanem a *definícióját*, legalább részponttal nem „jutalmaztuk” ezért a tudásáért. Méltányos azonban, hogy így is első lett a korcsoportjában.)

Érdekes azonban részleteiben megismerkedni a többi kompetencia-feladat eredményével, válaszaival is. Eredményességük növekvő sorrendjében foglalkozunk velük az alábbiakban.

Az elsősök 11. feladata egy beszédjelenség értékelésére irányult. Három megadott rokon értelmű szó közül kellett kiválasztaniuk azt, amely „A kofert mégis fél falun át cipeltem” közlésben a *cipel* szónak leginkább megfelel, amely a beszédhelyzetbe, a szituációba leginkább beleillik. Az eredmény a következő:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
hoz					+			+	
visz		+	+				+		
hord	+			+		+			+

Jelzés értékű ez a kép: nem törvényszerű, hogy együtt jár a nyelvi kompetencia és a nyelvtani ismeretek magasabb szintje; a szituációból következően legmegfelelőbb szinonimát a mezőny alsó felében végző két tanuló jelölte meg, s ugyanakkor a jobbak között is voltak, akik a beszédhelyzetbe egyáltalán nem illeszkedő, rendszeres, ill. többszöri cselekvésre utaló *hord* szó mellett döntöttek. (Kétségtelen ugyanakkor, hogy nyelvtényként a *hord* és a *cipel* jelentéstartalma között a legnagyobb az átfedés.)

A másodikosok 5. feladata 63%-os eredményességűnek bizonyult. Ugyancsak a szövegértésre irányult: a *lehet*, *lennének* létigealakokat lehetett „beleérezni” a költői szövegbe. A megoldásokat az alábbi táblázat mutatja:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
lehet	+	+	+	+	+	+		+			
lennének	+		+	+		+					
jelennek meg (tűnnek fel)		+									
volnának					+						
látszanak								+			
lét-, jelen idejű [ige]										+	
ható, létezési [ige]											+

Két versenyző üresen hagyta a válaszok helyét (nem értették meg a feladatot?), ketten pedig félreértették: sajnálható, hogy grammatikai kategóriákkal – egyébként helyesekkel –, s nem nyelvtényekkel válaszoltak (l. a fenti táblázat utolsó két sorát).

Megadott szavakat (*ma, azt, fát, reggel, másik*) kellett fölhasználni mellérendelő szóösszetételek létrehozására a másodikosoknak a 18. feladatban, pontosabban: rá kellett ismerniük köznapi, mellérendelő összetett szavakra a megadott szavak alapján. Ennek a feladatnak az eredményessége 83% lett.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
maholnap		+	+	+	+		+		+	+	
ma-holnap	+							+			+
ezt-azt	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+
fűt-fát		+	+	+	+		+	+	+	+	+
fűvel-fával	+										
reggel-este	+		+	+	+		+				+
este-reggel									+		
kora reggel		+						+			
egyik-másik	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+

A 6. számú versenyző válaszai (*ma este, azt a könyvet, holnap reggel, másik könyv, nagy fát*) azt mutatják, hogy félreértette a feladatot, hiszen alárendelő szó szerkezeteket hozott létre a megadott szavakkal. A *maholnap* írásmódja sajátos kettősséget mutat: néhányan – tévesen – kötőjellel kapcsolták össze az összetétel elemeit. A *fűt-fát* mellett ugyanakkor az egyik versenyző a *füvet-fát* alakváltozatot is beírta, nyilván annak nyomán, hogy a *fű* alakváltó fő tárgyragos alakjának, ha önálló szó, ez felel meg a mai köznyelvben.

Az elsősök 14. feladata szintén 83%-os eredményességet mutat. Itt két csoportnyelvi szinonimát kértünk a *bicikli* szó mellé. Az eredmény:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
bicaj	+	+	+	+	+	+		+	+
bringa	+			+	+	+		+	
cajgli									
canga					+				
cigaj			+						
drótparipa									
kerékpár		+		+			+	+	+
velocipéd						+			

A *bicikli* szinonimáinak gyakorisági sorrendje a tesztlapokon: *bicaj* (8), *kerékpár* (5), *bringa* (4), *cajgli*, *canga*, *cigaj*, *drótparipa* és *velocipéd* (1-1). A *kerékpár* köznyelvi szó, valószínű, hogy ezért nem írták be többen. (Erre utal egyébként, hogy ott, ahol megjelenik, többnyire a két csoportnyelvi – diáknyelvi – szinonimák közül is ott van a kért kettő.)

A *benn* szó fokozott alakjait kértük az elsőöktől a 16. feladatban. Nyelvünkben meglehetősen változatos alakban használjuk ezeket a közép-, ill. felsőfokú határozószókat: *beljebb*, *bennebb*, *bentebb*; *legbelül*, *legbenn*, *legbent*. A versenyzők válaszai nem tükrözik ezt a köznyelvi alakváltakozást, a középfok egyalakú, a felsőfok pedig két alakváltozatban jelenik meg. (Sajnálatos, hogy helytelen írásmódokkal is szembesülnünk kellett.)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
beljebb	+	+	+	+		+		+	+
bejebb					+				
bejjebb							+		
legbeljebb	+	+	+	+				+	+
legbejebb					+				
legbejjebb							+		
legbelül						+			

A második osztályosok 19. feladata – a *ház* szóból kellett legalább öt származékot képezni – 91%-os eredményességű. A származékszók (helyes válaszok) és a ragos-jeles szóalakok, ill. szóösszetételek (téves válaszok) aránya 57:12. Leggyakoribb származékok a válaszok között a *házas, házal, házi*, továbbá a *házasság, házasodik, házias*; a *házaló, haza, hazai, háznyi, háziasít, háziasít* és a *háziasító* egyszer, ill. kétszer fordulnak elő.

Az elsősök 2. feladata a *más* névmás poliszémiáját érintette. Arra vonatkozott, hogy a párbeszédben, amelyhez a föladatak többsége kapcsolódik, pillanatnyi félreértést okoz az, hogy a „jeltárgy”, amelyet képvisel ± élő jegyű lehet. A 94%-os eredményesség azt mutatja, hogy a versenyzők fölis-merték ezt a többértékűséget, s túlnyomó többségük abban sem tévedett, hogy a névmás – és nem a mellette álló ige – jelentéséhez kapcsolható a kommunikációban bekövetkező „rövidzárlat”.

100%-os az eredményességi mutatója az elsősök 1. és a másodikok 12. feladatának. Nem jelentett nehézséget a versenyzőknek sem az, hogy fölis-merjék a megadott párbeszéd érzelmi-hangulati többlettartalmait, sem pedig az, hogy megadják a költői szöveg egyik szavának a köznyelvben szokáso-sabb tárgyragos alakváltozatát (*tót : tavat*).

4. A „kompetencia-feladatok” eredményességi mutatója (l. az alábbi tá-b-lázatokban az A) alatti számokat!) nem marad el lényegesen az átlagered-ménytől; az idei verseny ebben eltér a 2003. évitől: a kompetencia-feladatok eredményességi indexe 0,78, a grammatikai ismeretanyagra irányuló felada-toké (B) oszlopok) 0,80. Összegzésként az is elmondható az elsősök és a má-sodikosok versenyeredményeiről, hogy a számok – eltérően a másodikosok és negyedikesek eredményétől a 2003. évi verseny döntőjén – ezúttal sem a tömb : szórvány, sem pedig a gimnázium : szakközépiskola kettősség szem-pontjából nem jeleznek érzékeny eltérést a magyar középiskolásokat képvise-lő versenyzők tudása között a kompetencia-feladatokat illetően.

	A)	B)
Szórvány	0,78	0,69
Tömb	0,78	0,85

	A)	B)
Gimnázium	0,73	0,79
Szakközépiskola	0,75	0,81

1. MELLÉKLET (AZ 1. OSZTÁLYOSOK FELADATLAPJA)

„Kis idő múlva megérkezik Józsi és a Mama. Józsi biciklit tol, rajta egy koffér.

JÓZSI: Várj csak,, majd én kinyitom a kertkaput. Meg kell emelni.

MAMA: Egy kapuval még elbánnok. Inkább az állomásra jöttél volna ki.

JÓZSI: Mondtam már, hogy siettem.

MAMA: A koffert mégis fél falun át cipeltem.

JÓZSI: Egy percig voltam benn a vaskereskedésben.

Betolja a biciklit, nekitámasztja a kerítésnek. Becsukja a Mama mögött a kaput.

MAMA: Éppen akkor kell vásárolnod, mikor anyád érkezik?

JÓZSI: Érkezett más is.

MAMA: Kicsoda?

JÓZSI: Papucsszög érkezett a vaskereskedésbe.

MAMA: Neked a szögek fontosabbak, mint anyád?

JÓZSI: Na, ne haragudj már, de olyan régóta várom ezt a fajtát, hogy mikor szóltak, megérkezett, nem bírtam magammal.”

(Részlet Gobby Fehér Gyula *A hajó* című színművéből)

FELADATOK

1. Az idézett párbeszéd két szereplőjének szavaiból más-más „közlési szándék” érezhető ki. Válogasd szét az alábbi minősítéseket aszerint, hogy melyikük beszédére jellemzőek!

előzékenység, keménység, mentegetőzés, neheztelés, sértődöttség

Józsi:

A Mama:

2. A fenti párbeszéd egy pontján az egyik beszélgetőtárs félreérti a másikat. Melyik az a két szó, amelyek közül az egyik a félreértést „okozza”, a másik pedig „jelzi”?

Ezek a szavak: Józsi beszédében a, a Mama beszédében a

3. A névmások melyik osztályát képviseli a *mikor* a szöveg utolsó mondatában? Karikázd be a helyes válasz előtti betűt!

a) vonatkozó

b) kérdő

4. Írj ki a szövegből öt olyan szót, amely vegyes hangrendű és legalább három szótagos!

.....

5. Írj ki a szövegből öt zöngétlen zárhanggal kezdődő szót!

.....

6. a) Melyek a fenti szövegben azok a szavak, amelyekből elválnak az ige-kötőjük? b) Határozd meg a szófajukat!

a)	b)

7. Határozd meg, milyen szóelemekből áll a *vásárolnod* szó! A morfé-máit válaszd el egymástól függőleges vonallal, és minősítsd őket a következőképpen: tő=1, képző=2, jel=3, rag=4!

V Á S Á R O L N O D

8. Milyen mássalhangzó-változás megy végbe a *vaskereskedésbe* szó ki-ejtésekor?

.....

9. Milyen mássalhangzó-változások következnek be a *(ne) haragudj már* szavak határán, ha kimondjuk őket?

.....

10. Milyen hangváltozás ismerhető föl az *akkor* szóban?

.....

11. A *cipel* többjelentésű szó, a közvetlen beszéd szava. Itt a szövegben milyen értelemben szerepel? Válaszd ki a szinonimái közül az ide leginkább illőt!

hoz

visz

hord

12. A 18. század vége óta ismerjük *koffer* szavunkat, amelynek 'útiláda, utazótáska, bőrönd' a jelentése. Többek között Kazinczy Ferenc is használta levelezésében, *coffer*, *kufér* alakban. A nyelvújítók, közülük is elsősorban Bartaufalvi Szabó Dávid, hamar megalkották helyettesítésére a *bőrönd* szót, amely azonban nem tudta egészen kiszorítani a használatból a *koffer-t*: azal együtt él napjainkig, főleg a közvetlenebb beszéd szavaként, mint idegen nyelvből átvett, de meghonosodott eleme a mai magyar szókészletnek, azaz mint jövevényszó.

Mit gondolsz, melyik nyelvből került a magyarba? Karikázd be a helyes válasz előtti betűt!

a) A törökből;

b) az angolból;

c) valamelyik szláv nyelvből;

d) a németből.

13. Mi a *fonéma* szakszó magyar megfelelője?

14. Írj legalább két csoportnyelvi szinonimát *bicikli* szavunkra!

.....

15. Add meg a *mond* ige kért alakjait!

a) Alanyi ragozás, feltételes mód, jelen idő, egyes szám 1. személy:

.....

b) Tárgyas ragozás, feltételes mód, jelen idő, többes szám 3. személy:

.....

16. *Benn* szavunk fokozott alakjai:

középfok:

felsőfok:

17. Az *egy* szavunkat rövid mássalhangzóval írjuk. (Ejtésmódja azonban már nem ilyen egyöntetű, lásd a következő feladatot!) Helyesírásunk melyik alapelve érvényesül itt: vajon a kiejtés elve-e (a) vagy a hagyományos írásmódé (b)? Karikázd be a helyes válaszhoz tartozó betűt!

18. Mikor ejtjük hosszan *egy* szavunkban a mássalhangzót? Karikázd be a helyes válasz előtti betűt!

a) Ha névelőként használjuk;	d) amikor mássalhangzó áll mögötte;
b) számnévi használat esetén;	e) abszolút szóvégen.
c) amikor magánhangzó követi;	

19. Jelöld helyesen a *j* hangot az alábbi szavakban!

mos.....og	nyava.....og	sa.....og
hömpö.....ög	zsíva.....og	viszo.....og
vi.....og	sompo.....og	téve.....eg
gomo.....og		

20. Melyik szóalakoknak felelnek meg a mai magyar nyelvben a *Halotti beszéd* alábbi szavai:

latiatuc:
feleym:
zumtuchel:
mic:
vogmuc:

2. MELLÉKLET (A 2. OSZTÁLYOSOK FELADATLAPJA)

„Ma még látni
az ágak mögött az égboltot, a házakat,
a másik kertet, a tót, azt, ami mögöttük van,
s egy reggel arra ébredsz, nem látsz mást,
csak a fát, a fákat, a kiteljesült sűrű lombot,
lombokat; a gömbölyű, az ovális telt, húsos zöld
majdnem átláthatatlanná lesz. Az erős napfény
ragyogja csak át, s az égboltból parányi foltok,
akárha csipkeminták zöld bársonyon.”
(Danyi Magdolna: Levélféle Nemes Nagy Ágneshez II. Részlet)

FELADATOK

1. Hány igenév található a fenti idézetben? Karikázd be a helyes választ!

1 2 3

2. Keresd meg az idézetben az időhatározó-szókat!

.....

3. Melyik mondatrész halmozottsága jellemzi leginkább a fenti versrészletet?

.....

4. Milyen szófajúak a fenti versrészletben a *gömbölyű* és az *ovális* szavak?

.....

5. Egészítsd ki az alábbi állítást!

Az idézet első és utolsó mondategységének szerkezetébe a,
illetve a igealakok illeszthetők be.

6. a) Milyen szófajú a *mögött* a fenti idézetben?

b) És a *mögöttük*?

7. Egészítsd ki az alábbi mondatot!

Az *át* szófaji értéke a fenti idézetben:; használjuk azonban-ként is.

8. Melyik az a szó a fenti versrészletben, amelyben kiejtésekor zöngés-ség szerinti részleges hasonulás következik be?

.....

9. Írd ki a szövegből azt a szót, amelyben a *j* hang írásmódja a hagyomány elvét követi!.....

10. Mi a szófajtani neve annak a morfémának, amely közös eleme az *azt*, az *ami* és az *arra* szavaknak?

.....

11. Határozd és nevezd meg a szóelemeket a *bárszonyon* szóalakban!

Az 1. morféma:

A 2. morféma:

12. Fejezd be a mondatot!

Tó szavunk tárgyragos alakjaként az idézetben *tót* olvashatunk. A köznyelvben szokásosabb megfelelő szóalak a:

.....

13. Jelentéstartalmát illetően az igék melyik típusát képviseli az idézetben a *lesz* ige?

.....

14. Milyen hangtani jelenségek mennek végbe, ha kimondjuk a *nem látsz mást* szövegrészt?

a) b)

15. Milyen hangváltozás következett be az *álláthatatlanná* szóban?

.....

16. Határozd meg a *látsz* igealakot!

..... ragozás, mód, idő, szám,
..... személy.

17. Milyen típusú szóösszetételek az alábbi szavak:

napfény:

csipkeminta:

18. Alkoss mellérendelő szóösszetételeket a következő szavakkal: *ma, azt, fát, reggel, másik!* Ügyelj a helyes írásmódra!

.....

19. Képezz származékokat (legalább ötöt) a *ház* töből!

.....

20. Lásd el *-i* képzővel az alábbi földrajzi neveket:

Kelet-Európa:

Niagara-vízesés:

Grand Canyon:

Fekete-tenger:

Szuezi-csatorna:

